

Historische tuinen en parken van Vlaanderen

Alken, Borgloon, Heers, Kortesseem, Wellen

Provincie Limburg

Historische tuinen en parken van Vlaanderen

Historische tuinen en parken van Vlaanderen

Inventaris Limburg

Deel 3:

Alken, Borgloon, Heers,
Kortesseem, Wellen

Historische tuinen en parken van Vlaanderen

Inventaris Limburg

Deel 3: Alken, Borgloon, Heers,
Kortesseem, Wellen

Chris De Maegd en Myriam Van den Broeck

Redactie: Chris De Maegd

Digitalisering: Monique Vanvinckenroye

*Fotografie: Oswald Pauwels,
Kris Vandevorst en de auteurs*

Agentschap RO-Vlaanderen
Onroerend Erfgoed
Brussel 2007

Verantwoordelijke uitgever:

Luc Tack

Agenschap RO-Vlaanderen - Onroerend Erfgoed

Koning Albert II-laan 19 (bus 3), 1210 Brussel - tel. 02-553 16 13 - fax 02-553 16 12

© Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs en de uitgever

D/2007/3241/292

ISBN 978-90-403-0272-5

NUR 648

Dit boek verscheen in december 2007 en werd uitgegeven door het
Agentschap RO-Vlaanderen – Onroerend Erfgoed

Auteurs

Chris De Maegd en Myriam Van den Broeck

Redactie

Chris De Maegd

Fotografie

Oswald Pauwels, Kris Vandevorst en de auteurs

Concept / Coördinatie

Luc Tack

Digitalisering

Monique Vanvinckenroye

*"Beauty changes nothing
and perhaps the comfort it offers
is no more than illusion,
but still that illusion is welcome".*

Guido Brunetti, Donna Leon

Schoonheid verandert de situatie niet
en de troost die men er uit haalt
is wellicht niet meer dan een illusie,
maar toch is die illusie zo welkom.

(vertaling Chris De Maegd)

INHOUD

VOORWOORD	9
INLEIDING	
Verantwoording	11
De inventaris	12
Onderzoeksprocedure en bronnen	14
SYNTHESE VAN HET ONDERZOEK	19
INVENTARIS	
Alken	36
Borgloon	60
Heers	134
Kortesseem	220
Wellen	262
RÉSUMÉS	281
SUMMARIES	289
OVERZICHTSTABELLEN	297
DANKWOORD	300
INDEX OP PERSONEN	301

VOORWOORD

Dit is het derde deel van de Inventaris Historische Tuinen en Parken van Vlaanderen. Het boek inventariseert vijf gemeenten in het zuiden van Limburgs Haspengouw: Alken, Borgloon, Heers, Kortesseem en Wellen en vormt het nummer 15 in de reeks M&L Cahiers. Het onderzoek leverde een boeiende inventaris op waarin vanzelfsprekend de kasteelparken zijn opgenomen, net als een groot aantal kleinere items die even waardevol zijn voor het onroerend erfgoed.

Zuidelijk Haspengouw is een erg vruchtbare streek die al langer dan vandaag bekend staat om haar fruitteelt. Tegenwoordig wordt fruit voornamelijk gekweekt op laagstammen, maar voorheen stonden fruitbomen in weiden en graasden de koeien onder de hoogstammen. Men sprak dus van een fruitweide of een kersenwei. De meidoornhagen rondom hielden de koeien op de wei en een hoog boomgaardhek sloot ze af. Het materiaal – smeedijzer of bandijzer – en de vorm van dit hek laten toe het te dateren. Deze 'barriers' zoals men de hekken in de streek noemt, verdwijnen meer en meer en zijn daarom ook in de inventaris opgenomen. De 'barriers' zijn dikwijls het laatste relict van een traditioneel grondgebruik. Ze bepalen zoals de hagen het uitzicht van de streek. Het is erfgoed waarvoor de lokale gemeenschap verantwoordelijk is en zorg moet voor dragen.

Dankzij de inventaris kon men enkele interessante vaststellingen noteren. Zo ontdekte men bijvoorbeeld dat in de gemeente Heers de bewaarde waterputten ondergebracht zijn in een gemetseld gebouwtje met een leien tentdak. Of dat in diezelfde gemeente veel hagen van gele kornoelje voorkomen die op een kenmerkende wijze werden gevlochten. Deze vlechtechniek vonden we aanbevolen en geïllustreerd in een handboek uit 1861.

De welvaart die het kweken van fruit en het maken van siroop in Borgloon en bijvoorbeeld ook in Alken bracht, is eveneens af te lezen uit de inventaris. De opbrengsten uit deze activiteiten maakten het mogelijk dat imposante dorpshuizen werden gebouwd die als statussymbolen werden voorafgegaan door een voortuin met een smeedijzeren hek. Midden vorige eeuw werden ook villa's opgetrokken waarvan de ruimere tuinen door ontwerpers werden getekend en waarin de invloed van de vormgeving uit het interbellum doorschemert.

De inventaris registreert ook de kerkhoven in de talrijke dorpen en gehuchten van de vijf gemeenten. Dat ze nog steeds bestaan in het midden van het dorp is voor ons land uitzonderlijk. En dat heeft te maken met het verleden van de provincie Limburg, die tot de Franse revolutie een deel was van het Prinsbisdom Luik. Alleen daar was het verbod van keizer Jozef II niet van kracht om de doden nog langer in en rond de kerken te begraven. In de inventaris zijn de kerkhofmuren, -trappen en monumentale smeedijzeren hekken zorgvuldig beschreven.

Niet minder dan 35 kasteelparken zijn in deze vijf gemeenten opgenomen. De auteurs beschrijven hoe ze ontstonden en evolueerden en brengen hun waarden op historisch en tuinkunsthistorisch vlak in kaart. Deze evaluatie is meteen ook een goede aanzet om de kasteeldomeinen te toetsen op hun potentie om uiteindelijk als monument te worden beschermd. Kasteeldomeinen vormden in 2007 een prioriteit in het beschermingsbeleid binnen de provincie Limburg.

Alvast veel leesgenot

Dirk VAN MECHELEN,
Viceminister-president van de Vlaamse regering
Vlaams minister van Financiën en Begroting en Ruimtelijke Ordening

▲
Een zicht in het
park van Louis
Fuchs in Heks
(Heers)

INLEIDING

VERANTWOORDING

Doelstelling

Wat Vlaanderen bezit aan historische parken en tuinen blijft onvoldoende bekend. De tuinkunstgeschiedenis moet nog worden geschreven en zolang voldoende deelstudies ontbreken, kan men geen synthese formuleren. De voorliggende inventaris wil aan de lacune verhelpen door voor een beperkt gebied een eerste overzicht van het tuinenerfgoed te bieden. Ook schept de inventaris het noodzakelijke referentiekader voor eventuele beschermingen.

De in deze inventaris verzamelde tuinen en parken worden als historisch gegeven bekeken. Ze in een kort verhaal beschrijven en hun waarde onder woorden brengen, helpt hun concept, hun aanleg en hun evolutie te begrijpen. Maar dankzij het verworven inzicht, worden ook de behoeften voor hun behoud, hun beheer en hun verdere ontwikkeling duidelijker. Immers, kennis maakt bewust en weten beïnvloedt het handelen. Dit is wat de voorliggende inventaris beoogt. Hij leerde ons al vast dat tuinen en parken broze ontmoetingsplaatsen zijn van cultuur en natuur.

In 1994 werd binnen de Afdeling Monumenten en Landschappen het licht op groen gezet voor het proefproject van een systematische 'Inventarisatie Historische Tuinen en Parken'. Het mondde uit in een reeks inventarissen die momenteel alleen voor Vlaams-Brabant en Limburg bestaan.

Ondertussen verschenen er drie inventarisidelen van samen 18 Vlaams-Brabantse gemeenten en twee boeken van samen 18 Limburgse gemeenten. Ze maken deel uit van de reeks M&L-Cahiers (1).

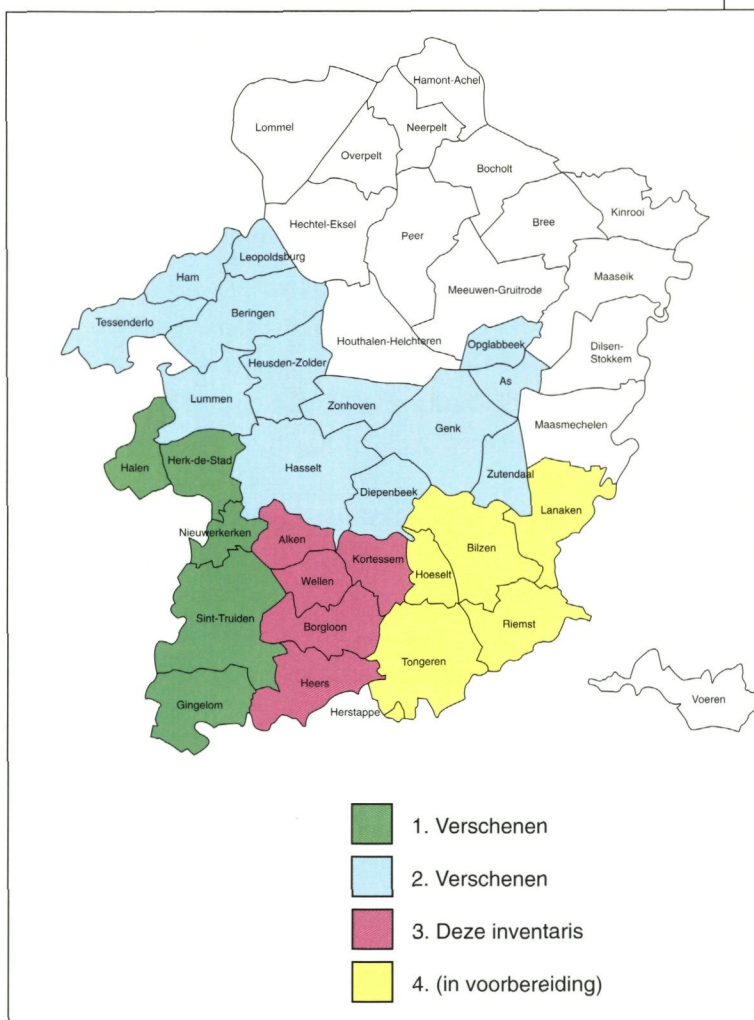
Samen met de Inventaris van historische tuinen en parken van Wallonië (2) vormen deze inventarissen al enkele bouwstenen voor een geschiedenis van de tuinkunst in België.

Het Onderzochte Gebied

Deze inventaris bestrijkt de vier gemeenten Alken, Heers, Kortesseem en Wellen plus de kleine stad Borgloon. Samen maken ze het bestuurlijke kanton Borgloon uit, deel van het arrondissement Tongeren.

De huidige provincie valt niet samen met het historische hertogdom Limburg, dat aan de Vesder lag. Pas in 1839 kwam Limburg bij het jonge België en pas in 1843 stond de definitieve begrenzing met Nederland vast (3). Deze omstandigheden verklaren onder meer de particulariteit van het Limburgse kadaster. Een ander belangrijk

Kaartje van de
Provincie Limburg
met de twee reeds
verschenen delen
van Historische
Tuinen en Parken
van Vlaanderen.
Inventaris Limburg,
en de vijf in dit
derde deel opgeno-
men gemeenten

historisch gegeven is het feit dat Limburg in het ancien régime tot het prinsbisdom Luik behoorde, en dat het oude graafschap Loon daar sedert 1366 in is opgegaan. Het einde van het ancien régime wordt aangekondigd door de Luikse revolutie (1789-1791), en na een korte tussenperiode is het einde definitief met de Franse verovering van 1794. Een jaar later bestaat het prinsbisdom Luik niet meer.

Het onderzochte gebied, met de stad Borgloon als centrum, is een deel van Limburgs Haspengouw en nog steeds de kern van de fruitstreek. Het ligt tegen de taalgrens aan en ten zuiden van Hasselt, ten westen van Tongeren en ten oosten van Sint-Truiden. De Romeinse kassei loopt door het gebied, op ongeveer 1,5 km ten zuiden van Borgloon, als een oost-west-as waar ten zuiden en ten noorden verschillende kasteeldomeinen liggen van oude oorsprong.

Geografisch vertoont het onderzoeksgebied een boeiend verloop van de gesloten Vochtig-Haspengouwse landschappen naar de weidse akkerlanden van zuidelijk Haspengouw. Borgloon, voorheen de hoofdplaats van het graafschap Loon, is klein gebleven, zelfs na de aanhechting van de twaalf deelgemeenten, maar vervult wel een centrumfunctie. In Alken, Kortesseem en vooral in Wellen is de bebouwing erg groot en wint het voorstedelijke het van het aanvankelijk agrarische karakter. Alleen in Heers dat ook twaalf deelgemeenten telt, blijft het landelijke aspect voorlopig behouden. In de Inleiding van de inventaris *Bouwen door de eeuwen heen* in 1999 nog geschreven worden dat de open ruimte in Droog-Haspengouw nog ongeveer 80% was (4).

DE INVENTARIS

Alken, Borgloon, Heks, Kortesseem en Wellen, de gemeenten in dit boek, vormen samen het kanton Borgloon, deel van het arrondissement Tongeren. Deze vijf gemeenten en vierendertig deelgemeenten werden architecturaal bestudeerd in deel 14N4 van de bekende reeks *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur*, dat in 1999 van de pers kwam. Onze tuineninventaris maakt dankbaar gebruik van de daar verzamelde gegevens, maar verfijnt ze ook door naar de onmiddellijke omgeving van de gebouwen te kijken en verdiept de kennis dankzij het onderzoek in het archief van het kadaster.

De notities over de tuinen zijn korte beschrijvingen om ze te karakteriseren en te situeren of zijn langere artikels waar ook de beschikbare historische gegevens in zijn verwerkt en geëvalueerd. Deze langere teksten zijn geschreven zoals gebruikelijk voor het tijdschrift *Monumenten en Landschappen*, uitgegeven door de administratie bevoegd voor het Onroerend Erfgoed. Zoals daar is er ook hier aan de illustraties een ruime plaats gegeven, zowel voor prentjes uit vervlogen tijden, historische kaarten als recente foto's.

De teksten zijn in alfabetische orde gerangschikt per gemeente, deelgemeente en straatnamen. Op een overzichtskaart vindt men de situatie van de items terug.

Overzichtslijsten van de opgenomen objecten naar hun typologie, hun oorsprong en hun kwaliteiten en kenmerken sluiten het corpus, samen met een register van persoonsnamen. Zo wordt verder onderzoek ook mogelijk gemaakt. Een naar het Engels en het Frans vertaald synthesesetekstje is eveneens achteraan toegevoegd.

Definities

Het onderzoek betreft niet enkel de kastelen. Ook de tuinen bij kloosters en abdijen, pastorieën, boerderijen en villa's en gewone huizen werden in aanmerking genomen, naast openbare parken, plantsoenen en groene begraafplaatsen. We formuleren er volgende definities voor.

In de definitie voor 'historisch' in de *Petit Robert* (uitgave 1983) '*qui est ou mérite d'être conservé par l'histoire*', kan elke monumenten- en landschapszorger zich terugvinden. Wat in de inventaris opgenomen is, werd door de auteurs als zodanig ervaren. Voor de overige begrippen leunen we aan bij van Dale (uitgave 1984).

Een *tuin* is een omheind stuk grond aangelegd voor nut en sier, meestal horend bij een huis.

Een *park* is een afgebakend goed rond een kasteel of landhuis, bestaande uit onder meer parkbos en weiland, meestal door vijvers met kunstmatige aanleg verfraaid.

Een *plantsoen* is een aanleg met bomen en planten als openbare tuin of publieke wandelplaats.

Een *landgoed* is een eigendom rond een kasteel of landhuis met aanhorigheden, hoeve, tuinen, park, weiden, landerijen en bossen.

Een *parkbos* is een omheind bos, een *lustbos* een niet omheind bos, mede bestemd voor wandeling en recreatie (onder meer de jacht).

Een *openbaar park* is een terrein in stad of dorp dat men door beplanting van bomen en heesters tot publieke wandelplaats inrichtte.

Een *begraafplaats* is een niet rond een kerk gelegen terrein waar men de doden aan de aarde toevertrouwt.

Men brengt de *bestemming* van het gebouw in rekening als men het heeft over een abdijtuin, klooster-tuin, boerentuin, herenhuistuin, villatuin, pastorietaan, stadstuin, herenboerenpark, kasteelpark en – in het geval van een overtuin (aan de overkant van de straat of de beek), voor-, achter-, zijtuin – de ligging ten opzichte van het huis.

Deze items met cultuurhistorische, artistieke, architecturale, esthetische, sociaal-economische, dendrologische, horticulturele en zelfs ecologische aspecten vormen het formeel object van de inventaris. Ook verdwenen of slechts ten dele bewaarde objecten kwamen echter in aanmerking, voor zover ze belangrijk zijn voor het inzicht in de evolutie van de tuinkunst, ze een licht werpen op nog bestaande tuinen en parken of ze mogelijk een 'traditioneel landschapsrelict' zijn. Recente, hedendaagse tuinen en parken moesten, om opname te verdienen, kwaliteit in zich dragen. Subjectiviteit viel daarbij niet te vermijden.

'Geometrisch' versus 'landschappelijk'

Spreekt men over tuin en park dan vallen de termen 'formele tuin – geometrische stijl', 'informele, landschappelijke tuin – Engelse stijl'. Het zijn stromingen en stijlen die als tegenstellingen gelden en waar een eigen maatschappijbeeld aan beantwoordt. Maar ook de landschappelijke tuinstijl gebruikt geometrische vormen, de geometrische stijl creëerde ook landschappen. We plaatsen de terminologie, kenmerken en bestanddelen hier even naast elkaar en hopen zo het beeld te verhelderen en de spraakverwarring wat te ontrafelen (5).

Wat regelmatig, strak, geometrisch en symmetrisch is, beroep doet op de rede noemt men renaissancestisch, barok, klassiek of 'Frans' van stijl. Wat onregelmatig, vloeiend, afwisselend en verrassend is, beroep doet op associatie en gevoel noemt men romantisch, landschappelijk of 'Engels' (6).

Rechte lanen en strakke gazons, rechte kanalen en spiegelvijvers, halfronde of spiegelboogvormige beëindigingen, parterres van snij-, knoop- en loofwerk en broderieparterres, bosquets (boomparterres), snoeivormen (ook van fruitbomen) en geschoren hagen, een sterrenbos (met lanen in stervorm), zichtassen in ganzenvoet zijn bestanddelen van de geometrische stijl. De natuur is duidelijk zichtbaar door mensenhand bedwongen en beantwoordt aan wiskundige modellen en meetkundige lichamen. In de bloembedden krijgen planten individueel aandacht, knolplanten en bloembollen zijn geliefd en sierplanten in kuip spelen een grote rol. Vanuit een paviljoen wordt er zicht op geboden.

Kronkelvormen, meanders, slingerbewegingen, gebogen of sinuerende paden, geschulpte gazons, serpentine vijvers, ongeschoren struik- en heestermassieven, los begeleide zichtassen (ook in ganzenvoetvorm) met goed gepositioneerde bomengroepjes en solitaire bomen zijn bestanddelen van de landschappelijke stijl. De natuur ziet er 'natuurlijk', vrij en ongerept uit en oogt alsof mensenhand ze niet tot zijn ideaalbeeld heeft omgebogen. Het omliggende landschap is op de tuin betrokken en vice versa. Een wandeling moet voortdurend verrassen en verbazen, andere perspectieven en zichten bieden, het exotische oproepen, associatie uitlokken en het gevoel aanspreken. Kleine constructies zijn daarbij een hulpmiddel. Planten als groep behandeld, nieuwe variëteiten en de bekende corbeilles met veelkleurige

en contrasterende éénjarigen in patronen uitgeplant en benadrukt door sierkammen, dragen de voorkeur. Kuipplanten blijven geliefd en overwinteren in tegen het huis aangebouwde 'wintertuinen', typische constructies van glas en ijzer.

De geometrische stijl laat men gemakshalve samenvallen met de 'moderne tijden', de periode tussen de middeleeuwen en de Franse revolutie, of het ancien régime. De landschappelijke stijl bestrijkt dan de periode na de Franse revolutie. Vanzelfsprekend overschrijden beide stijlen deze begrenzing in de tijd. Komen beide stijlkenmerken in een zelfde park voor dan spreekt men, voor de tweede helft van de 19de en het begin van de 20ste eeuw, van de 'gemengde' stijl: een geometrische aanleg bij het huis is dan gecombineerd met een landschappelijke aanleg verderop. De literatuur, verre van eensluidend, erkent in beide stromingen verschillende stijlen, naar tijd en land anders. Bovendien onderscheidt men naast stijl ook genres of karakters in de landschappelijke richting: groots of nobel, riant en pittoresk.

Deze inventaris gebruikt bij voorkeur geometrische, klassieke versus barokke of ancien régime-tuin voor de eerste stroming. 'Engels' nemen we enkel over als de tuin als dusdanig op het Primitief kadaster is aangeduid, dus als het om een vroeg-landschappelijke tuin gaat. Anders spreken we van een aanleg in landschappelijke stijl.

ONDERZOEKSPROCEDURE EN BRONNEN

Zien, kijken en lezen

De tuinen en parken in de inventaris zijn na terreinbezoek en bronnenonderzoek van voldoende belang geacht voor opname. Toch zijn ook tuinen en parken opgenomen waarvoor geen toegang kon worden verkregen. Lectuur van de oude kaarten en prenten, gecombineerd met wat van de openbare weg af zichtbaar was, heeft in deze gevallen noodgedwongen het plaatsbezoek vervangen. Dat daarbij belangrijke gegevens over het hoofd werden gezien is onvermijdelijk en ook fouten zullen daarbij ingeslopen zijn.

De eerste en belangrijkste bron van kennis is uiteraard het object zelf, het terreinonderzoek en de 'site-lectuur' zijn dus van het grootste belang. De ligging en situering, de begrenzingen en afsluitingen, de toegang en oprit, de verschillende bestanddelen, de kenmerkende elementen en zichtassen, de relatie tot de gebouwen, de nog aanwezige kleinarchitectuur, de flora, de vegetatie en de bomen werden bekeken. Als bijdrage aan de dendrologische inventaris van België werd van de belangrijkste bomen meestal de stamomtrek opgemeten. De waarneming en beleving van de begroeiing in tuin en park zijn in de lente anders dan tijdens de herfst of in de zomer. De uniformiteit is in de teksten op dit vlak zoek.

Het literatuuronderzoek blijft voor tuinen en parken ontgoochelen. Lokale historici hebben ze als onderwerp voor onderzoek en publicatie in hun tijdschriften blijkbaar nog niet ontdekt.

Kaarten

Kaarten met hun topografische informatie zijn dankbare, betrouwbare en onmisbare bronnen (7). De waarde van de Ferrariskaart moet niet meer onderstreept worden (8). De ingekleurde handschriftelijke kaart op schaal 1/11520, door artilleristen en leerlingen van de School voor Wiskunde in Mechelen uitgevoerd onder leiding van generaal graaf Joseph Jean François de Ferraris, is de eerste kaart die het ganse grondgebied van Vlaams België bestrijkt. De kaartbladen van het onderzochte gebied mogen tussen 1774 en 1775 gedateerd worden, periode waarin de terreinopname gebeurde. In het prins-bisdom Luik moest de toelating verkregen worden van de prins-bisschop wat gebeurde in de zomer van 1774 (9). De kaart geeft steden en dorpen, abdijen, cijnshoven en kastelen weer die duidelijk te onderscheiden zijn van hun tuinen, boomgaarden, dreven, bossen, landbouwgrond, beemden, akkerland en weiden. Men weet dat de kaart niet over de hele lijn even nauwkeurig is, ook wiskundigen en militairen misrekenen zich al eens of vertonen niet de verwachte discipline.

Het kadaster

Het kadaster (10) is in de eerste plaats een instrument voor het berekenen van belastingen. Maar het Archief van het kadaster is ook een uiterst kostbare bron voor deze inventaris. Het bewaart de 'Primitieve plans' (soms zelfs Voor-primitieve), de 'Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel' en de 'Kadastrale opmetingsschetsen', om slechts die documenten te noemen die courant werden geraadpleegd. Het grondgebruik wordt er vertaald in op plan gebrachte, genummerde percelen, waarvan de oppervlakte werd opgemeten en de eigenaar geïdentificeerd. Omhaagde percelen boomgaard zijn bijvoorbeeld van ommuurde percelen tuin te onderscheiden.

Elke gemeente werd door het kadaster in secties verdeeld en perceelsgewijs opgemeten. Deze sectieplannen, meestal op schaal 1/2.500, dragen soms al eens de naam van de landmeter maar zijn zelden gedateerd. In Verzamelplannen of Overzichtskaarten per gemeente, op schaal 1/5000, zijn de sectieplannen samengevoegd. Deze gemeentekaarten dragen de naam van de verantwoordelijke overheden en van de landmeters en ze zijn vrijwel steeds gedateerd. Dit jaartal is de beëindiging van de eerste kadastrale opmeting en bijgevolg een datum antequem voor de sectieplans. Elke latere wijziging aan een perceelsgrens, werd in schetsen genoteerd en opgemeten en per jaar verzameld in een 'Register der Kadastrale Opmetingsschetsen', in de wandeling ook wel mutatieschetsen genoemd. Het eerste of Primitief perceelnummer kreeg op het moment van wijziging een alfabetische coëfficiënt. De plannen zonder coëfficiënt noemt men de Primitieve kadasterplans. De opmetings- of mutatieschetsen volgen niet altijd onmiddellijk het jaar van de wijziging. Meestal is er een verschil van twee à vijf jaar tussen wijziging en registratie, maar vooral wat de parkpercelen betreft en vooral de vijvers kan de achterstand soms tien jaar of meer bedragen. De vijver van het kasteel Hex in Heks (Heers), zijn afgeleiden van de kadasterkaarten (AR Den Haag, nr. 3.9.3.202).

Voor een correcte datering is confrontatie met andere bronnen dus aan te raden. In de inventaristeksten moet het jaartal van de kadastrale opmetingsschets gelezen worden als een datum antequem. Is de achterstand groot, dan vermelden we die expliciet.

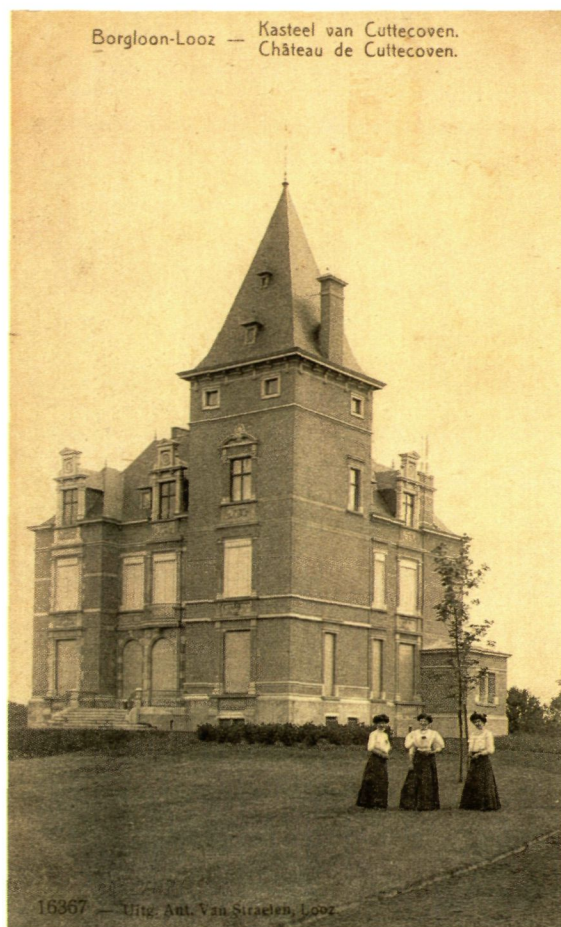
De opstelling van het kadaster is een initiatief uit de Franse of Napoleontische tijd, dat in de Hollandse periode werd verder gezet. Alleen in Limburg werd het tijdelijk onderbroken door de Belgische Opstand van 1830. Dat Limburg bij België zou horen bleef tot het scheidingsverdrag van 1939 onzeker en pas in 1841 werden de werkzaamheden hervat (11). De oudste versie noemen we het 'Voorprimitieve' plan en de versie van 1841 het Primitieve plan. In een landelijke streek als het onderzochte gebied, bestaat er slechts een versie en zijn de beide jaartallen in de cartouche genoteerd en worden de schaarse, ondertussen gewijzigde percelen vermeld.

In de cartouche van de Wellense deelgemeente Herten staat nog: "*Cadastre de la France*". Het kadaster werd er opgemaakt in 1809, jaar waarin ook Berlingen en Ulbeek, de andere deelgemeenten van Wellen aan de beurt waren. Wellen zelf werd in 1810 gekadastraard en in 1841 samen met de drie deelgemeenten herzien. De kaarten van Alken dragen de jaartallen 1809 en 1830. Borgloon en zijn deelgemeenten kwamen eveneens in 1809 aan de beurt en werden herzien in 1841, behalve Bommershoven en Hoepertingen waar de kaarten respectievelijk van 1828 en 1830 dateren. Heers en de deelgemeenten Batsheers, Horpmaal, Klein Gelmen, Opheers en Veulen werden kadastraal in 1830 opgemaakt, Gutshoven in 1809 met een herziening in 1841, Mechelen-Bovelingen en Mettekoven in 1810 eveneens

▲ De kaarten van J.F. Bonniver, hier met de gemeente Heks (Heers), zijn afgeleiden van de kadasterkaarten (AR Den Haag, nr. 3.9.3.202)

► Prentkaarten, zoals deze uit ca 1910 van het kasteel De Klee in Kuttehoven (Borgloon) zijn een boeiende iconografische bron (Collectie Block-Meulemans, Lubeek)

met een herziening in 1841 en de gemeenten Heks en Vechmaal in 1828. De plannen van Kortessem en die van de deelgemeenten dragen 1810 als eerste jaar en 1841 als herzieningsjaar.

De ingenieurs, landmeters of 'kweekelingen' (landmeters in opleiding) zijn W.J. Claessens, C. Copis, Goethals, J. Groulard, N. Houben, A.H. Neven, Le Cluyse, A.J. Modave, C. Moers, P.J. Nouwen, G. Paulissen, G. Questienne, Reynders, J.L. Schrijns, E.L. Tricot., C. en R. Vandevelde. Hun namen werden in het personenregister opgenomen.

De 'Oorspronkelijke aanwijzende tafel', doorgaans de 'legger' genoemd, dateert van na de herziening. Het is de per gemeente en per sectie opgestelde lijst van alle genummerde percelen met onder meer hun grondgebruik, hun oppervlakte en hun eigenaar. De aanduiding 'hof', 'tuin' of '*jardin*' betreft moestuinen, terwijl 'lustgrond' '*terrain d'agrément*', 'lusttuin' '*jardin d'agrément*' of '*jardin anglais*' siertuinen of parken zijn. Lusttuinen zijn '*terrains enlevés à la culture pour le pur agrément*' en worden als de beste landbouwgrond belast; ze bestaan uit '*parterres, pieces d'eau, avenues*', later samengevat als '*jardin d'agrément*'. Vanaf 1841 gebruikt men tuin, bos, dennenbos, vijver, laan of de Franse versie daarvan (12).

De "Documenten voorbereidend tot de schatting" uit 1841 is de basis waarop de belasting van een bepaald perceel werd berekend. Er wordt voor de tuinen, waarmee uitsluitend moestuinen worden bedoeld, een interessant onderscheid gemaakt in drie klassen. In de "Tabel" van deze schatting vindt men soms interessante beschrijvingen van een gebouw of een perceel, voor zover het als ijkpunt is gekozen.

Uit de perceelsvormen van een domein op het Primitief plan kan men soms een geometrische tuin uit het ancien régime of, dankzij de kronkelende lijn, een Engelse of een vroeg-landschappelijke aanleg herkennen of vermoeden. Of men ziet dat de huidige toestand gegroeid is uit een oudere, tot de feodaliteit opklimmende neerhof-opperhofstructuur. Op dat vlak is het kadaster nog een onvoldoende gekende en gebruikte bron.

De afgeleiden

Dat men van meet af aan de waarde van de kadastrale documenten inzag, blijkt uit de talrijke kaarten die er van zijn afgeleid. Bijvoorbeeld de mooie, gekleurde kaarten van de kantons, op naam van J.F. Bonniver (13), die trouwens ingenieur-verificateur was bij het kadaster. Deze kaarten, die men vanaf en rond 1825 mag dateren zijn bewaard in het Nederlandse Rijksarchief in Den Haag. Per kanton zijn de gemeentelijke Verzamelplannen er tot één kaart samengevoegd. De Bonniver-kaarten op schaal 1/25.000 ellen zijn dus vooral als overzichtskaart interessant. De Cel Onroerend Erfgoed in het Vlaams Huis in Hasselt bezit van deze plannen een fotografische afdruk.

De Atlas van de Buurtwegen is gebaseerd op het Primitief kadaster en dateert van 1841-1845. De Atlas nummert per gemeente alle bestaande wegen, paadjes en voetgangersverbindingen en geeft er de belendende eigenaars van op. Het archief van de provincie bewaart een exemplaar van de Atlas.

Ook de kaart van België op 1/20.000 van Philippe Vandermaelen uit 1850-1851 heeft de kadasterkaarten als basis (14). Voor de situering van vroege industriële activiteiten, het weggennet en de spoorweg is deze kaart een goede bron, maar voor onze doelstelling is ze veeleer van secundair belang.

De zogenaamde Popp-kaarten van 1850-1860, genaamd naar hun auteur Philippe Christian Popp (1805-1879) zijn bij historici geliefde bronnen. Helaas bestaan ze niet voor de provincie Limburg (15). Wel bestaan er in het Archief van het Nationaal Geografisch Instituut per gemeente volgens het bodemgebruik gekleurde "*Reductions des Plans cadastraux*" of Reductieplannen op schaal 1/20.000ste (16). Voor het onderzochte gebied dateren ze van na 1845 naargelang van de gemeente.

Stafkaarten

De gekleurde militaire topografische kaarten of stafkaarten van het *Dépôt de la Guerre* (Dépot-kaart), nadien uitgegeven door het Militair Geografisch Instituut (MGI-kaart) en momenteel door het Nationaal Geografisch Instituut (NGI), met hun diverse revisies en uitgaven zijn vooral boeiend voor het onderzoek naar parken en kasteeldomeinen (17). De terreinopname voor de eerste uitgave van de kaarten op 1/20.000ste, dateert in het onderzochte gebied van 1871. De tweede uitgave met de revisies van 1883-86 werd occasioneel geraadpleegd, evenals de derde uitgave die de revisies van na de eerste wereldoorlog bevatten. Er bestond ook een commerciële zwart-wit uitgave op doek, die soms een tussenliggende toestand weergeeft. Zij werden occasioneel geraadpleegd. Met de stafkaarten op 1/25.000ste, die naargelang van het kaartblad de toestand van 1957-58 of 1961 weergeven, werd op prospectie gegaan. Deze kaarten werden, bij wijze van controle occasioneel ook gerelateerd aan de orthofotoplannen, meer bepaald de uitgave 1985-1992.

Archieven

Het Archief van het Kadaster is voor ons onderzoek veruit de meest aangewezen bron en die is uitgebreid aangeboord. Het is onze overtuiging dat in familie-archieven nog ongekennde informatie verscholen ligt over tuinen en parken. Aanleg, aanplanting en verzorging veronderstellen immers initiatief, contracten en rekeningen en dat laat papieren sporen na. Dit geldt zeker voor de hele 18de, 19de en het begin van de 20ste eeuw, toen brieven uitwisselen een geliefde tijdsbesteding was. Het systematisch onderzoek van deze archieven behoorde niet tot onze opdracht. Niettemin leverde het Huisarchief van kasteel Hex in de gemeente Heks (Heers), dat dankzij de welwillendheid van de eigenaar voor het eerst werd geopend, ongekennde informatie op, en niet alleen over de verdwenen Engelse tuinen. De naam van de bekende landschapsonwerper Louis Fuchs kwam boven als de ontwerper van het park. Ook konden de huidige tuinen toegeschreven worden aan Jules Janlet, zoals Fuchs vijftig jaar vroeger een bekende naam in de tuinkunst van zijn tijd. De informatie was zo nieuw en interessant voor de tuinkunstgeschiedenis dat het onderzoek als boek is uitgegeven.

Iconografie

Iconografie is voor het tuinenonderzoek een belangrijke bron, al is meestal het kasteel hoofdthema van de voorstellingen (18). De onuitgegeven tekeningen van Remacle Leloup uit het Fonds Ulysse Capitaine van de Luikse *Bibliothèque Les Chiroux-Croisiers* zijn in 1738-1744 als gravures verschenen in de vier delen van *Les Délices du pays de Liège*. Het werk wordt toegeschreven aan P.L. de Saumery en ook de teksten bevatten interessante informatie (19). Philippe de Corswarem (1759-1839) (zie p. 39) was in 1825-1830 als amateur tekenaar bedrijvig en afkomstig van de streek. Zijn originele aquarellen waren tot voor kort nog in familiebezit, maar nu zijn ze in handen van de Stichting de Moffarts in Lummen en ook in boekvorm uitgegeven (20). Men is dus niet meer aangewezen op de zwart-wit foto's die er van bestonden in het Prentenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek in Brussel. Deze aquarellen zijn een goede aanvulling in opstand van wat op het kadaster in grondplan is genoteerd. Hun betrouwbaarheid hoeft niet in vraag gesteld. Enkele gravures van Madou werden opgenomen in de twee door De Cloet in 1830 gepubliceerde delen (21). Van baron de Wal zijn slechts een handvol tekeningen bekend en drie daarvan zijn in deze inventaris opgenomen (22). Hij woonde immers in het kasteel van Heers als echtgenoot van Eugénie van Stockhem en maakte daar twee tekeningen van. Zijn schoonkleindochter kopieerde in 1924 zijn tekening van het kasteel Hex waarvan de bewaarplaats onbekend is.

Prentkaarten kunnen eveneens veel over kastelen en parken reveleren. Ze illustreren vooral hoe men in de 19de en het begin van de 20ste eeuw, tijdens de hoogdagen van de Belgische sierteelt, tuin en park benutte en beplante. De schitterende collectie van de heer Hugo Coosemans in Alken illustreert dat voldoende.

NOTEN

- (1) R. DENEFF (red.) e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Inventaris Vlaams-Brabant. Holsbeek, Lubbeek en Tielt-Winge* (M&L-Cahier 6), Brussel, 2002. C. DE MAEGD (red.) e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Inventaris Limburg. Deel 1: Gingelom, Halen, Herk-de-Stad, Nieuwerkerken en Sint-Truiden*, (M&L Cahier nr. 8), Brussel, 2003. R. DENEFF (red.) e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Inventaris Vlaams-Brabant. Bierbeek, Boutersem, Glabbeek, Oud-Heverlee* (M&L Cahier 9), Brussel, 2004. R. DENEFF (red.) e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Inventaris Vlaams-Brabant. Pajottenland* (M&L Cahier 11), Brussel, 2005. C. DE MAEGD (red.) e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Inventaris Limburg. Deel 2: As, Beringen, Diepenbeek, Genk, Ham, Hasselt, Heusden-Zolder, Leopoldsburg, Lummen, Opglabbeek, Tessenderlo, Zonhoven, Zutendaal*, Brussel, 2006 (M&L Cahier 12).
- (2) N. DE HARLEZ DE DEULIN, *Parcs et jardins historiques de Wallonie*. Zes verschenen delen sedert 1993.
- (3) E. VAN ERMEN, e.a. *Limburg in kaart en prent. Historisch cartografisch overzicht van Belgisch en Nederlands Limburg*, Tielt, Knokke, 1985.
- (4) *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 14N4 Provincie Limburg. Arrondissement Tongeren. Kanton Borgloon*, Turnhout, 1999, p. XI-XIV.
- (5) De tegenstelling formeel-informeel vindt men ondermeer in het beknopt overzicht van de tuinkunst in België dat X. DUQUENNE schreef in G. en S. JELICOE (eds.), *The Oxford Companion to Gardens*, Oxford, 1986, p.48-49. Zie ook M. TREIB, *Formal problems*, in *Studies in the History of Gardens and Designed Landscapes*, 1998, nr. 2, p. 71-92.
- (6) C. DE MAEGD, *Van geometrisch naar landschappelijk*, in *Rond Ruïnes*, in *Monumenten en Landschappen*, 1999, nr. 3, p. 20-22.
- (7) B. INDEKEU, *Limburg in kaart gebracht. Nut en bruikbaarheid van 19de-eeuws kartografisch materiaal*, in *Limburg*, 1990, p. 129-130. E. VAN ERMEN e. a., *Limburg in kaart en prent. Historisch cartografisch overzicht van Belgisch en Nederlands Limburg*, Tielt, Knokke, 1985. In E. THOEN, *Cartografie en historisch onderzoek*, in *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente. Deel 3*, Gent, 19, p. 131-185, komt Limburg nauwelijks ter sprake.
- (8) L. DANCKAERT, *Ferraris: Een man, een gebouw, twee kaarten*, in *Monumenten en Landschappen*, 1997, nr. 5, p. 15. W. DRIESEN, *De kaart van Ferraris (1770-1778). De Nederlanden en Luik in staatskaart gebracht door Oostenrijkse ingenieurs*, in *Sint-Truiden in de 18de eeuw, Tentoonstellingscatalogus, Sint-Truiden*, 1993, p.43-48. De 275 kaartbladen van het Brusselse exemplaar van de Ferrariskaart zijn in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel bewaard, werden door het Gemeentekrediet van België in druk uitgegeven. Fotoreproducties in kleur kunnen op de Afdeling Kaarten en Plannen van de Koninklijke Bibliotheek besteld worden, zwart-wit afdrucken op het Nationaal Geografisch Instituut te Brussel.
- (9) W. DRIESEN, o.c., p. 43-44.
- (10) Over het kadaster, zie J. HANNES, *Het Primitief kadaster (vòòr 1840) als bron voor de studie van de plattelandseconomie*, in *Archief en bibliotheekwezen in België*, speciaal nummer, Brussel, 1973. J. VERHELST, *De documenten uit de ontstaansperiode van het moderne kadaster en van de grondbelasting (1790-1835)*, in *Miscellanea archivistica XXXI*, Brussel, 1982, p. 39-41. A. ZOETE, *De documenten in omloop bij het Belgisch kadaster (1835-1975)*, in *Miscellanea archivistica XXI*, Brussel, 1979, p. 1-22.
- (11) Volgens E. THOEN, o.c., p. 159 werd de kadastrale expertise of de voorbereidende fase in Limburg en Luxemburg pas in 1843-1844 afgesloten, elders al in 1834.
- (12) J. VERHELST, *De documenten uit de ontstaansperiode van het moderne kadaster en van de grondbelasting (1790-1835)*, in *Miscellanea archivistica XXXI*, Brussel, 1982, p. 85.
- (13) L. HENS-VERCAUTEREN, *De topografische kaarten van de Zuidelijke Nederlanden (1815-1830)*, in *Tijdschrift van de Vereniging voor Aardrijkskundige studieën*, 1973, p. 333-455.
- (14) L. DANCKAERT, *De kaarten van Vandermaelen*, in *Limburg*, 1990, nr. 3, p. 153-158. L. WELLENS DE DONDER, *Philippe Vandermaelen 1795-1869. Tentoonstellingscatalogus*, Brussel, 1969.
- (15) J. HANNES, *De 'Atlas cadastral parcellaire de la Belgique' van P.C. POPP*, in *Driemaandelijks Tijdschrift van het Gemeentekrediet van België*, Brussel, 1968, p. 137-146.
- (16) VAN DER HAEGEN H., *De kadastrale reducties van de Belgische gemeenten op schaal 1/20.000ste. Een essentieel element voor de analyse van het Kempisch landschap*, in *Limburg*, 1990 nr. 3, p. 159-174.
- (17) Over deze kaarten zie C. LEMOINE-ISABEAU, *La carte de Belgique et l'Institut cartographique militaire (Dépot de la guerre 1830-1914)*, Brussel, 1988.
- (18) Zie E. HERMANS, *Limburg. Gedrukte iconografie vòòr 1900*, Hasselt, s.d.
- (19) Zie *Met Le Loup op reis. Limburg door een 18de eeuwse bril bekeken*. Tentoonstellingscatalogus, Hasselt, 1993. P.L. DE SAUMERY, *Les délices du pays de Liège ou description historique, géographique, topographique et chorographique des monuments sacrés et profanes de cet évêché-principauté et de ses limites*, 4 delen, Luik, 1738-1744. X. DE THEUX, *Les Délices du pays de Liège et leur éditeur P.L. de Saumery*, in *Bulletin de la société des Bibliophiles liégeois*, deel 1, 1882, p. 207-238. J. HELBIG (ed.), *Les Délices du pays de Liège. Fac-simile des dessins complémentaires et restés inédits de Remacle Le Loup*, (Société des bibliophiles liégeois, Publications in 4°, nr. 5), Liège, 1903. M. LAVOYE (ed.), *Les Délices du pays de Liège. Exposition. Saumery et son temps* (Bibliotheca Universitatis Leodiensis nr. 6), Liège, 1953.
- (20) R. NIJSSEN; R. VAN LAERE, *Kastelen op papier. Aquarellen van Limburgse kastelen uit de eerste helft van de negentiende eeuw*, Wijer, 2005.
- (21) J.J. DE CLOET, *Châteaux et monuments des Pays-Bas faisant suite au Voyage pittoresque dans le royaume des Pays-Bas*, Brussel, 1825.
- (22) P. CNOPS, *Het tekenalbum van baron S. De Wal de Baronville*, in *Nationale Bank van België*, oktober 1975, p. 5-25.

SYNTHESE VAN HET ONDERZOEK

Groot en klein

De schaal, functie en betekenis van de objecten in de inventaris is erg uiteenlopend: van een tuin van slechts enkele centiares groot tot een park van vele hectaren, van een oude moestuinsite tot een recentere tuin, van een kleine voortuin met hek tot een echte villatuin, van een eenvoudige boerentuin 'zonder geschiedenis' tot een uitgestrekt landgoed met een rijk verleden. Ook de 'barriers' of hekken kregen er een plaats in. Barriers zijn talrijk en waren nog talrijker in Limburgs Haspengouw waar de fruitteelt economisch belangrijk en van in de 18de eeuw al landschapsbepalend is.

Hagen, muren en hekken

Het terreinbezoek leidde al gauw tot het inzicht hoe belangrijk begrenzingsen zijn. Ze determineren niet enkel de tuin of het park zelf, maar meestal ook de omgeving, het straatbeeld of zelfs het karakter van een dorp. De aan de straat grenzende moestuin ligt tussen hagen of fruitmuren, bij een herenwoning of boerderij begrenst een hek het erf, de voortuin van de pastorie of van de dorpswoning ligt achter een muur met een hekje en menig dorp bezit zijn kasteelmuur met een inrit tussen hekpijlers.

Materiaal (hagen, muren of hekken) en vormgeving hangen af van de plek, de belangrijkheid van de eigendom, de status van de eigenaar, de beschikbare middelen en het moment.

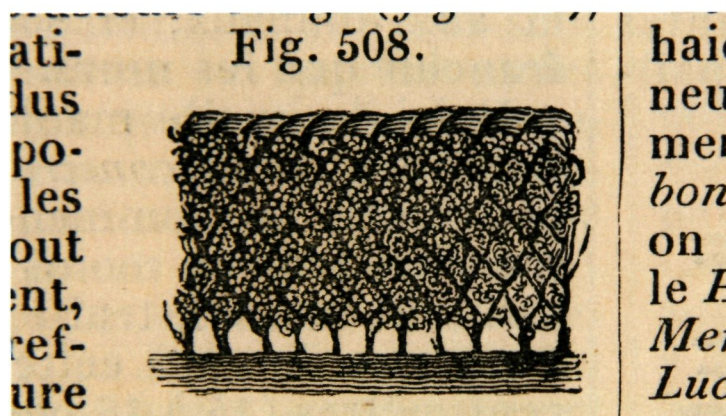
De vijf gemeenten van deze inventaris behoorden niet tot de Oostenrijkse Nederlanden en dus was het decreet hier niet van kracht waarmee keizer Jozef II de kerkhoven afschafte en begraafplaatsen buiten de dorpskern verplicht maakte. Daarom ligt het kerkhof hier nog haast in elke dorp rond de dorpskerk. De kerkhofmuur met zijn smeedijzeren ingangshek en typische gepunte hekpijlers van blauwe hardsteen bepaalt dan ook de meeste kernen van de deelgemeenten.

De hagen van gele kornoelje komen in dit inventarisdeel opmerkelijk veel voor. Niet zelden werden ze om de wering te vergroten als jonge plantjes gevlochten, een techniek die we vooral in de gemeente Heers ontdekten en die we ook aanbevolen vonden in *La maison rustique* (1). Gele kornoelje werd soms ook tot een groenprieel gesnoeid, zoals de twee mooie voorbeelden in Wellen (Molenstraat nr. 17) en Heers (Gutschoven, Nieuwesteenweg nr. 210) illustreren. Dankzij landschapsanimator Martin Mercken wordt nu aandacht aan deze hagen besteed en worden ze door zijn team gerestaureerd en aangevuld.

Meidoornhagen blijven echter traditioneel als begrenzing bestaan. Deze hagen zijn voor veel straten en wegen beeldbepalend. In Voort (Borgloon) en Heks (Heers) is hun aanwezigheid tientallen meters lang in het oog springend. Hoe er toch nonchalant met deze kleine landschapselementen wordt omgesprongen, illustreert de door openbare werken veroorzaakte dodelijke wortelschade aan de zeer oude taxushaag van de Kapel van Oetersloven (Wellen). Priëlen werden ook van taxus gevormd zoals in de Brandstraat in Guigoven (Kortesseem) of de hoeve Romsée in Wellen.

Ligusterhagen waren vooral tijdens het interbellum en tot kort na de tweede wereldoorlog geliefd als begrenzing en in de inventaris vindt men ze vooral in de villatuinen in Alken en in Borgloon.

▼
De vlechttechniek
zoals geïllustreerd
in *La maison rustique*,
Encyclopédie
d'agriculture pratique,
door BAILLY uit
1867,
p. 362

Vanaf het midden van de 19de eeuw neemt het gebruik van giet- en smeedijzer voor hekken toe. Een monumentale inrijpoort tussen hekpijlers of een kunstig uitgewerkt afsluithek in giet- en smeedijzer zijn middelen tot statusuiting of statusverhoging. In kasteeldomeinen zijn de ingangshekken legio, maar men vindt ze eveneens aan kerkhoven, pastorieën, schoolgebouwen, herenhuizen en belangrijke dorpswoningen. In de Stationstraat en in Paddonck in Borgloon, in de Fonteinstraat in Vliermaalroot (Kortesseem), in de Notelarestreet in Wellen is er telkens een concentratie van. In Gors Opleeuw (Borgloon) hebben vooral het kasteel van Woelmont en kasteel de Copis mooie exemplaren die door hun lengte en uitwerking het straatbeeld bepalen. Ook Trockart in Ulbeek (Wellen) en kasteel de Donnea in Guigoven (Kortesseem) bezitten mooie voorbeelden. In Mechelen-Bovelingen (Heers) verdween het kasteel, maar het rijk uitgewerkte toegangshek bleef daar wel bestaan.

Tijdens het interbellum is de invloed van de art-deco stijl te merken en maakt de modernistische stroming in de architectuur dat de vormgeving van de hekken eenvoudiger wordt, of ze nu van hout of metaal zijn gemaakt. Naast smeed- en gietijzer komen van dan af ook holle buis en bandijzer voor. In de Stationstraat van Borgloon kan men die evolutie mooi volgen en het lage straathek van de villa Boes in Alken is een tijdstypisch exemplaar.

Opvallend is hoe dikwijls hekpijlers bekroond worden door een bolvorm, een gepunte bol, een gesteelde bol of een variante van een bol. Volgens de 17de-eeuwse emblematiek van Cesare Ripa's *Iconologia* (1603) en Otto Venius' *Emblemata sive symbola*, (1624) was het beeld van een bol op een kubus het symbool voor rust en otium (ontspanning), maar ook van een goed beheer. Dit verklaart misschien wel de talrijke hekpijlers (uitgelengde kubussen) met bolbekroningen in gevarieerde vormen aan de ingang van kasteelparken en buitenhuizen. Ook grote boerderijen drukten er hun status mee uit, zoals de hoeve Duvivier in de Haspengouwlaan. Dezelfde symboliek van rust past natuurlijk ook aan de ingang van een kerkhof, hier vertaald in de hardstenen pijlers van de toegangshekken van ongeveer elk kerkhof in de streek. Dat van Vechmaal of dat in Horpmaal (Heers) illustreert dat ook gietijzer zijn functie had.

De behoefte zich als heer te onderscheiden van zijn personeel of zijn pachter, wat zich in die periode op meer dan één punt manifesteert, uit zich ruimtelijk ook in de toegangen. Die worden vormelijk gedifferentieerd, rekening houdend met de ruimtelijke en sociale hiërarchie. Dat gebeurde onder meer in het kasteel van Heers.

Al deze hekken zijn steeds fraaie staaltjes van het ambachtelijk kunnen en de kunst van de giet- en smederijen. Ze zijn in de inventaris opgenomen en beschreven. Het gebruik van giet- en smeedwerk in de streek verdient meer diepgaand onderzoek en ongetwijfeld ook behoud, bewaring en herstel. Men vindt nog al te veel exemplaren bij de bouwantiquairs en als vervanging industrieel vervaardigde zwakke kopies. De eis tot automatisering en de populaire alarminstallaties zijn hier vaak de boosdoeners. Mits goede wil kunnen smeedijzeren hekken ook geautomatiseerd en beveiligd worden.

Boomgaarden en 'barriers'

Boomgaarden waren een vast bestanddeel in het kasteeldomein en in de boerderij, als de bodem geschikt was en dat is in het onderzoeksgebied het geval. Vòòr de introductie van de laagstamplantages graasde het vee onder de hoogstammen, daarom worden ze ook fruitweiden genoemd. Ze waren omhaagd en voorzien van een monumentaal poorthek, dat in zuid Limburg een 'barrier' heet (2). Samen met de stekelige meidoornhagen moesten barriers het vee op de fruitweiden houden. Zoals moestuinen waren boomgaarden vitaal en hun uitgestrektheid en uitrusting bepaalde mee de status van de eigenaar. Ferraris noteerde ze al tijdens de 18de eeuw en hun aanwezigheid begin 19de eeuw is bevestigd op de Primitieve kadasterplannen.

Het samengaan van fruitweide, haag en barrier wordt echter alsmaar zeldzamer. Meestal is één van de drie verdwenen. Ofwel is het perceel een weide geworden en staat de barrier er als eenzame getuige nog bij, zoals in de Gulmerstraat naast nr. 105 in Kortesseem. Ofwel is de fruitweide een laagstamplantage geworden met barrier, zoals in de Steenweg naar Sint-Truiden nr. 475 in Alken. Ofwel is de haag verdwenen, zoals in de Heksiaan tussen het voormalig gemeentehuis en de pastorie van Heks (Heers) of in de Oeterslovenstraat in Ulbeek (Wellen). In Borgloon aan de Tongersesteenweg tegenover

nr. 271 zijn de drie elementen van de kersenweide bewaard en iets verder, ook aan de Tongersesteenweg tegenover nr. 401 bleven in de verwaarloosde perenboomgaard zelfs de bandijzeren korsetten die de stammen tegen het vee beschermden nog bestaan, ten minste op het moment van ons bezoek. Het jaar 1936 is er geschreven in de makelaar van de barrier.

De inventaris noteerde vooral in de gemeente Alken, waar de nieuwste kweek- en bewaarsystemen van fruit de kwekers welstand bezorgden, enkele siertuinen bij de villa's die ze kort na de tweede wereldoorlog bouwden.

Moestuinen

Samen met de boomgaard is de moestuin de moeder van alle tuinen. In de kadastrale leggers wordt de moestuin eenvoudig 'tuin' of '*jardin*' genoemd. Uit het Primitief kadaster leert men dat hoe klein ook de boerderij of hoe uitgestrekt ook het kasteeldomein, de moestuin en de boomgaard vitale bestanddelen waren. Hier kwam verandering in na de tweede wereldoorlog, toen de levenswijze en de levensstandaard grondig wijzigden als gevolg van de sociale en maatschappelijke evoluties.

Moestuinen hebben doorgaans een vaste indeling van in langwerpige perken onderverdeelde vierkanten, die gescheiden zijn door aarden paadjes en niet zelden omboord zijn met buxus. Ook in kasteeldomeinen is de moestuin belangrijk. Hij stond immers in dienst van de bezoek- en ontvangstcultuur van de 19de en 20ste-eeuw. De uitgestrektheid van de moestuin, zijn uitrusting met serres, kassen, warme en koude bakken en een pottenstal bepaalde mee de status van de eigenaar. Voor vaststelling van de klassen die de zwaarte van de belastingen bepaalden, bracht het kadaster niet zozeer de kwaliteit van de bodem in rekening als de aard van de begrenzing (muren of hagen), de aanstelling van een vaste tuinman, het al dan niet bestaan van fruitbomen in de tuin en ten slotte ook de geteelde groentesoort. Fijne groenten voor de heren onderscheidden zich van "groenten voor de boeren" en "grove groenten voor geringe landbouwers en arbeiders" (3).

▲
Deze barrier in de Gulmerstraat in Sitsingen (Kortesse) is de getuige van een verdwenen fruitweide waarvan de meidoornhaag en de hoogstammen verdwenen zijn

▲ Het moestuintje, het leven van het land. Iemen hoevetje en Ze werden in 1982 de dienstgebouwtjes gefotografeerd en in de Alkense zijn nu verdwenen Blekkenbergstraat (Archief M&L, nr. 28, zijn getuigen van het eenvoudig

▲ Deze moestuin, in Alken. Toen was gefotografeerd in achteraan nog de 1985 lag bij een meidoornhaag grotere vakwerk- bewaard, die aan hoeve in de de straatkant wel- Grootstraat nr.227 licht bij het leggen van de betonbaan, verdwenen was. Nu blijft er niets meer van over (Archief M&L, Hasselt)

Moestuinen dienen steeds nut en sier, zijn omhaagd of ommuurd en van een poortje of een rijkelijk opgevat hek voorzien. Het kruisvormig pad dat de tuin in kwadranten verdeelt, wordt meesterspad genoemd omdat de eigenaar hierlangs wandelde en zijn gasten meenam om de variëteit aan vruchten te tonen.

Omhaagde boerderijtuinen, ook die van kleine hoevetjes, onderscheiden zich van de met baksteen ommuurde kasteelmoestuinen door hun geringere oppervlakte maar ook door de keuze van beplanting: men kiest bijvoorbeeld voor stooffruit in plaats van dessertfruit voor de enige appelboom. Alle planten, ook de bloemen en sierstruiken hebben hun nut: keuken- en geneeskruiden, rozenblaadjes voor de processie, buxus voor Palmzondag en voor het kruisbeeld in de huiskamer, bloemen als dahlia, gladiool, lelie, lupine, sering, stokroos en andere bloemen voor het altaar, strobloemen en hortensia ook voor het winterse droogboeket, wilgentenen voor het binden van prei en voor het leifruit. Seizoensgebonden gewas en éénjarige bloemen staan in de kwadranten, overblijvende planten en fruitsoorten in de bloembedden langs de omlopende paden. Een zitbankje op het middenpad van de boerderijmoestuin verwijst naar de formele 'master's walk' van de kasteelmoestuin.

De traditionele moestuin, geënt op een eenvoudig leven van het land, op de volksdevotie en op de volkscultuur, is met deze levenswijze verweven en ze verdwijnen samen. De twee mooie voorbeelden in de Blekkenbergstraat nr. 28 of in de Grootstraat nr. 227 in Alken, die gefotografeerd werden in 1985 voor de inventarisatie van het bouwkundig erfgoed van de gemeente Alken, zijn ondertussen verdwenen. De overblijvende nog in cultuur gebleven tuintjes zijn daarom kostbare documentaire relictten.

De moestuin van Kasteel Hex verdient een speciale vermelding. Hij is sinds zijn inrichting rond 1775 onafgebroken in bedrijf gebleven en er worden groenten- en fruitsoorten gekweekt die men bij de kruideniers of in de supermarkten niet aanbiedt en die hier als vanouds overwinteren in een speciaal daartoe gebouwde kelder. Eigen aan Hex is ook dat het plezier in het kijken naar de productie dankzij de Open tuindagen met een groot aantal bezoekers wordt gedeeld. Niet voor niets werd deze moestuin een laureaat van de Vlaamse Monumentenprijs 2003. De moestuin van het verloren kasteel van Bovelingen, ook uitgestrekt, gelegen tussen hoge muren en voorzien van monumentale toegangen en een schitterende serre, is al jaren buiten gebruik, maar de site bleef wel bewaard. De moestuinen van Jongenbos in

◀ De moestuin bij de watermolen in Heks, gefotografeerd in 2003

Kortessems of van kasteel Naveau in Bommershoven, hoewel veel kleiner, moeten vroeger juweeltjes zijn geweest en schitterende voorbeelden. Hun muren en serres zijn het bewijs.

Het boerenerf

Hoe een klein boerenerf traditioneel was ingericht weet men uit de iconografie (4). Een smalle strook van ofwel kasseien, bakstenen of keien diende als waterwering tegen de gevel en ging over in een deel van gestampte aarde waarop de waterput en soms het bakhuis liggen. Een haag dient als erfscheiding met de straat en beschermt ook de gemengde moes- en bloementuin. Deze erfjes zijn zeldzaam.

▲ Het traditioneel erfje in de Herbroekstraat nr. 33 in Kortesseem, Hasselt

▲ Het erf van de kasteelboerderij van Printhagen in Kortesseem is mooi verhard met drie soorten kasseien (foto 2003)

▲ De in een mooi patroon gelegde bakstenen verharding bij het huis Graetempoort nr. 21 in Borgloon

Borgloon ligt er tussen het boerenburgerhuis en het wagenhuis een erf met een mooie bestrating van bakstenen. Ook het boerenerf van Printhagen in Kortesseem is de vermelding waard omwille van het gebruik van drie soorten kasseien.

Kerkelijk goed

Mariae Laudes, het kruisherenklooster van Colen dat later de Bernardinessenabdij werd, is het enige kerkelijk goed in de vijf onderzochte gemeenten. Het is in zijn landelijke ligging nagenoeg onveranderd gebleven en behoudt zijn boomgaarden, zijn structuur, zijn erf, zijn muren en hekken tot vandaag. De toekomst van de abdij, die in 2005 de laureaat was van de Vlaamse monumentenprijs, blijft onzeker, want de religieuzen zijn bejaard en er is geen opvolging.

Het kasteel van Hoepertingen kreeg vrij laat in zijn bestaan een religieuze bestemming als klooster en centrum voor bezinning en vorming. Daar ging eerst een periode als internaat en landbouwschool aan vooraf, wat nefast bleek voor het behoud van het neerhof en het gesloten karakter. Het park werd aan de rand verkaveld, maar de kern, de vijver, het kasteel en de in het park geïntegreerde interbellumtuin bleven bewaard.

Voortuinen, villatuinen en spoorlijnen

Of ze nu dateren uit het einde van de 18de eeuw, uit het interbellum of uit de periode er tussen, burgerhuizen en villa's worden meestal voorafgegaan door een kleine voortuin achter een vast hek op een lage

muur, onderbroken voor een poorthek en soms een kleiner voetgangershekje. Elk dorp heeft er wel een paar en het patroon komt ook voor bij publieke gebouwen zoals het dorpsschooltje of het gemeentehuis. In Vliermaalroot (Kortesseem), Klein Gelmen en Mettekoven (Heers) vindt men er illustraties van.

Villatuinen uit het interbellum zijn opgenomen in Alken en Borgloon. De villa Boes in Alken uit 1937, gebouwd door de stichter van de brouwerij, heeft een mooie, in verschillende fasen uitgebreide interbellumtuin met tuinmeubilair uit de bouwperiode. De fruitkwekers legden bij hun villa eveneens tuinen aan en daar vindt men in Alken in de villa Nicolai een mooi voorbeeld van.

De Stationstraat in Borgloon is gekenmerkt door de vele voortuinen en tuintjes van kleinere huizen en grotere villa's, meestal ook uit het interbellum. De stroopfabrieken zorgden voor voldoende welvarende opdrachtgevers die zich dat konden veroorloven. Het station van Borgloon lag op de in 1878-1879 gerealiseerde lijn Sint-Truiden/Tongeren en zorgde ervoor dat werken in een grotere stad mogelijk werd. Vanuit Borgloon vertrokken ook meerdere buurtspoorwegen naar Hasselt (1899) en Oreye (1900) op dezelfde lijn. Vanuit Kortesseem vertrok een lijn naar Tongeren (1904). Alleen Alken heeft nu nog een station op de lijn Landen/Hasselt, aangelegd in 1845-1847 (5). De andere lijnen werden opgebroken maar de bermen, een viaduct of een stationnetje bleven bewaard, onder meer in Kutekoven (Borgloon) of Heks (Heers). De aanwezigheid van de buurtspoorweg liet nog sporen na in de vorm van de tuinpercelen van de villa's Notelarestreet 31 in Wellen en Tongersestenweg 76 in Guigoven (Kortesseem).

Pastorietuinen

Nogal wat pastorieën zijn vrij ruime alleenstaande woonhuizen op grote percelen met achteraan een sier- en nutstuin en aan de voortuin een haag of een straatmuur met poorthek. Soms zijn ze ook omgracht, zoals op het Primitief kadasterplan het geval is voor de pastorie in Veulen (Heers). In Berlingen (Wellen) kreeg de voortuin van de pastorie een kleine Lourdesgrot en in Vechmaal (Heers) werd een Calvarietuin tegen de pastoriemuur gebouwd. De voormalige pastorie van Mechelen-Bovelingen bezit een breviertuin met kronkelende wandelpaadjes en ook in Vechmaal (Heers) was dat het geval. Bij ons bezoek aan deze laatste pastorie waren daar verontrustende aanlegwerken in uitvoering als gevolg van de herbestemming als gezinswoning.

De meeste pastorieën verloren inderdaad hun oorspronkelijke bestemming wat niet bevorderlijk is voor het behoud van de oude tuin. Soms degradeert de tuin tot een parking of plaatst men er een garagebox, soms wordt hij opgeofferd voor de uitbreiding van het kerkhof of voor de bouw van een parochiezaal of een feestzaal. De pastorietuinen van Heers en van Rukkelingen Loon (Heers) maakten dat onder andere mee. Leegstand met vandalisme en waardeverlies voor het huis en voor de tuin als gevolgen, was toen we ze bezochten het lot van de pastorie van Gors Opleeuw (Borgloon), van Opheers (Heers) en die van Guigoven (Kortesseem). In uitzonderlijke gevallen is de herbestemming als gezinswoning voor de tuin gunstig, zoals voor de pastorie van Veulen en die van Batsheers (allebei in Heers). De pastorie van Broekom (Borgloon) kreeg daardoor zelf een waardevolle, bijzonder geslaagde nieuwe tuinaanleg.

Kasteeldomeinen

De kasteeldomeinen nemen een belangrijke plaats in de inventaris in. Er werden er niet minder dan 37 genoteerd: in de gemeente Alken zeven, twaalf in Borgloon, acht in Heers met het afgebrande kasteel Bellefroid in Sint-Pieters-Heurne meegeteld, negen in Kortesseem, inbegrepen het gesloopte Bombroek en drie in Wellen. Het spreekt van zelf dat ze niet allemaal hetzelfde ontwerpniveau behalen, niet allemaal even goed onderhouden worden en dat hun uitgestrektheid varieert van een paar hectaren tot meer dan honderd.

Doorgaans staat de architecturale waarde van het kasteel recht evenredig met de ontwerpwaarde van de parkaanleg. Dat geldt in hoge mate voor het park van kasteel Hex (Heks, Heers) en het sterk verwaarloosde maar nog authentieke park van Heers (Heers) (6). Aanvankelijk was dat ook het geval voor de parken van de kastelen van Bovelingen (Mechelen-Bovelingen, Heers), Voort (Borgloon), de Copis en van Woelmont (Gors Opleeuw), die nu ver over hun hoogetpunt heen zijn of zelfs balanceren op de rand van

de verdwijning. De sloping van het kasteel van Bovelingen en het door oorlogschade verdwenen kasteel van Voort, de neergang van de kasteelheren in Heers en het vertrek van de adellijke families in het kasteel van Fauconval (Kortesse) en in de beide kastelen van Gors Opleeuw betekenden een groot waardeverlies voor hun parken. De generatieslange verbondenheid met de plek zorgt voor authenticiteit en gaafheid die verloren gaan met het vertrek van de familie. Meestal gaat de definitieve scheiding tussen boerderij en kasteel daar aan vooraf en de verkaveling van de bijhorende gronden. Nieuw geld eist bovendien dat comfort in de oude gebouwen met luxe gecombineerd wordt, verschanst zich achter metalen omheiningen en wenst een verharding en een verlichting van de oprijlaan en een geautomatiseerd en met camera's beveiligd ingangshek. Alleen Horne in Sint-Pieters-Heurne (Vechmaal, Heers) ontsnapte aan dit lot, maar daar is de nieuwe eigenaar een kunstenaar. Onderhoud weegt zwaar door en is gemakkelijker op te brengen door de nieuwe eigenaars van kleinere tuinen en parken. Dat is zo voor kasteel Hechtermans in Alken, de Hulsberg en de Klee in Borgloon, het kasteel van Veulen in Heers, Printhaghen in Kortesse en Trockart in Wellen.

De geschiedenis van landgoederen waarvan het park verkaveld werd, eindigt in mineur. In het beste geval kan men de oude structuur op het terrein nog aflezen en getuigen de oude bomen van de vroegere weelde. Het kasteel van Hoepertingen is daarop deels een uitzondering. Wel ging het neerhof met een deel van het park verloren, maar de huidige gemengde religieuze, maatschappelijke en culturele bestemming als Mariagaarde blijkt gunstig te zijn voor wat overbleef.

Op de aquarellen van Philippe de Corswarem uit rond 1820 ziet men telkens het belang van de nutsgebouwen naast het kasteel (7). En nog steeds maken de hoeve en de kasteelaanhorigheden zoals het wagenhuis in de meeste landgoederen deel uit van een groter geheel dat naast het huis, het kasteelpark en de parkvijver ook moestuinen, boomgaarden, weiden, landerijen en bossen omvatte.

Kasteelparken

Het park moet men steeds benaderen in dit breder economisch perspectief. In de eerste plaats diende het domein voor de productie van hout, hooi, vee, groenten, fruit en graan, producten die verkocht werden maar ook verstuurd naar de stedelijke residentie van hun eigenaar. Menig grasveld in een landschappelijk park was een hooiweide die dikwijls verpacht was om twee maal per jaar te worden gemaaid, wat op de oude prentkaarten geïllustreerd wordt. Na de Franse revolutie werd aan het domein soms een industriële uitbating toegevoegd, maar op kasteel Brandepoel in Alken na zijn in deze vijf gemeenten de voorbeelden schaars.

De vroegste fase van de 'verlandschappelijking' met slangvormige snel kronkelende paden is de 'Engelse' tuin, die dikwijls bestond naast de 'Franse' parterreterrein. De ontdekte schetsen en plannen in het huisarchief zijn belangrijk voor de geschiedenis van Hex, maar misschien meer nog voor de tuin-kunstgeschiedenis van de late 18de eeuw in België. De plantenlijst van de Engelse tuinen uit 1791 is voor de historische ecologie een revelatie op zich en werpt een licht op het aandeel van de botanie in de nieuwe tuinstijl (8). Even interessant is het 18de-eeuwse vermoedelijk niet uitgevoerde plan voor Veulen, waar de jongere plannen, waaronder de Primitieve kadasterkaart de verschuivingen illustreert in de smaak en de wooncultuur in de 19de- en begin 20ste eeuw.

De opgenomen parken dateren in hun huidig voorkomen uit de tweede helft van de 19de of het begin van de 20ste eeuw. Enkele zijn op een oudere structuur aangelegd en hadden een voorganger, omdat het goed een feodale oorsprong heeft of omdat het een boerderij is die tot kasteel promoveerde. Het park van kasteel Hex is het gevolg van de aanpassing aan de heersende smaak van het laatste kwart van de 19de eeuw en het betekende de verdwijning van de Engelse tuinen. De schitterende vallei tussen de Lod. Lavkistraat en de platanedreef, een ontwerp van Louis Fuchs uit de jaren 1870 kwam er voor in de plaats. De geometrische voorganger van het kasteelpark van Heers is gedocumenteerd op een landmeterplan dat het jaar 1641 draagt maar vermoedelijk in de 19de eeuw werd getekend. Het park van Heers, hoewel grondig onderkomen is toch goed bewaard in zijn wezenlijke kenmerken. Een grondige en betaalbare schoonmaak kan er de schoonheid opnieuw van bloot leggen.

Het is boeiend vast te stellen hoe goed afleesbaar sommige sporen op het terrein blijven, ook als er grondige wijzigingen zijn doorgevoerd, het kasteel gesloopt is of het park verloren is gegaan. Het kasteel van de familie de Borchgrave d'Altena in Bovelingen (Mechelen-Bovelingen, Heers) is daar een voorbeeld van. Het bestaan van de Engelse tuin met zijn verzameling fabriekjes bij een slangvormige vijver is dankzij de kadasterkaart van 1810 gekend. De tuin is vermoedelijk aangelegd naar een ontwerp van architect Ghislain Joseph Henry die ook auteur is van de klassieke tempel (9). Het kasteel park van Gors en dat van Opleeuw (Borgloon) zijn niet goed bewaard, maar toch kan hun kwaliteit in het reliëf van het terrein nog ervaren worden. In Voort (Borgloon) is het kasteel verdwenen maar is het park nog steeds in zijn volle schoonheid te beleven.

De verdwenen domeinen en de verdwenen tuinen hebben ook hun belang. Het ontbreken van kasteel Bellefroid verklaart bijvoorbeeld de morfologie rond de dorpskapel in Sint-Pieters-Heurne (Vechmmaal, Heers). De typologie van de kasteeltuinen of de belangrijkheid van een goed kan soms ook spreken uit de papieren sporen van het verleden.

Zo maken de verschillende bewaarde plannen de geschiedenis van het kasteelpark van Veulen interessanter dan op het eerste zicht te verwachten valt. De vijf eilandtuinen in de grote, vermoedelijk 17de-eeuwse kasteelvijver van het Rood kasteel van Guigoven (Kortesseem) zijn bekend dankzij het Primitief kadaster. De verdwenen Engelse tuinen van kasteel Hex mogen gerekend worden tot de vroegste manifestaties van die stijl hier te lande, zoals blijkt uit de ontwerpschetsen van 1784-1790 in het huisarchief. Uit de plantenlijst van 1791 kan men het belang afleiden van de bijdrage van de botanica in het karakter van deze tuinen, die dikwijls de functie hadden van tentoonstellingsruimte voor planten.

Kleinere parken

Rond de renteniershuizen op ruime percelen aan de rand van het dorp of bij alleenstaande huizen die gebouwd zijn als permanente woning of als zomerhuis, werden eveneens parkjes aangelegd. Niet zelden zijn ze voorzien van een kleine vijver, een oprijlaantje, een inrijhek en hoge bomen, een gereduceerde uitgave van het kasteelpark. Hun benaming kasteel is niet altijd terecht, ten minste als hiermee een adellijk verblijf wordt bedoeld, maar ze zegt misschien wel iets meer over de 'gewone' eenvoudige woningen en hoevetjes in deze landelijke dorpen. Groot Peeteren en kasteel Hechtermans in Alken, kasteel Bellevue, Les Ramiers en De Klee in Borgloon, Keienheuvel in Heers, *Les deux chènes* en De toren in Kortesseem, kasteel Dawans en Tenaers in Wellen, beantwoorden aan deze typologie.

Het succes van de landbouw in de tweede helft van de 19de eeuw verklaart het bestaan van herenboerenparkjes bij de grote boerderijen. De fruitteelt verschaftte voldoende rijkdom om het boerenhuis tot een herenboerenhuis, soms met kasteelallures te verbouwen. Aansluitend daarbij werd een parkje aangelegd, bestaande uit een kleine vijver, een grasveld met enkele solitaire bomen, bloemenparterres opgevolgd met tuinsieraden, een tuinpaviljoen voor de uitkijk, een brede bomengordel als bescherming, al of niet met een doorkijk op het landschap of op de kerktoren. Deze parkjes dienden sier en status, maar ook de houtbehoefte. Hoge loofbomen in het landschap verraden de aanwezigheid van deze parkjes en bepalen er ook grotendeels het karakter van. Ze zijn in deze streek minder talrijk dan in Sint-Truiden of Gingelom, maar toch zijn er enkele genoteerd in Borgloon (Graethempoort nr. 21, Haag-smeer, Fonteinhof) en in Heers (Huis Ruison, Keienheuvel, Naveau in Opheers, Henisdaal in Vechmaal).

De overjaarse bomen, samen met de evolutie in de landbouw, maken dat deze parkjes steeds zeldzamer worden, erg verminkt geraken of plaats moeten ruimen voor grootschalige fruithangaars: het nut prevaleert op de sier.

Tuinornamenten

Parken in landschappelijke stijl werden dikwijls gestoffeerd met kleinarchitectuur en ornamenten, die de verschillende zichten en scènes individualiseerden, ze boeiender maakten of ze een specifiek karakter bezorgden. Het was de bedoeling dat ze in de groene omgeving wit of in kleur zouden oplichten, of afwisseling en een rustplek zouden bieden tijdens de wandeling. Vanuit het park was het zicht op het

De Filosofenhut op de Zavelberg in het kasteelpark van Hex (Heers, Heks), op een aquarel van Ghislaine de Bousies

witgeschilderde of bleek gepleisterde huis dan weer een attractiepunt, dat af en toe tussen het gebladerde doorschemerde of het eindperspectief vormde voor een zichtlijn of een doorkijk. Ghislaine de Bousies, gravin Alfred d'Ansembourg maakte tijdens het interbellum een reeks aquarellen van een groot aantal fabriekjes, waarvan verschillende al ruïneus zijn geworden.

De door de Tombay gesigneerde terracotta-leeuwen bij het kasteel de Copis in Gors Opleeuw (Borgloon) en de terracotta-beeldengroepjes in de tuinen van Hex (Heers), gesigneerd Roucourt en gedateerd 1772, verdienen een speciale vermelding. Veel tuinornamenten zijn immers mettertijd verdwenen en veel verdwijnt nog steeds richting antiekzaken: beelden, tuinvazen, gietijzeren tuintafeltjes en parkbanken. Boogbrugjes in gietijzer over de parkvijver en tuinpaviljoentjes in neogotische, klassieke of rustieke stijl bleven hier en daar gelukkig wel bestaan.

Een uitzonderlijke plaats mag toegeschreven worden aan de parktempel in klassieke stijl toegeschreven aan Ghislain Hoseph Henry in Bovelingen, aan de Filosofenhut, de Rots met tunnels en de Huwelijkszuil in het park van Hex (Heks, Heers) en aan de gebouwde ruïne in het park de Copis in Gors (Gors Opleeuw, Borgloon). De ruïne van de donjon van Wermerbos in Vliermaalroot (Kortesseem) speelt in de nieuw aangelegde tuinen de rol van fabriekje.

Inlijvingsoperaties en wegen

De 19de eeuw is de bloeiperiode van het kasteeldomein en van het kasteelpark. De kapitalistische, geïndustrialiseerde economie verschafte de kasteelheren de nodige rijkdom om schitterende parken aan te leggen of ze te laten hertekenen. De parken lagen bij de kastelen die ze als zomerresidentie, vakantie- of jachtverblijf tijdelijk bewoonden en waar ze in stijl konden ontvangen. De moestuin, de boomgaard en de kasteelboerderij waren in functie daarvan belangrijke onderdelen en dankzij het spoorwegnet kon de eigen productie ook hun stedelijke residentie snel bereiken. De invloed en macht die rijkdom met zich mee bracht, wendden kasteelheren aan om hun grondbezit te vergroten en ware inlijvingsoperaties door

te voeren, waarbij ook openbaar domein, voetwegels, verbindingswegen en soms zelfs dorpen werden ingesloten (10). Het feit dat de kasteelheer zelf ook burgemeester was, of in de provincieraad, de kamer of de senaat zetelde, er anders wel een familielid had of een goede relatie, maakte de zaak alleen maar gemakkelijker. Landbouwcrisissen waren een aanleiding.

Inlijvingsoperaties op grote schaal werden in deze vijf gemeenten niet genoteerd. Wel gaat aan de creatie van een nieuw buitenhuis met parkje in de 19de of vroege 20ste eeuw meestal wel de samenvoeging van pas verworven percelen vooraf, soms ook de sloping van het boerderijtje of het huis dat er voorheen stond. De huidige moestuin van het kasteel in Heks is een voorbeeld. Tot prins-bisschop Velbruck Heks in 1769 uitkoos om er zijn jachthuis te bouwen, lagen er aan de Kasteelstraat naast de oude pastorie een reeks kleine dorpswoningen met tuintjes. Ze werden stap voor stap verworven, gesloopt en bij het kasteeldomein gevoegd. De oude voetweg van het dorp naar het Monnikhof werd eveneens in de loop van de 19de opgeheven en dat gebeurde ook met de aloude verbinding van Vechmaal naar Borgloon, in de teksten *chemin royal* genoemd.

Het einde van de neerhof-opperhofstructuur

Zag men er tijdens het ancien régime geen graten in zijn kasteel te bereiken via het neerhof – de mesthoop was graadmeter van rijkdom: ‘stinkend rijk’ – dan was dit in de dagen van industrie en geldmarkt niet langer het geval: ‘geld stinkt niet’. De groeiende maatschappelijke afstand en scheiding tussen kasteelbewoner en boer, dagloner of dienstmeid vond ook ruimtelijk uitdrukking. Het standenverschil creëerde een behoefte tot distantie die zich op het terrein uitte: toegangen werden verlegd, schermen opgetrokken, een boerderij of een kasteel afgebroken om verder weg door een nieuwbouw te worden vervangen (11). Toen pas – we situeren het begin van dit proces rond het midden van de 19de eeuw – kwam er in veel domeinen een einde aan de neerhof-opperhofstructuur en het ‘samen’ leven van heer en boer. Deze structuur stamt uit de feodaliteit en materialiseert de gebondenheid van de heerlijke families met grondbezit en de rijkdom die er uit voortvloeit. Ofwel gaat het neerhof (pachthof, boerderij) het opperhof (burcht, kasteel) vooraf en moet men het eerste oversteken om het tweede te bereiken; ofwel liggen ze aan weerszijde van een gemeenschappelijke toegang.

◀ Op deze luchtopname is de neerhof-opperhofstructuur van het kasteel van Heers (Heers) goed zichtbaar. In het verlengde van de dreef (rechts) leidde de enige toegang naar een poortgebouw, van waaruit zowel het neerhof als het kasteel bereikt werden. Toen het poortgebouw dichtgemetseld werd, werd de oprit omgeleid naar het kasteel en kreeg het neerhof een nieuwe poortgebouw ingericht in de stalvleugel (Archief M&L)

In deze inventaris trof men deze structuur aan in Rodepoel in Alken, kasteel de Copis en van Woelmont in Gors Opleeuw, het kasteel van Hoepertingen en dat van Rijkkel, van Rullingen en van Voort, allemaal in Borgloon; in het kasteel van Heers is de structuur nog aanwezig maar werd een afzonderlijke toegang voor het kasteel gecreëerd en kasteel Ridderborn in Kortesseem en kasteel Trockart in Wellen bezaten voorheen een neerhof.

In de 19de eeuw wordt de typologie meestal verstoord door de demping van de kasteelgracht en de aanleg van een nieuwe gebogen oprijlaan door het park die het oude poortgebouw en het neerhof links laat liggen. Het zicht op het kasteel wordt langzaam gereveleerd, ingekaderd in de natuur, reden waarom het met zijn witte gevels tussen het groen moet oplichten.

Vijvers en paden

Parken zonder vijver zijn haast onbestaand. In het zeldzame geval zonder waterpartij gaat het om een nieuwe, laat 19de-eeuwse of nog jongere creatie, of men constateert in de documentatie dat er voorheen wel een waterpartij bestond. Water was immers levensnoodzakelijk, evenzeer voor tuin en park als voor de bewoner. Oude inplantingen werden uitgekozen omwille van de nabijheid van water. De aanpassing aan de latere landschappelijke stijl betekende meestal de hertekening in meer vloeiende vormen van bestaande strakke waterpartijen, slotgrachten of beekjes. De nieuwe parkvijvers vertonen graag de niervorm die men met de landschappelijke stijl associeert, een vorm die de indruk wekt dat het een 'oneindige' waterpartij is en die ook de eigendom groter laat lijken dan hij misschien in werkelijkheid wel is. De 19de-eeuwse, kleinere creaties bezitten vaak een vijvertje dat niet anders is dan de met water vol-

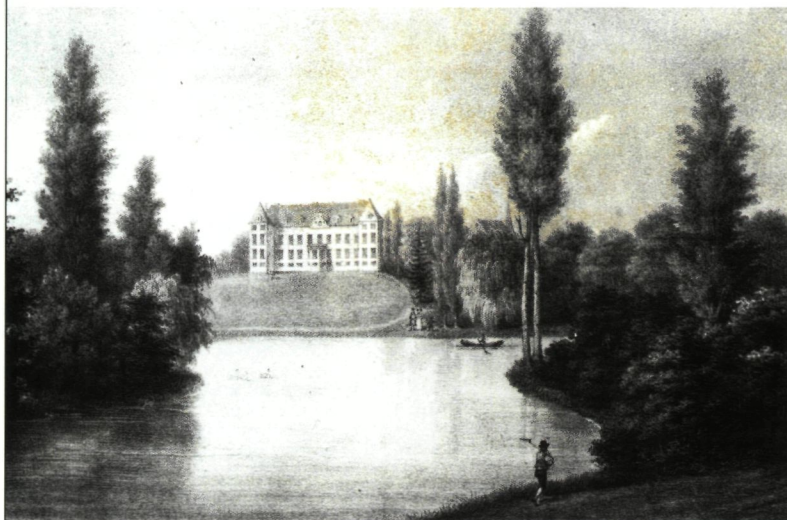
gelopen kleiput, gegraven in functie van het vervaardigen van bakstenen voor de bouw van het huis.

De mooiste, in landschappelijke stijl getekende parkvijvers vindt men in het park van Voort en dat van de Copis in Gors Opleeuw (allebei in Borgloon) en in het park van Heers. De parkvijver van Bovelingen (Mechelen-Bovelingen, Heers) moet volgens de kaarten eveneens schitterend zijn geweest. Hij verlandde of werd dichtgegooid maar liet wel in het reliëf sporen na. De grote vijver achter het kasteel van Woelmont in Gors Opleeuw bestaat ook niet meer. De oude kasteelvijvers van het Rood kasteel in Guigoven (Kortesseem) waar verschillende eilandtuinen in lagen, werden volledig ge-

dempt. Soms bleef de oude omwalling, al dan niet met een aanpassing van de boorden, bewaard in de nieuwe aanleg, zoals gebeurde in Hoepertingen, Rullingen, Veulen en Trockart. Recentere, kleine vijvers treft men aan in Ter Hove (Borgloon), in Horne (Sint-Pieters-Heurne, Vechmaal, Heers) en in Hoogveld (Vliermaal, Kortesseem) waar ze tot dezelfde tijd als het parkje behoren. In Jongenbos (Kortesseem) is de poel het gevolg van de kleiwinning voor de bakstenen waarmee het kasteel is opgetrokken. De vijver in het kasteelpark van Hex is, zoals hij op de militaire kaarten verschijnt en gaat, een goede illustratie voor het schommelende niveau van de watertafel.

Parkpaden waren meestal in zand gelegd en hun patroon evolueert van de talrijke wegeltjes met korte kronkels in de vroegste Engelse tuinen, zoals op de schetsen in het huisarchief van Hex, tot paden met ruime bochten die de belangrijkste zichtpunten en attracties aandoen in de latere fase van de landschappelijke aanlegstijl. De wandeling werd veraangenaamd door het plaatsen van kleine beeldhouwwerkjes, een zonnewijzer of schalen voor éénjarige bloemen, door langs de paden rustplekken met zitbanken te voorzien en paviljoens om, beschut tegen zon en regen van het landschap

▼ Op de gravure van Madou in *Voyage pittoresque* van Decloedt, uit 1825, met kasteel Heers wordt het belang geïllustreerd van de vijver en van de Italiaanse populieren in het park in landschappelijke stijl

te genieten, door romantische bruggetjes over de vijver of de gracht, door open terrein af te wisselen met holle wegen en donkere bosjes. De strakke dreven en rechte lanen, daterend uit de geometrische periode, bleven daarnaast ook dikwijls nog bestaan, al was het maar in het verder af gelegen lustbos of parkbos.

De Belgische horticultuur

De 19de eeuw was in België dé periode waarin de horticultuur en dendrologie hoge toppen scheerden en het kweken van variëteiten, het aanleggen van collecties planten en bomen, het inrichten van wedstrijden en tentoonstellingen deel uit maakten van het sociaal-culturele leven. Kasteelparken waren daarbij onmisbaar en deze bloei is er begrijpelijk in af te lezen. Menig kasteelheer was een overtuigd liefhebber en zijn tuinman een gerespecteerd medewerker. Fraaie en zeldzame bomen, dikwijls als solitair geplant, maakten de trots uit van menig park (12).

Dat uit zich in de uitgestrekte moestuinen met serres en soms een orangerie, het bestaan van een wintertuin of een door het kadaster ingetekende pépinière ook poterij of boomkwekerij genoemd. Op prentkaarten kan men aflezen hoe de bloemencorbeilles met éénjarige seizoensbloemen werden gevuld en hoe kuipplanten in de zone bij het huis werden opgesteld na hun overwintering in de orangerie. Veel serres, oranjeries en wintertuinen, eens de trots van hun eigenaars, zijn nu verdwenen. De moestuinserre bij de kasteelboerderij de Copis in Gors Opleeuw (Borgloon) en die in Bovelingen (Mechelen-Bovelingen, Heers) bleven goed bewaard en zijn allebei grote glas- en ijzerwerk constructies. Dat kan helaas niet gezegd van de kleine moestuinserre aangebouwd tegen het neoclassicistische wagenhuis van Kasteel Jongenbos in Kortesseem die in slechte staat verkeert.

Tuinmannen en beheerders met een tuinbouwkundige opleiding stonden met hun gespecialiseerde kennis hun kasteelheer bij. Dat was bijvoorbeeld het geval van de familie Henrioulle, waarvan de vader en drie zonen op belangrijke domeinen aangesteld waren. Pierre Joseph Henrioulle (1831-1909) vernieuwde de parkaanleg van La Berlière, het landgoed van graaf Oscar d'Oultremont in Houtain, waar hij tot 1900 de hoofdtuinier was. Toen vertrok hij naar Beloeil naar zijn zoon Auguste die daar voor de prins de Ligne werkte. Een tweede zoon Joseph Henrioulle was bedrijvig in Duras (Sint-Truiden) voor graaf Adhémar d'Oultremont en de derde, Emile Henrioulle, een oud-leerling van de tuinbouwschool van Vilvoorde, leidde voor de familie de Borchgrave het landgoed in Bovelingen en specialiseerde zich als pomoloog (13).

Kerkhoven en begraafplaatsen

In het onderzochte gebied en vooral in de dorpen van de gemeente Heers, liggen de kerken nog op hun kerkhof, omdat in het prins-bisdom Luik het verbod van keizer Jozef II over begraving in en rond de kerk niet van kracht was. De kerkhofmuren met hun afsluithek en hun poorthek naar het westportaal, bepalen vaak de kern van het dorp.

Het kerkhof van Horpmaal (Heers) is niet enkel omwille van het hek bijzonder, ook door de talrijke 17de en 18de-eeuwse grafkruisen die rondom tegen de kerkhofmuur staan opgesteld. De gevlochten haag van gele kornoelje op het kerkhof van Klein Gelmen (Heers) is gemeenschappelijk met de moestuin van de boerderij Daalstraat 31 en is het vermelden waard. In Guigoven (Kortesseem) werd het oude dorpskerkje gesloopt en de nieuwe kerk op een andere plaats gebouwd, maar de oude site werd als begraafplaats hergebruikt, de best mogelijke herbestemming. In Haren (Borgloon) is het beboomd kerkhofje wel gedesaffecteerd, maar de kerk heeft haar eigen ruimte behouden. Ook haar landelijke ligging bleef gaaf, met achteraan uitzicht op de weiden en de boomgaarden. Het werd als monument en als dorpsgezicht beschermd. Dat is ook het geval voor het kerkhofje van Berlingen (Wellen), dat eveneens een mooie ligging bezit.

Oud en nieuw

Het merendeel van de opgenomen tuinen en parken is in hun huidige voorkomen 19de-eeuws, al is er dikwijls een oudere kern aanwezig. In een paar gevallen werd een modernistische tuin in een ouder park

geïntegreerd. Dat gebeurde in kasteel Hex (Heers) waar de nieuwe aanleg van de voortuin en van de parterre tuin in een geometrische stijl de bekroning vormde voor de restauratie van de gevels en de dakpartij. Het ontwerp is van Janlet aan wie we ook het auteurschap toeschrijven van de verzonken tuin bij kasteel Naveau in Bommershoven (Heers). De meestal slecht bewaarde voorbeelden van verzonken tuinen uit het begin van de 20ste eeuw zijn talrijk in deze inventaris. We repertorieerden ze bij de villa Boes in Alken, het kasteel van Woelmont (Gors Opleeuw, Borgloon), kasteel De Klee (Kuttekoven, Borgloon, sedert ons bezoek helaas verdwenen), Ridderborn (Kortesseem), bij de pastorie van Bovelingen (Heers) en bij de vijver van het kasteel van Hoepertingen (Borgloon). De kleinere villatuinen zoals nr. 28 en 55 in de Stationstraat in Borgloon getuigen van de invloed van de *nouveau jardin pittoresque* uit het interbellum.

Ontwerpers en plannen

Inventarissen laten namen van ontwerpers naar boven komen en dat gebeurde nu ook. Het huisarchief van kasteel Hex (Heers) bleek rijker te zijn dan tot nu toe gedacht werd. Van de 18de-eeuwse ontwerpen voor twee Engelse tuinen kon geen naam gereveleerd worden, maar de geschreven archiefstukken laten geen twijfel bestaan dat de Engelse tuinen van Velbruck tot de vroegste behoren van ons land. Men kent evenmin de auteur van de uitvoeringschetsen, maar ze kunnen van Joseph-Romain d'Ansembourg zelf zijn, die van 1784 tot 1798 Velbruck als kasteelheer in Hex opgevolgd was. De Rekenboeken van Hex gaven de naam vrij van Louis Fuchs (1818-1904) als ontwerper van het huidige park in landschappelijke stijl, maar zijn ontwerpplan zelf bleef niet bewaard. Het huisarchief bezit nog de kalkjes van Jules Janlet (1880-1973) voor de nieuwe geometrische tuinen die in 1917 voltooid waren.

Om de evolutie te schetsen van het kasteelpark van Veulen (Heers) kon de inventaris zich baseren op ontwerpplannen uit de 18de eeuw, op de kadasterkaarten en op recentere ontwerpen (14). De auteur van het 18de-eeuwse plan is onbekend en de handtekening van *architecte paysagiste* E. Galoppin stelde ons voor een raadsel. Als het Edmond Galoppin is die ook in Brussel werkzaam was, dan gaat het om een leerling van Louis Fuchs aan de Vilvoordse school voor horticultuur (15).

Het zo goed als verloren park van Bovelingen (Heers) in vroeg landschappelijke stijl, wordt toegeschreven aan Ghislain Joseph Henry (1754-1820), de ontwerper van het zuiver klassieke tuinpaviljoen in het park. De ontwerp kwaliteit van het park zelf, onmiskenbaar van de hand van een meester, kan men vermoeden op het terrein, uit de iconografie en op de cartografie.

Twee andere namen, chevalier de Lance en Jan Hubert Creten (1830-1910) worden vermeld voor het kleine parkje van De Oude Vlieghe in Alken. De firma Michiels, plantenkwekers en ontwerpers in Scherpenheuvel, bezorgde een bewaard aanlegplan voor de tuinen van Ruisson in Heers en was de leverancier van plantgoed in Heks (Heers).

Tuinen van ontwerpers uit de 20ste eeuw werden in deze inventaris eveneens geregistreerd. Jules Janlet is naast zijn bijdrage aan de tuinen van Hex, naar alle waarschijnlijkheid ook de ontwerper van de tuin in Bommershoven (Borgloon). Voor de villa Boes vielen de namen van de jezuïetenpater Taeymans en van Sylvain Brauns, voor de Grote Motte in Borgloon tekende Jacques Wirtz de tuinaanleg en voor die van de Hulsberg, ook in Borgloon, Viviane Paelinck. Bernard de Schaetzen legde de rozentuinen van Ridderborn aan en E. Nolens werkte in Wermerbos en in Printhaghen, alle drie in Kortesseem. Van Scherpenzeel Thym ontwierp de tuin bij het bijgebouw van Groot Peeteren in Alken.

Verwantschappen

Een interessante vaststelling, die diepgaander onderzoek verdient, is hoe familiebanden kasteelparken beïnvloedden. Families verkeerden in dezelfde kringen, deelden smaken, ontwerpers en visies en wisselden ook plantenmateriaal uit. In de twee eerste Limburgse delen van de Inventaris Tuinen en Parken kon men onderling verbonden clans herkennen rond familienamen als Briers, Cox de Hommelen, de Cecil, de Libotton, de Moffarts, Palmers, Pitteurs, Sigers, van Willigen. In deze vijf gemeenten komen daar Bosch, Cartier d'Yves, Claes, de Favereau, de Grady, de Heusch, Duvivier, Stellingwerf, van der Meer en Hermans bij. Hun al dan niet verre verwant is Willem of Guillaume Claes van Hasselt, notoir opkoper

◀ Documenteren en fotograferen is, voor tuinen en constructies die sterk verbonden zijn aan een op de rand van de verdwijning balancerende leefwijze, belangrijker dan een bescherming

van nationaal verklaarde goederen, wat hem beslist geen windeieren legde. Een blik op de kadertekst (p. 34) maakt een en ander duidelijk. Een aantal van deze domeinen zijn boerderijen die midden 19de eeuw evolueerden naar kasteel, parallel met de groeiende welvaart en de sociale opgang van de familie.

Het kasteel van Horne, gebouwd als buitenverblijf bij een bestaande hoeve in Sint-Pieters-Heurne (Heers, Vechmaal) is er een mooi voorbeeld van, het kasteel Naveau in Bommershoven (Borgloon) eveneens (16).

Kennis Verzamelen

Veel van wat we zagen en opnamen balanceert op de rand van verdwijnen, verkeert in een alarmerende toestand of was verdwenen toen we de fotograaf op pad stuurden: de hagen langs de straat, het hekwerk van giet- en smeedwerk, de moestuinen met hun nutgebouwen, hun hagen en fruitmuren, de parkpaviljoenen en bruggetjes, al wat als architectura minor of parkarchitectuur doorgaat. Het gaat ook op voor hoogstamfruitbomen, leifruit, hagen, paden, vijvers, grachten, oude solitair en boomgordels, een vaststelling die niet enkel voor kasteeldomeinen geldt. Een evenmin aangename vaststelling is dat de overgang van kasteelparken naar het openbaar domein zelden gunstig was voor de bewaring van het historisch karakter. De omheiningen, de paden, de bomen, de planten en de architectuur varen er in elk geval niet wel bij en de asfaltering en de verlichting, samen met een gewijzigde vorm van onderhoud, veranderen het karakter fundamenteel. In deze inventaris is de inrichting van de omgeving van kasteel Hoepertingen daar een voorbeeld van.

Planten hebben een beperkte levensduur en dus zijn de meeste bomen en parken nu over hun hoogtepunt heen, verval is ingetreden en roept vragen op omtrent instandhouding, restauratie, vernieuwing. De iepenziekte, voor het eerst gesignaleerd in 1919-1920 maar ook de recente stormen van de jaren 1990 sloegen bressen in het bomenbestand van parken, dreven en lanen. De olmendreef in het park van Hex bezweek in 1929 en werd door een platanendreef vervangen. De hagen langs de straat, dikwijls meterslange meidoornhagen van de boomgaarden in deze inventaris, de tuilmuren, de kerkhofhekken en de hoge parkbomen zijn voor hun omgeving beeldbepalend. Ze spelen in het straatbeeld, het dorpsgezicht of in het ruimere landschap een belangrijke rol. Vooral in het glooiend reliëf van Borgloon en Heers is dit laatste het geval.

Vergankelijkheid en cyclische veranderingen zijn eigen aan tuin en park. Bedreiging, verminking en verlies zijn het gevolg van maatschappelijke evoluties en niet om te keren veranderingen. Het belang zich te documenteren, de toestand in woord en beeld vast te leggen is een noodzaak. Inventariseren en beschrijven is een momentopname. Maar is het ook niet een belangrijke, misschien wel de belangrijkste vorm van bewaren, door kennis te verzamelen?

Chris De Maegd

November 2006

DE FAMILIE CLAES-BOSCH (16)

Willem Claes x Maria Vossius
(1681-?) 1709

Willem Claes x Anna Cecilia van Weddingen
(1720-1788) 1748 (1735-1809)

Willem Claes x Anna Elisabeth Bosch - dochter van Jan Jacob Bosch, **kasteel Bosch** St-Pieters-Heurne
(1752-1841) 1781 (?-1834)

Johannes Adolphe
(1784-1857)
Alden Biesen
(Rijkhoven)

Willem Lodewijk
(1788-1874)
x 1822
M.V. A. Van der Meer
dochter van W.J.G. Van der Meer
bouwheer van **Jongebos** in
(Vliermaal Root, Kortesse)

Maurice Ulisses
(1792- ?)
Herkenrode
x Huberta van Nes

Stéphanie
x
Désiré de Favereau
(1821-1882)

kasteel Horne in Sint Pieters Heurne

Willem Constant
x
Clémence Rosseel

Télémaque

Valérie (†1886)
x
Frans Duvivier

Schalkhoven, Horpmaal

Malvina x Marcellin Roelants

Roelants du Vivier
Alden Biesen

Ernest Guillaume

Aline (1857-1935)
x ? Hermans

Yvonne Hermans x Robert de Cartier d'Yve
Jongebos

DE FAMILIE BOSCH, DE FAVEREAU, STELLINGWERFF EN DE HEUSCH

Jean Bosch koopt in 1690 een goed in **Sint-Pieters-Heurne**

Mathias x (1714) Elisabeth Poilvache

Jacques (1719-1791) x Marie Christine Teuwissen

Anna Elisabeth
(1753-1854)
x 1781
Guillaume Claes

Jacques André (1801-1813) burgemeester van **Vechmaal**
x Elisabeth Stellingwerf

Marie Jacqueline (1752-1841) x Louis Joseph de Heusch

2 dochters

Het echtpaar Bosch-deHeusch verkoopt in 1847 **kasteel Bosch** in St.-P.-Heurne aan de familie de Favereau die het verwerft voor Albertine de Favereau (1833-1904) x Eugène de Calwaert die het 49 ha groot goed verkoopt. De nieuwe eigenaar, advocaat Monthulet, heeft een dochter die het kasteel in 1990 verkoopt aan de huidige eigenaars.

NOTEN

- (1) M. BAILLY, A. BIXIO, M. BELPAIRE (ed.), *La maison rustique du 19e siècle. Encyclopédie d'agriculture pratique*, deel 1, Paris, 1867.
- (2) C. DE MAEGD, *De Barrier*, Kadertekst in Moumenten en Landschappen, 2001, nr. 1, p. 50.
- (3) Hasselt, Archief van het Kadaster. Stukken voorbereidend tot de schatting.
- (4) Onder meer de foto's in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel maar ook die verschenen in het nog geen 25 jaar oude *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 6n1 en 6n2: Arrondissement Hasselt*, Gent, 1981.
- (5) *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 14n4. Provincie Limburg, arrondissement Tongeren. Kanton Borgloon*, Gent, 1981, p. XXXIX
- (6) C. DE MAEGD, *Hex, een prinselijk domein ontsluit*, Brussel 2007. C. DE MAEGD, *Het kasteeldomein van Heers: een boeiend monument*, in *Monumenten en Landschappen*, 2003, nr. 5, p. 4-24.
- (7) Ze behoren tot het patrimonium van de Stichting de Moffarts in Lummen en werden uitgegeven door: R. NIJSSEN en R. VAN LAERE, *Kastelen op papier. Aquarellen van Limburgse kastelen uit de eerste helft van de negentiende eeuw*, Wijer, 2005.
- (8) De plantenlijst werd bestudeerd door Paul Van den Brecht en zal het onderwerp uitmaken van een artikel in het tijdschrift *Relicta*, uitgegeven door het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed.
- (9) X. DUQUENNE, *Het park van Wespelaar. De Engelse tuin in België in de 18de eeuw*, Brussel, 2001, p. 45-46.
- (10) R. DENEFF e.a., "Getemperde straklijnigheid": *Louis van der Swaelemen en de "krachtige rangschikking" van het kasteeldomein van Meldert (Hoegaarden)*, in *M&L*, 2000, nr. 2, p. 51-70.
- (11) C. DE MAEGD, H.J. VAN DEN BOSSCHE, *Het kasteelpark van Duras: van Europees formaat*. Brochure Open Monumentendag Vlaanderen: via Europa, resiverhalen in steen, Sint-Truiden, 1999.
- (12) J.C. BAUDOUIN, PH. DE SPOELBERCH, J. VAN MEULDER, *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*, Brussel, 1992.
- (13) L. ROYEN, *Emile Henrioulle en het kasteel van Bovelingen omstreeks 1900*, in *Pomologia*, jaargang 20, 2004 nr. 1, p. 38-40. H. Van Aude-naerde, *Pomme var. Calville Henrioulle*, in *La tribune horticole* nr. 171, 2 oktober 1909.
- (14) C. DE MAEGD, *Raadsels en rafels rond het kasteel en het park van Veulen in Heers*, in *M&L*, mei 2005, p. 55-74.
- (15) X. DUQUENNE, *Fuchs Ludwig (Louis)* in *SAUR Allgemeines Künstler-Lexikon*, deel 46, München, Leipzig, 2005, p. 61-62.
- (16) S. CLAES, *La famille Claes de Hasselt aux siècles derniers*, s.l., s.d. P. SEVERIJNS; W. MOERMANS, *Willem Claes, een opkoper van domeingoe-deren*, in *Limburg*, 1985, nr. 6, p. 247-252

Op de valreep vóór het verschijnen kwam er een interessant plan van het landgoed van de baron van Mettecoven in Opleeuw naar boven (detail zie p. 99).

Het is een hand-schriftelijk pré-kadastraal plan gedateerd 1794, zonder auteursnaam. De getoonde structuur is rechtlijnig en de tuinaanleg in geometrische stijl

beantwoordt aan de 18de-eeuwse voor-schriften van J.-A. Dezallier d'Argenville. In de as van het kasteel ligt een grote fontein van waaruit in alle richtingen brede

boomlanen vertrek-ken. De bosquets tussen deze lanen vertonen de snel kronkelende paadjes die kenmerkend zijn voor de Engelse tuinstijl (Privé collectie)

Alken

1. Alken: Brandepoel, Brandepoelstraat	P. 37	8. Alken: Interbellumtuin, Ridderstraat nr. 12	P. 50
2. Alken: Kasteel Rodepoel of de Corswarem, Hameestraat	38	9. Alken: Villa Boes, Stationstraat nr. 1	51
2bis Alken: Hek en muur, Hendrikstraat nr. 129	40	10. Alken: Voormalig Retraitehuis der Jezuïeten, Stationstraat	53
3. Alken: Gemeentelijk plantsoen, Lambrechtsplein	41	11. Alken: Kasteel Hechtermans of De Geuzentempel, Steenweg nr. 142	54
4. Alken: Voormalige pastorietaan, Lambrechtsplein	42	12. Alken: Villa Nicolai, Steenweg nr. 194	55
5. Alken: Kasteel Leva, Onze-Lieve-Vrouwestraat	42	13. Alken: De Oude Vliegh, Steenweg nr. 239	56
6. Alken: Voormalig Kasteel Erkenteel, nu rusthuis Cecilia, Parkstraat nr. 9	45	14. Alken: Barrier, Steenweg nr. 451	59
7. Alken: Kasteel Groot Peeteren, Rechtestraat	48		

ALKEN: KASTEEL BRANDEPOEL BRANDEPOELSTRAAT

(Privé-domein, niet toegankelijk voor het publiek)

Verwilderd park met als kern een kasteel uit rond 1800, dat in de jaren 1870 werd verbouwd; tweede verbouwing en opsplitsing rond 1980; resterende toegangsdrif en vijver.

Het voormalige kasteeldomein ligt ten westen van de dorpskern van Alken, op de grens met Kozen en is nu in verschillende woningen en bedrijfses onderverdeeld.

Op de kaart van Ferraris (1774-1775) is de plek onbebouwd. Maar in 1809 als landmeter-ingenieur J. Groulard het terrein voor het kadaster (1) opmeet, noteert hij aan het einde van een lange dreef, vertrekkend van de weg van Sint-Truiden naar Hasselt, een U-vormig geheel van gebouwen, waarvan de kern een rechthoek is, ingesloten door twee smallere rechthoeken waarop ten oosten een kleine U-vorm aansluit (mogelijk de boerderij) en ten westen een kleine L-vorm (mogelijk het wagenhuis). Men kan het zich inbeelden als een typisch empirekasteel tussen aansluitende dienstgebouwen, vooraan uitkijkend op een dreef, achteraan op tuinen en op het agrarische landschap.

Het Primitief kadasterplan met Brandepoel, door W.J. Claessens, mag men kort voor 1830 dateren, jaar van de Verzamelkaart. Tussen beide kaarten is

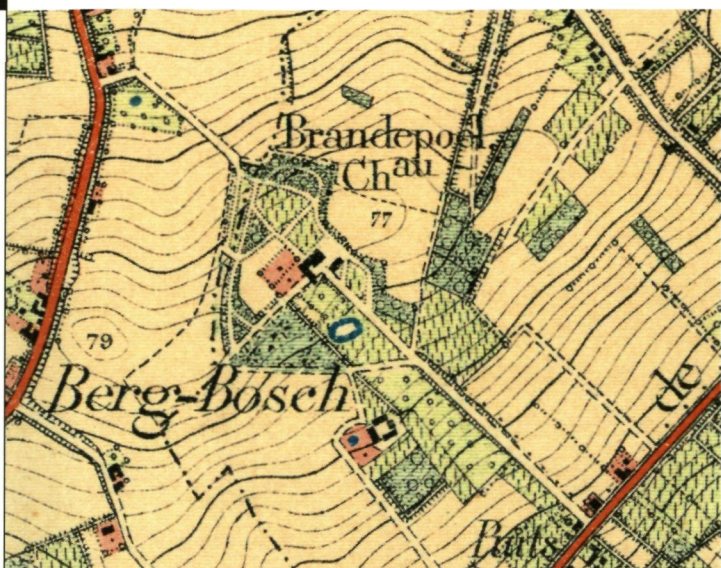
▼ Het Primitief kadasterplan van 1830 door W.J. Claessens met een geëvolueerde toestand voor het kasteel Brandepoel (Hasselt, AK)

er een evolutie opgetreden. De haakse vleugels kregen een zelfde grondplan en door twee nieuwe losstaande gebouwen er tegenover is een langgestrekt erf ontstaan, in twee ongelijke delen. Achter het grootste huis (perceel nr. 30) ligt een rechthoekig perceel (nr. 28) – we interpreteren het als een klassieke parterretuin – met achteraan in de hoek twee vierkante paviljoenen uitkijkend op een lang, smal, symmetrisch waterbekken (perceel nr. 26). Door een kwartcirkel vertrekkend van de paviljoenen versmalt het tot twee kanaalarmen. Deze waterpartij, het perspectief vanuit het kasteel, wordt begrensd door lusttuinen (perceel nr. 25 en 27). Achter het kleinere huis (perceel nr. 31) ligt de eveneens omhaagde moestuin (perceel nr. 29), met het bakhuis (perceel 36). De dreef bestaat nog steeds (perceel nr. 46) en er ligt een pannembakkerij bij (perceel nr. 48) met schouw en er tegenover een rechthoekige waterpartij die door een beboste dijk (perceel nr. 40) in twee is verdeeld (percelen nr. 39 en 41). Het goed telt boomgaarden (percelen nr. 33, 34 en 43), velden (percelen nr. 32 en 35) en veel bossen (percelen nr. 23, 24, 37, 38, 47). De legger van 1843 geeft Marcel Moreau als eigenaar op. Blijkbaar is het residentieële kasteel van 1809, met tuinen en een mooie waterpartij, verdeeld en staat het ten dienste van een baksteenbedrijf. Lang zal dit evenwel niet blijven bestaan, want het kasteelaspect krijgt langzaam weer de bovenhand tot het tussen 1870 en 1880 aan de normen van zijn tijd beantwoordt.

Dit kan men in de mutatieschetsen (2) volgen: het schuin geplaatste landgebouw wordt afgebroken in 1856, de pannembakkerij en één van beide tuinpaviljoenen in 1864; een nieuwe boerderij ten zuidwesten wordt in 1872 geregistreerd; de uitbreiding van het oostelijke deel, de wederopbouw van het bakhuis en de sloping van het alleenstaand gebouw er tegenover in 1878; de sloping van de westelijke vleugel van het kasteel in 1881 en van het bakhuis

▲ Het kasteel Brandepoel op een prentkaart van het begin van de 20ste eeuw (Collectie H. Coosemans, Alken)

▲ De Dépotkaart (1871) met het kasteelpark van Brandepoel in Alken (Brussel, NGI)

in 1883; datzelfde jaar wordt de vernieuwing van het kasteel genoteerd die al in 1878 was uitgevoerd en er staat ook een nieuw, rond tuinpaviljoen op de plaats van het oude. Het kasteel vormde zodoende een L-vorm en is door een muur met een zuidoostelijk dienstgebouw verbonden.

Ondertussen werd het domein in 1860 verkocht aan Mathilde Joanna Ernestine Travers, weduwe van baron Eduardus de Potesta uit Luik, die er ook woonde. Ze schenkt het in 1885 aan Laura Francina Antonia Travers de Jever, weduwe van baron Charles Whettnal, die het aan haar zoon Edmond Whettnal nalaat. Deze familie bezat ook het aangrenzende kasteeldomein van Nieuwenhoven (Sint-Truiden). Volgens de gegevens van het kadaster was Edmond eerst burgemeester van Nieuwerkerken en nadien tot zijn dood in 1914, senator gedomicilieerd in het voormalige Sint-Jansbergklooster in Zelem (huidige gemeente Halen) (3). Hij zal Brandepoel rond 1900 verhuren aan de paters Assumptionisten van Zepperen (4).

Op de Dépot-kaart van 1871 ziet men het geëvolueerde kasteel Brandepoel aan het einde van de dreef en van de hoeve, tussen een bos en een boomgaard. De ICM-uitgave van 1923, met de revisies van 1904, is haast ongewijzigd. Men krijgt de indruk dat het om een onvoltooide aanleg gaat. Een echte, begrensde parkaanleg is er niet, maar wel nogal wat paden die door stroken groen worden begeleid en verbinding geven ten westen met de Bergstraat in Kozen en ten oosten met de boerderij het 'Duifhuis'. De vijver bij de toegangs-dreef is als ovale vijver aangegeven.

Sedert het interbellum zijn de hoogdagen van het kasteel verleden tijd en vandaag is het domein verwilderd. Het huis is in verschillende woningen verdeeld en werd erg gebanaliseerd in vergelijking met de ansichtkaart uit de jaren 1920. Daarop komt het voor als een neoclassicistisch kasteel met de typische uitstraling van de jaren 1870-1880. Het heeft zeven traveeën, twee bouwlagen met beluikte rechtehoekige muuropeningen, als torens opgevatte hoekrisalieten met oeil-de boeuf-dakvensters in de hoge daken, een middenrisaliet met ingangspui, balkon en een rondboogvormige nis als bekroning, en een mansardedak met dakkapellen en een nokversiering zoals op de torendaken.

NOTEN

- (1) Hasselt, AK, Verzamelkaart door R. Vandeveld, 1830; Vóór-primitief plan door J. Groulard (1809); Primitief plan door W.J. Claessens, landmeter 2de klasse.
- (2) Id., Opmetingsschetsen respectievelijk van 1856 nr. 143; 1864 nr. 62 en 63; 1872 nr. 40; 1878 nr. 19; 1881 nr. 52; 1883 nr. 23.
- (3) Zie *Inventaris Historische Tuinen en Parken van Vlaanderen. Provincie Limburg*. Deel 1 Gingelom, Halen, Herk-de-Stad, Nieuwerkerken, Sint-Truiden, Brussel, 2003, p. 120.
- (4) *Zo was Alken*, Antwerpen, 1978, p. 22.

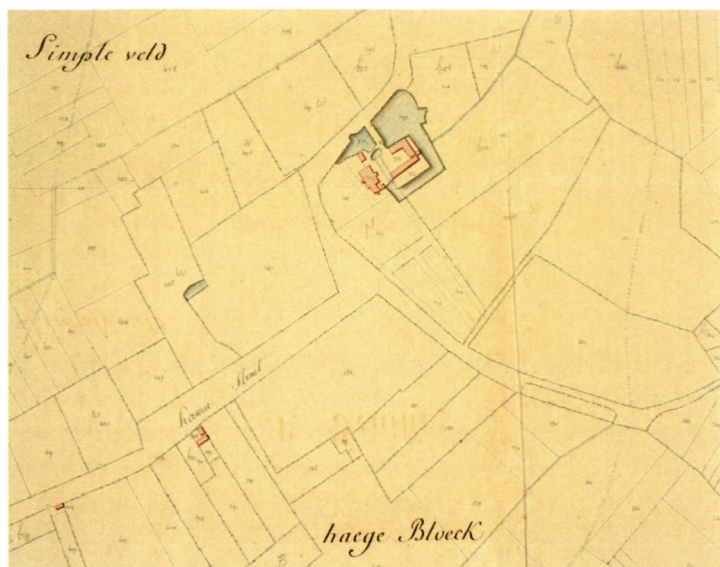
BEZOEK: slechts vanaf de dreef, zomer 2001

ALKEN: KASTEEL RODEPOEL OF DE CORSWAREM HAMEESTRAAT

(Privé-domein, niet voor het publiek toegankelijk)

Voormalig huis van plaisantie van 1762-65, teruggaand tot een 17de-eeuwse neerhof-opperhofstructuur, maar vandaag een boerderij zonder tuin of park.

Op de kaart van Ferraris (1774-1775) ligt er, waar de Hameestraat zich in een U-vorm splitst, een omgracht goed met tuinen ten westen, aangeduid als *Maison de plaisance de Corswarem*. Men herkent de haast ongewijzigde situatie op het Vóór-primitief kadasterplan door Groulard, uit 1809 (1). Het goed heeft eens te meer een omwalde neerhof-opperhofstructuur, hier niet achter elkaar gelegen maar naast elkaar en gescheiden door een gracht-arm. De gemeenschappelijke toegang over de brede gracht, splitst zich naar het neerhof ten oosten en

▲
De Vóór-primitieve
kasterkaart door
Groulard uit 1809

▲
De Primitieve
kasterkaart uit
1830 met de
geëvolueerde situatie

naar het huis ten westen. Zoals men bij een huis van plaisantie verwacht, liggen er ten zuiden en ten westen van het huis tuinen, waarvan de ingenieur-landmeter zelfs de indeling in parterres tekende.

Op het Primitief kadasterplan (met andere nummering) heet de site *Paradijs* – een toepasselijke naam voor een huis van plaisantie – en is de situatie uit het ancien régime geëvolueerd. Van de ringgracht blijft haast niets over (alleen perceeltje nr. 786 als vijver); een muur en een bijgebouw scheiden het neerhof (nr. 781) van het met een lange, smallere vleugel uitgebreide huis (nr. 785). Er ligt een moestuin (nr. 780) achter het neerhof en de parterretuinen achter het huis zijn nu respectievelijk lustgrond, hooiland en bouwland (respectievelijk nr. 787, 788 en 790). Er zijn ook boomgaarden (nr. 778, 779, 782) en de oude oprit bleef (783).

Volgens de legger is het goed voor een deel nog in onverdeeldheid bij de kinderen van Jan de Corswarem, het neerhof is deels van Jan Marie de Corswarem, rentenier te Maldegem, en het huis en de lustgrond staan op naam van Charles de Corswarem, rentenier te Alken. Het is de familie de Corswarem die al langer in Alken was geworteld, in de 17de en 18de eeuw werkzaam was in de administratie van de Luikse prins-bisschoppen en in de 19de eeuw ambtenaren en politici leverde in dienst van het Verenigd Koninkrijk en van het jonge België (2). Zo schonk ridder Thomas de Corswarem, ontvanger

voor de prins-bisschop van Luik, en zijn echtgenote Anne Catherine de Xhénemont in 1688 een altaar aan de Sint-Aldegondiskerk van Alken. Het is hun achterkleinzoon Philippe de Corswarem (1759-1839), die als officier op rust een boek vulde met aquarellen van kastelen uit de ruimere omgeving. Tot 2001 in het bezit van een zijdelingse afstammeling, ridder de Laminne de Bex te Gotem (Borgloon), werd de collectie prenten na zijn dood verworven

▼
Prentkaart met het
huis van plaisantie
de Corswarem in
Alken, van na 1904,
met serre en tuin op
de oude lustgrond

door André de Moffarts van Het Hamel (Lummen) die ze in zijn Stichting onderbracht. Deze afbeeldingen hebben hun nut bewezen voor de studie van de kastelen, de tuinen en de parken en werden onlangs in boekvorm gepubliceerd (3).

Het Paradijs-goed bleef in dezelfde familie tot 1966 en ging dan over naar de familie de Schaetzen. Van het oude neerhof bestaan nu nog twee vleugels, op de stalvleugel door gevelankers 1697 gedateerd. Het classicistische huis heeft een typisch volume van twee bouwlagen, met zeven traveeën, een middenrisaliet met fronton en een dak met wolfseinde. Er is een dienstgebouw in het verlengde en een haakse vleugel met duiventoren in dezelfde stijl. Het werd gebouwd in 1762-1765 ter vervanging van het vorige huis dat in 1761 door brand was getroffen (4).

Het goed bleef in de 19de eeuw grotendeels ongewijzigd: het kadaster registreerde in 1856 een uitbreiding met kleine volumes naast het neerhof en een nieuwe westelijke vleugel tegen het huis, die in 1962 weer afgebroken werd. Dat het naast hoeve ook nog zijn functie als lustplaats waarnam, getuigt de komst van een paviljoen in 1859, gebouwd aan het einde van een laan die op dat ogenblik verschijnt in het bosperceel nr. 91, schuin aan de overkant van de Hameestraat (5). De stafkaart met de terreinopname van 1904, en een latere postkaart (6) bewijzen dat het oude perceel lustgrond ten zuidwesten van het kasteel, ook in de 20ste eeuw nog tuin was; de wintertuin tegen het oostelijk bijgebouw, werd in 1904 gekadastreerd (7) maar is nu al weer verdwenen. Het tuinperceel, tussen huis en straat, is onbebouwd.

NOTEN

- (1) Hasselt, AK., Voor-Primitief plan door Groulard, s.d., andere plannen van zijn hand zijn 1809 gedateerd. Primitief plan (met gewijzigde sectie en nieuwe nummering) door R. Vandeveld, s.d.; Verzamelplan 1830. Legger van 1844.
- (2) L. DE HERCKENRODE, *Collection de tombes, épitaphes et blasons recueillis dans les églises de la Hesbaye*, Gent, 1845, p. 658-662.
- (3) R. NIJSSEN; R. VAN LAERE, *Kastelen op papier. Aquarellen van Limburgse kastelen uit de eerste helft van de 19de eeuw.*, Wijer, 2005.
- (4) *Bouwen ... deel 14N4*, o.c., p. 10-11.
- (5) Hasselt, AK. Opmetingsschets 1856 nr. 103; 1859 nr. 28.
- (6) *Zo was Alken*, Antwerpen, 1978, p. 16.
- (7) Hasselt, AK. Opmetingsschets 1904 nr. 104.

BEZOEK: zomer 2001

ALKEN: RODENHOF

HENDRIKSTRAAT NR. 129

Smeed- en gietijzeren voortuinhek en deels bewaarde voormalige moestuin met terracotta siervazen, van een boerderij uit het midden van de 19de eeuw.

Het boerenhuis en de L-vormige even hoge dienstvleugel in het verlengde, dateren uit het midden van de 19de eeuw. Het witgeschilderde bakstenen huis met twee bouwlagen, vijf traveeën en een zadeldak van grijze pannen heeft een zijtuin met een haag aan de steenweg en een voortuin met een eenvoudig hek van giet- en smeedijzer aan de straat. Het is een eenvoudig spijlenhek met lanspunten tussen een boven- en onderregel en het is geplaatst op een lage bakstenen muur met een doorlopende deksteen van blauwe hardsteen, eveneens uit het midden van de 19de eeuw. Het wordt onderbroken door een breed poorthek in de as van de voordeur, hangend in de gietijzeren hekpijlers. Verder een vierkante makelaar en stijlen, spijlen zoals het vaste hek en gepunte onderspijltjes. Bij het L-vormige dienstgebouw ligt een erfje dat afgesloten is met een witgekalkte hoge en met grijze pannen afgedekte bakstenen muur, onderbroken voor de twee vierkante hekpijlers met hardstenen deksteen en gesteelde bolbekroning. De metalen poort is recent. De voormalige moestuinmuur, een witgekalkte, hoge bakstenen muur die aanvankelijk zes traveeën telde, geritmeerd door muurpijlers bekroond met mooi geprofileerde siervazen van terracotta, is langs de straat slechts over vier traveeën bewaard gebleven na de bouw van een nieuw woonhuis.

ALKEN: GEMEENTELIJK PLANTSOEN LAMBRECHTSPLEIN

(Publiek toegankelijk)

Omhaagd en beboomd dorpsplantsoen, aangelegd bij de 1914 gedateerde Gildenzaal; vernieuwde aanleg, verdwenen kiosk.

Het Vóór-primitief en het Primitief kadasterplan respectievelijk door Groulard en door Vandevelde (1) van 1809 en 1830, geven voor het centrum van Alken, een dorpsplein ten oosten van de kerk, Neerdorp genaamd, en ten westen een plein met een grote, ovaalvormige poel, Hoogdorp genaamd. De kerk en het kerkhof zijn omgeven door boederijtjes, hovingen (perceel nr. 353, lusthof) en gebouwtjes in gemeentelijk bezit (perceel nr. 354: gebouw, 361: gemeentehuis, 365: oude pastorie, 366: schoolhuis). Parallel met de Herk liggen visvijvers en een L-vormige gracht (perceel nr. 339, 340, 341).

Uit de mutatieschetsen kan men volgen hoe dit Hoogdorp, in de tweede helft van de 19de eeuw, stapsgewijs verandert, ontwikkeling die culmineert in de bouw van een gildehuis en de aanleg van een plantsoen met kiosk. De bouwsteen in de Gildezaal is hierover duidelijk: *'Gebouwd 1914 ter eere Gods en tot welzijn der gemeente'*.

▼ Het Primitief kadasterplan (1830) met de dorpskern van Alken: Neerdorp, Hoogdorp met zijn poel, de visvijvers bij de Herk en ten noorden de site tegenover de brouwerij, de villa Boes zal worden gebouwd

▲ Luchtopname uit 1999 van de dorpskern van Alken, met de bomen van de oude pastorie-tuin en het plantsoen er tegenover. (Hasselt, Archief M&L)

De uitbreiding van het kerkhof was blijkbaar de motor voor veranderingen, die kort vóór 1845 startten. Dat jaar registreert het kadaster de slooping van de oude (2) en de komst van de nieuwe pastorie in een tuin, ten westen van de kerk. In 1855 wordt het kerkhof een eerste maal uitgebreid, ten koste van de pastorie en de cluster constructies ten zuiden van de kerk. Een jaar later krijgt de pastorie een nieuw dienstgebouw in de noordelijke hoek van de tuin. In 1864 volgt de tweede vergroting van het kerkhof en de bouw van een kerkhofmuur. In 1869 is de poel op Hoogdorp verdwenen en wordt de voortuin van de pastorie verkleind en afgesloten met een nieuwe tuinmuur. In 1877 wordt de Dorpsstraat gecreëerd door de verbreding van de smalle kerkwegel tussen kerkhof en pastorie. De komst van het Gildehuis en het paviljoentje op het plantsoen worden pas in 1920 gekadastreerd. In 1959 wordt de pastorietaan erg ingekrompen door de uitbreiding van het gebouw en door de verbreding van de Dorpsstraat tot plein.

Vandaag is dit plein aangelegd als parkeerplaats en zijn de percelen bij de visvijvers, waarvan de demping in 1880 (3) werd genoteerd, in gebruik als school, als kerkhof of als parking. De ingekrompen pastorietaan, de bomen op het kerkhof en op het plantsoen bij de Gildezaal zijn bijgevolg belangrijke elementen in de beleving van het dorpscentrum.

De Sint-Aldegondisstraat, als inrit naar het nieuwe kerkhof, vormt vandaag de scheiding tussen het plantsoen en de pastorie. Het plantsoen zelf is ten

westen begrensd door de Gildenzaal, ten noorden door de Hoogdorpstraat en ten zuiden door het nieuwe kerkhof. Op de noord- en oostzijden staan nog negen exemplaren grootbladige linde (*Tilia platyphyllos*) (270 cm) en één scheef hangende vederesdoorn met geel blad (*Acer negundo* 'Auratum') uit de aanlegperiode, gedubbeld door een recentere taxushaag (*Taxus baccata*). Ook het haagje van veldesdoorn (*Acer campestre*) en de twee Taxussen in de noordoostelijke hoek dateren uit deze tijd. In de zuidoostelijke hoek staat een Sint-Aldegondiskapel, begeleid door wilde kersen. Op de zuidzijde werd de beplanting vernieuwd, waarschijnlijk bij de aanleg van het nieuwe kerkhof.

De verharding van de drie paden naar de lantaarnpaal, het middelpunt van het in gras gelegd plantsoen, werd recent vernieuwd en in de noordoostelijke hoek werd er een modern beeldengroepje met zware bakstenen sokkel toegevoegd. De overliefde waterput brengt de gedempte poel in herinnering en de bakstenen excedra met vlaggemasten staat vermoedelijk waar zich voorheen een kiosk bevond in rustieke stijl met pseudotakken en een rietendak.

NOTEN

- (1) Hasselt, AK. Verzamelplan van 1830. Het Voór-primitief plan van ca. 1809 heeft een andere perceelsnummering dan het niet gedaateerde Primitief plan.
- (2) Volgens *Bouwen ... deel 14N4*, Brussel, Turnhout, 1999, p. 34, zou er tot in de 17de eeuw geen pastorie in Alken hebben bestaan, en wordt er pas in 1712 op het kerkhof een kleine woning vermeld.
- (3) Hasselt, AK., respectievelijk 1845, nr. 28; 1855 nr. 18; 1856 nr. 91; 1864, nr. 38; 1869 nr. 26; 1877 nr. 50; 1880 nr. 16; 1920, 21; 1959, 49.

BEZOEK: augustus 2001

ALKEN: VOORMALIGE PASTORIETUIN LAMBRECHTSPLEIN

(Privé-domein, niet voor het publiek toegankelijk)

Omhaagde, nieuwe tuinaanleg met enkele oudere bomen, bij de alleenstaande pastorie van 1845.

De voormalige pastorie, een gebouw in classicistische stijl, dat sedert 1845 (1) de oudere voorganger vervangt en een ontwerp is van Lambert Jaminé

(2), is gelegen in een tuin die voorheen ten westen bij het kerkhof aansloot. De uitbreiding van dit kerkhof, de motor van de veranderingen die de dorpskern sedert 1845 onderging (zie Lambrechtsplein), gebeurde grotendeels ten koste van de pastorietaan. Bij de bestemmingsverschuiving naar burgerwoning een tiental jaar terug, werd de tuin vernieuwd met gedeeltelijk behoud van de oudere beplanting. De oude ingangspijlers werden verlaagd en hermeteld en de blauwe hardstenen dekstenen hergebruikt.

De haag die de tuin begrenst, is samengesteld uit bruine beuk, taxus en *lonicera*. Van de oude beplanting zijn vermeldenswaardig: een meerstammige esdoorn (*Acer platanoides Leopoldii*), een *Gleditsia triacanthos*, een blauwspar (*Picea pungens*), enkele grootbladige linden (*Tilia platyphyllos*, 120 tot 150 cm), en oude exemplaren van taxus (*Taxus baccata*) en buxus (*Buxus sempervirens*).

NOTEN

- (1) Hasselt, AK., Opmetingsschets 1845, nr. 28.
- (2) V. MEUL, *Van Waterstaatskerk tot mijncité: een historiek van het bouwen in Limburg door drie generaties provinciale bouwmeesters Jaminé (1832-1921)*, Hasselt, 1999, p. 87.

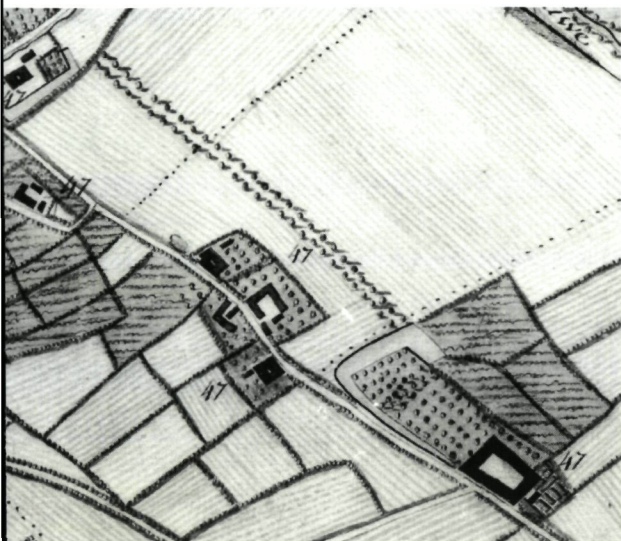
ALKEN: KASTEEL LEVA ONZE-LIEVE-VROUWESTRAAT

(Privé-domein, niet voor het publiek toegankelijk)

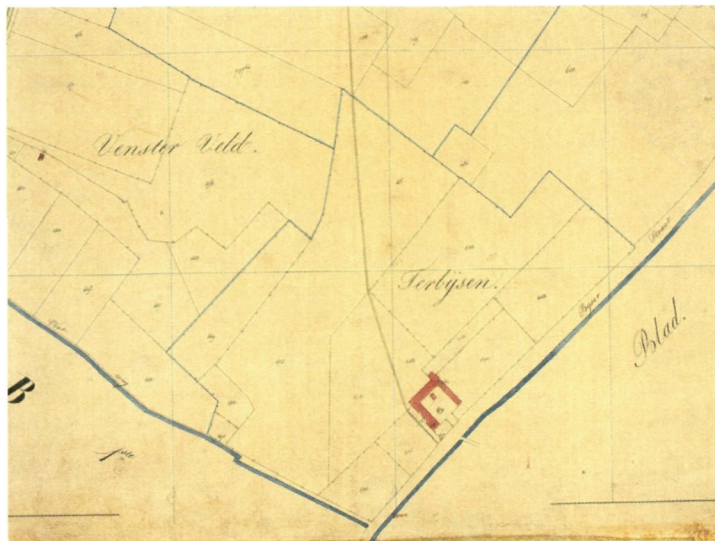
Parkje van 2 ha in landschappelijke stijl, ontstaan rond 1868 bij een tot de 18de eeuw opklimmende hoeve, die in de 19de eeuw kasteelallures ontwikkelde; heroriëntatie van het park na sloping van het huis en vervanging door een villa in 1938-1939.

Van hoeve tot kasteel met park

Het kasteeldomein, nu 15 ha groot, met een parkje van 2 ha, is ontstaan uit een gesloten hoeve, gelegen ten westen van de Herk en ten noordwesten van de dorpskern. De hoeve komt op de Ferrariskaart voor als een groot gesloten geheel met rechthoekige binnenplaats, tuinen ten zuidoosten, een grote boomgaard ten noordwesten, een onvolledige wal en een dreef tot aan het noordwestelijk gelegen kasteel Erkenteel. Ingenieur Groulard, auteur van het Voór-primitief kadasterplan van ca. 1810, tekende aan de Bijserstraat gebouwen met een gesloten opstelling, op enige afstand van een waterpartij, vanwaar de dreef naar Erkenteel vertrok (1).

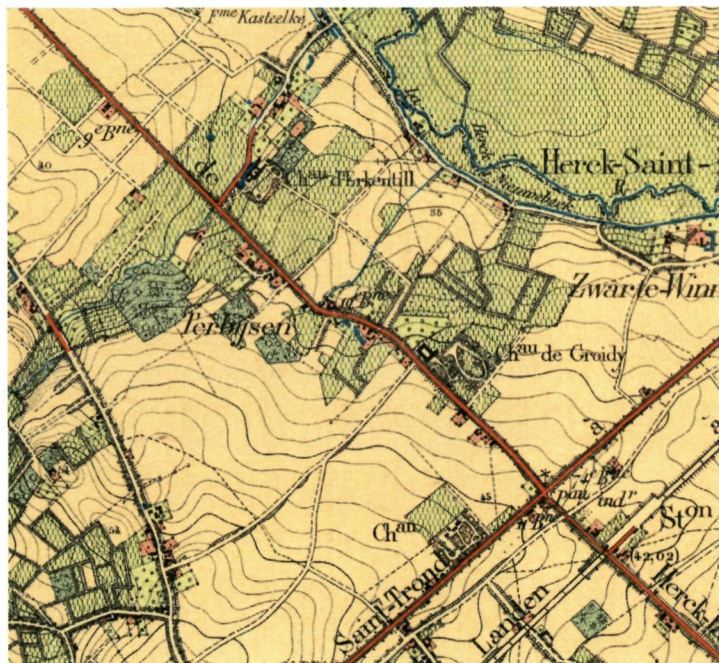
▲ De Ferrariskaart met de tot kasteel geëvolueerde hoeve, een onvolledige ringgracht en een dreef naar het kasteel Erkenteel (linksboven) (Brussel, KB, Kaarten en Plannen)

▲ De Primitieve kadaasterkaart (vóór 1830) met de U-vormige plattegrond van Ter Bijsen, de tuinen, de boomgaarden, de bouwlanden en een lustbos (Hasselt, AK)

Op het Primitief kadaasterplan van 1830 door Copis (2), heet de site Terbijsen en is de configuratie dezelfde gebleven. De gebouwen (perceel nr. 679 en 679bis) vormen nu echter een U-vorm, er staat op de binnenplaats een kleine constructie, mogelijk een duiventoren en er is ook een brouwerij (perceel nr. 668) op de hoek van de Bijserstraat. Er liggen tuinen (percelen nr. 675, 677 en 680), boomgaarden (percelen nr. 673, 684, 683), bouwlanden (percelen nr. 674 en 683) en een lustbos (perceel nr. 682). Het goed wordt doorsneden door een voetwegel richting Herk en de noordelijke grens is eveneens een brede voetweg. Van de gracht blijft er nog slechts een spoor over: perceel nr. 670 staat in de legger opgetekend als 'vijver als weiland'. Michel Albert De Grady (1784-1857), rentenier in Waltwilder, die nog meer bouwland, weiden en een tweede lustbos in de buurt bezit, is er volgens de legger in 1844 eigenaar van. Hij was burgemeester van Waltwilder, stierf in het kasteel van Croenendaal en was de echtgenoot van Marie Agnès de Saren (1788-1854), zij was de nicht van Thérèse Joséphine de Grady (†1814) en Lambert Dieudonné de Saren (1815). Deze laatste was burgemeester van Alken waar hij in het kasteel Leva of de Saren kinderloos stierf (3).

Op de Dépot-kaart van 1873 wordt het goed 'château de Groidy' genoemd, een verschrijving die ook 'château d'Erkentill' overkwam. Men herkent de voetwegel in de vergrote boomgaard en de wandelpaden in het lustbos dat ondertussen ook uitgebreid

werd tot de percelen nr. 680, 681 en 683. Op de uitgave van het ICM, revisie in 1903, bestaat de voetwegel niet meer en is de strakke vormgeving van de parkpaden in het zuidelijke gedeelte van het lustbos veranderd in een lusvorm.

In 1856 registreert het kadaster een nieuwbouwvleugel aan de straat en dus opnieuw een gesloten opstelling van de gebouwen, gevolgd in 1859 door de sloping van de constructie op de binnenplaats en de uitbreiding van de bedrijfsgebouwen in de

▲ De ICM-kaart van 1886 met het tot kasteel 'de Groidy' gepromoveerd goed en het tot park ontwikkeld lustbos. Onderaan, het parkje van het Hechtermanskasteel en bovenaan het kasteel van Erkenteel (Brussel, NGI)

► Het kasteel Leva, eerder een interbellum villa van 1938-1939, een conifeer uit de bouwperiode en de monumentale bruine beuk

noordwestelijke hoek. In 1859 verkopen de erfgenamen de Grady het goed aan Leo van Ham (1816-1892), die afkomstig was van het kasteel Ter Biest in Sint-Truiden en lid was van de Bestendige Deputatie van de provincie (4). Hij moet verantwoordelijk zijn voor de parkaanleg in landschappelijke stijl – in de kadastrale mutatieschets van 1868 geregistreerd als de samenvoeging van percelen tot één groot perceel nr. 682a. Dit gebeurde samen met opnieuw kleine uitbreidingen van de gebouwen. In 1876 en 1879 volgen nog vergrotingen van het park. Via vererving langs vrouwelijke lijn komt het goed in het bezit van de huidige familie Leva. Die is verantwoordelijk voor de sloping van het oude kasteel, voor de nieuwe villa ontworpen door architect R. Gauthier (5), wat in 1939 ten kadaster wordt genoteerd, en voor de inkrimping van het park tot zijn huidige oppervlakte (6). Later volgt nog de verdere sloping van de hoevegebouwen tot enkel de huidige L-vorm, het noordelijke gedeelte van de oude boerderij, overblijft: wit geschilderde bakstenen gebouwen met zadeldaken van gelijke nokhoogte en wolfseinden waarvan de muuropeningen verbouwd werden en waar achter een recentere uitbreiding aanleunt. Te oordelen naar het silhouet dateren ze uit de tweede helft van de 18de eeuw.

Van kasteel naar villa met park

Het oude kasteel, soms ook de Saren genoemd naar een erflater van de familie, nam de zuidoostelijke

vleugel van de binnenplaats in beslag. Het was, te oordelen naar de parkgevel op een postkaart (7), een strak en streng huis met zadeldak, twee bouwlagen en elf traveeën, de vijf middelste verhoogd tot een risaliet. De eenvoudige uitstraling staat in contrast met de gearticuleerde vorm van de nieuwe villa, die aan de rand van het park is ingeplant. Het nieuwe huis is witgeschilderd, telt twee bouwlagen op een hoge kelder en heeft rondboogvensters op de bovenverdieping en rondvensters in de hoogste hoektoren. Zijn karakteristiek volume dankt het aan de complexe plattegrond, de in- en uitspringende gevels, de benadrukte kroonlijsten, het spel van met loden pironen bekroonde koepels en schildaken. Niet in het minst draagt daar ook toe bij de open galerij op zuilen (van kunststeen?) die rond de zuidoost-, zuid- en zuidwestzijde loopt.

Een rechte oprit naar de achteraan gelegen boomgaarden en velden scheidt de villa (rechts) van de oude boerderijvleugel (links). Het park ligt, als een langgerekte rechthoek parallel met de straat, aan de voet van het huis. Aan de straat wordt het begrensd door een verwilderde haag en een scherm van gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*) en Amerikaanse eik (*Quercus rubra*); de inrit is aangegeven door twee vermoedelijk ingekorte gecementeerde pijlers met een gepunte bol op een herstelde sokkel. Van de oprit in dolomiet vertrekt een smaller pad rond het huis en rond het grasveld bij de galerij; dit pad wordt begeleid door oude en ook jonge buxus

en agaven in pot. Een oude kassei, vertrekkend tussen twee palmlilies (*Yucca filamentosa*), loopt naar de nu grotendeels verlaten boerderijvleugel. De parkpaden zijn nu grotendeels verdwenen, alervaart men sporadisch in de bomenrand nog de rondweg.

Het parkje, ontstaan rond 1868 maar geheroriënteerd rond 1938, is van het eenvoudigste type: een ruim grasveld met beboste rand en hier en daar een solitaire boom. Voorheen was er ook een kleine vijver en een paviljoentje op een verhoging. De opgemeten bomen dateren van 1868, de ontstaansperiode van het park, dat naar verluidt (8) bedacht was in functie van de jacht; dit verklaart de aanwezigheid van hakhoutbosjes, die tot de jaren 1930 als dusdanig werden beheerd. Hiertoe horen ondermeer het bosje van tamme kastanje (*Castanea sativa*) op de noordelijke grens en het bosje van haagbeuk (*Carpinus betulus*) op de korte zuidoostelijke zijde. Ook de twee gewone moerascipressen (*Taxodium distichum*) (één verloor zijn top), de taxussen (*Taxus baccata*), één als mooie solitair, en de bomen die over hun hoogtepunt zijn of gezondheidsproblemen vertonen, dateren uit die tijd.

De zone bij het huis is als siertuin opgevat: een kleiner grasveld, enkele sparren, een groter aantal sierstruiken, waaronder rododendronmassieven en een struikrand van rode kornoelje (*Cornus sanguinea*), bloemenbedden en een siervaas (van kunststeen) met ramkop.

De moestuin die achter de noordwestelijke boerderijvleugel lag en omhaagd was, bestaat niet meer.

NOTEN

- (1) Hasselt, AK., Vóór-Primitief plan, gewijzigde sectie, s.d.
- (2) Hasselt, AK., Verzamelplan op het terrein beëindigd in 1830. Primitief plan door Copis, s.d.
- (3) J. PETY, *Notice sur la seigneurie de Dilsen*, Tongeren, 1864, p. 28-29.
- (4) Grafmonument op het Alkense kerkhof: Leon Henri Francis van Ham, echtgenoot van Julie Stuckens, advocaat en lid van de bestendige deputatie.
- (5) *Bouwen ... deel 14N4*, Brussel; Turnhout, 1999, p. 31.
- (6) Hasselt, AK., Opmetingsschetsen respectievelijk 1856 nr. 16, 1859 nr. 4, 1868 nr. 12, 1876 nr. 13, 1879 nr. 8, 1907 nr. 8, 1939 nr. 6.
- (7) Gepubliceerd in *Zo was Alken*, Alken, 1978, p. 27.
- (8) Mondelinge mededeling van de bewoonsters.

BOMEN

Voorkomende soorten: Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*), ge-

wone haagbeuk (*Carpinus betulus*), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), okkernoot (*Juglans regia*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), taxus (*Taxus baccata*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*), zomereik (*Quercus robur*).

De opgemeten exemplaren zijn: bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') (315 cm) en een schitterende, monumentale solitair, helaas door zwam aangetast (495 cm) in preekvorm met 31 meter als grootste doorsnede van de kroon; in de bomenrand ter hoogte van de oprit, éénbladige es (*Fraxinus excelsior* 'Diversifolia') (250 cm); in de noordoosthoek van het park, zomereik (*Quercus robur*) (320 en 385cm).

BEZOEK: augustus 2001

ALKEN: KASTEEL ERKENTEEL, NU RUSTHUIS CECILIA PARKSTRAAT NR. 9

(Privé-domein, semi-publiek toegankelijk)

Sedert 1953 grotendeels verloren gegaan park behorend tot een minstens tot de 18de eeuw opklimmend goed dat in de 19de eeuw tot kasteeldomein evolueerde; nu restant van de oude vijver, enkele jongere bomen en een perceel parkbos; fragmentarisch bewaard kasteel, nu klooster bij een rusthuis.

Het voormalige kasteel Erkenteel, ook kasteel van Terkoest genaamd, ligt in het gelijknamige gehucht, ten noordwesten van de dorpskern. Bij het begin van de jaren 1950 werd het kasteel aan de zusters Augustinessen verkocht; in de daaropvol-

▼
De aquarel van
Terkoest door
Philippe de
Corswarem, rond
1800
(Lummen, Stichting
de Moffarts)

gende jaren werd, grotendeels op gronden van het kasteel, een nieuw dorpscentrum met kerk aangelegd, waarrond zich de typische Belgische alleenstaande huizenbouw ontwikkelde (1). Het kasteel werd klooster, eerst in functie van het dorpschooltje en later voor het rusthuis dat er in het verlengde van werd opgetrokken.

Het goed heeft echter een oudere geschiedenis, verbonden met de Maastrichtse familie d'Erckenteel waarvan de genealogie tot de 16de eeuw opklimt. Na zijn huwelijk in 1614 kwam Hendrik, de oudste in Maastricht in 1589 geboren zoon van Simon Servaas van Erckenteel naar Hasselt en hij werd schepen van Stevoort. Zijn kleinzoon Servaas Hendrik d'Erckenteel kocht honderd jaar later het allodiaal goed Ten Hove (onder Sint-Lambrechts-Herk) en voegde dit aan de familienaam toe. Het kasteel zelf was het resultaat van een verbouwing van een jachtpaviljoen tot kasteel door Godfried d'Erckenteel (1730-1820) (2).

Op de Ferrariskaart (1774-1775) is Erkenteel naamloos. Het bestaat dan uit enkele losse gebouwen, een kleine boomgaard en een U-vormige gracht, gelegen ten zuiden van de beek die zich verderop in de Kleine Herk stort; een dreef loopt naar het zuidoosten, naar de omwalde boerderij waaruit het kasteel Leva later zal ontstaan (zie fig. 1 daar).

Philippe de Corswarem maakte vanuit het noorden rond 1800 een aquarel van het kasteel, die voor de plattegrond volledig overeenstemt met het Vóór-Primitief kadasterplan van Groulard (1809) (3). Een korte oprit met leilinden, gelegen tussen de twee armen van de kasteelgracht en vertrekkend

▼ Het Primitief kadasterplan met het goed aan de Coosterstraat, door C. Copis uit kort vóór 1830 (Hasselt, AK)

▲ Prentkaart van kasteel Terkoest met de oude dienstgebouwen en de serre (Alken, collectie H. Coosemans)

van een beboomde weg, voert naar het kasteel. Dat wordt voorafgegaan door een langwerpige erf met een dwarsschuur op de noordoostzijde en haakse bijgebouwen ten zuidwesten. Een muur met inrijpoort tussen pilasters sluit het op de vierde, noordwestelijke zijde af. Meer gebouwen, ondermeer een torenachtig volume met dakkapel, liggen rond een klein neerhof ten zuidwesten, dat ook afgesloten wordt door een muur met deurtje. De bouwstijl en het volume van het huis, het dak met wolfseinden, de steekboogvormige vensters en de dispositie '*entre cour et jardin*', plaatsen het in de tweede helft van de 18de eeuw. Links op de tekening ziet men de kruinen van de dreef die op de Ferrariskaart voorkomt; voor de kasteelgracht is er geen overeenkomst.

Op het Primitief kadasterplan door C. Copis van kort voor 1830, waar de site 'Coosterstraat' heet, zijn er slechts kleine wijzigingen, voornamelijk de opsplitsing van grotere percelen, bijvoorbeeld twee boomkwekerijen (perceel nr. 87 en 93). Het kasteelerf met zijn gebouwen (perceel nr. 102) bleef, zoals het neerhofje, dat een brouwerij bezat (perceel nr. 103) ongewijzigd, maar achter de schuur kwamen zowel aanleunende als losstaande nieuwe constructies, die ongeveer een derde binnenplaats afbakenen (perceel nr. 104, als weide). De grachten (perceel nr. 95 en 98) zijn als visvijvers genoteerd, er zijn twee boomgaarden (perceel nr. 89 en 105), twee percelen bos (perceel nr. 85 en 88 als lustbos), nutstuinen (perceel nr. 90, 96, 99 en 101) en een lusttuin (perceel nr. 100, 50a 70 ca groot). We interpreteren perceel 101, aan de voet van het kasteel als een parterretuin, waarbij de lusttuin aansloot, perceel 99 als de moestuin van de pachter en

▲ Het parkje vandaag

perceel 90 als de moestuin van de heren. De legger van 1844 geeft als eigenaar Servaas d'Erckenteel, rentenier te Alken als eigenaar op (4). Het goed wordt verder in de familie vererfd tot de laatste van die naam (Marie Louise) Florence d'Erckenteel de Ten Hove (1859-1949), rentenierster te Hasselt in 1881 huwt met Jacques Marie Claes (1852-1927), eerst advocaat, later arrondissementscommissaris en provincieraadslid te Alken. Hij is één van de nakomelingen van Guillaume Claes (1752-1841), advocaat en burgemeester van Hasselt tijdens het ancien régime, de notoire opkoper van zwart goed, die ook onder meer de abdij van Herkenrode en de landcommanderij Alden Biesen bij zijn bezittingen kon tellen (5). Jacques Claes wordt in 1909 geridderd en zijn oudste zoon Carlo zal het kasteeldomein in 1953 verkopen (6). Het park is dan in meerdere fasen tot een landschappelijk park geëvolueerd.

Het eigendom is in 1855 meer dan 101 ha groot. De eerste stap naar een kasteeldomein met een park in landschappelijks stijl wordt op het kadaster in 1856 ingetekend (7). De twee geometrische grachtarmen zijn omgevormd tot een 8-vormige vijver en de verschillende percelen ten zuiden en ten oosten van het kasteel zijn tot één groot perceel samengevoegd. Hierop verschijnt in 1859 een parkpaviljoen. Nadat in 1850 de huisbrouwerij op het kleine, zuidelijke neerhof verdween, worden de gebouwen

rond het noordoostelijke neerhof uitgebreid en wordt stap voor stap het kasteelkarakter versterkt. Het oude neerhofje wordt in 1868 dichtgebouwd en slopingen op het kasteelerf reduceren de bebouwing daar tot een L-vorm. Op de Dépôt-kaart van 1871 ziet *men 'château d'Erkentill* liggen als een park met twee rondwegen en het parkpaviljoen met het aansluitend lustbos ten oosten van de gebouwen (zie bij kasteel Leva).

De volgende fase wordt kadastraal geregistreerd in 1879(8) en is een aanzienlijke uitbreiding van het park, dat voortaan de hoek inneemt gevormd door de huidige Onze-Lieve-Vrouwestraat en de Koosterstraat en waardoor ook de straat wordt afgeschaft die tot dan toe het goed ten westen begrensd. Het kadaster registreert in 1888 kleine uitbreidingen aan het kasteel, vermoedelijk een wintertuin, puin of terrassen met zicht op het park; in 1894 de samenvoeging van twee parkpercelen tot één groot perceel, de sloping van het hele westelijke neerhof en de afbraak van een deel van de oostelijke bijgebouwen; in 1903 nogmaals verbouwingen en uitbreidingen. Zo verschijnt het kasteeldomein op de ICM-kaart (revisie 1904).

Op de stafkaart van 1934 (uitgave 1937) komt het kasteelpark d'Erckenteel voor in zijn maximale uitgestrektheid. Het kasteel ligt centraal in het park, dat een gewijzigd padenpatroon vertoont en een

eiland bezit in de grote landschappelijke vijver. Er is een parktoegang aan de huidige Onze-Lieve-Vrouwestraat (voorheen Kiezelweg), maar de hoofdtoegang gebeurt langs de Koosterstraat, aan het einde van een lange, rechte dreef richting kasteel Leva, die de oude laan van op de Ferrariskaart vangt. De parkpaden die lusvormig de gras- en hooilanden insluiten en begeleid worden door groene stroken sluiten op deze dreef aan, die meer naar het zuidoosten ook grote boomgaarden ontsluiten.

Vandaag neemt nieuwbouw het grootste deel van het domein in beslag. Het is ingekrompen tot ongeveer 3 ha, waarvan een derde boomgaard is. Er blijft na de talrijke verbouwingen niets zichtbaars over van het kasteel zoals Philippe de Corswarem het zag (9). De beboomde voortuin bij het klooster bestaat uit een grasveld, bloemperken, een struikenrand en nog jonge bomen als gewone trompetboom (*Catalpa bignonioides*), een groepje grove den (*Pinus sylvestris*) en een rij bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') bij de nieuwe oprit. Enkel het verplaatste 19de-eeuwse inrijhek van smeedwerk herinnert nog aan de kasteeltijd. Een rij leipelen tegen de achtergevel van het naburig schoolgebouw dateert uit de vroege kloostertijd.

Het afbraakmateriaal van de oude gebouwen werd in de vijver gedumpt en in zijn verkleinde rechthoekige vorm is deze waterpartij nu in gebruik door de plaatselijke hengclub. Op een eilandje groeien nu els, linde (*Tilia*) en ruwe berk (*Betula pendula*) en ten noorden, buiten het huidige domein, blijven enkele oudere parkbomen over, als bruine beuk en gewone plataan. In de hoek van de Hovenier- en de Parkstraat ligt een klein lustbos waarin een Lourdesgrot werd ingericht. Het heeft een gevarieerd bomenbestand, maagdenpalm, meiklokje en varen als onderbegroeiing en rhododendron.

BOMEN

Voorkomende soorten: Bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), gewone berk (*Betula pendula*), gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*), gewone hazelaar (*Corylus avellana*), hulst (*Ilex aquifolium*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), zomereik (*Quercus robur*).

NOTEN

- (1) *Bouwen ...deel 14N4*, Brussel; Turnhout, 1999, p. 45.
- (2) S. CLAES, *La famille Claes de Hasselt aux siècles derniers*, s.l., s.d.,

p. 98-102. R. NIJSSEN; R. VAN LAERE, *Kastelen op papier. Aquarellen van Limburgse kastelen uit de eerste helft van de 19de eeuw*, (Limburgse studies nr. 2), Wijer, 2005, p. 12.

- (3) Hasselt, AK., Vóór-primitief plan door Groulard (rond 1810), Primitief plan door C. Copis, 'kweekeling', s.d., (vóór 1830, datum van het Verzamelplan 'op het land geeindigt den 20 april 1830').
- (4) L. DE HERCKENRODE, *Collection de tombes, épitaphes et blasons recueillis dans les églises de la Hesbaye, Gand*, 1845, p. 654-655 vermeldt de grafsteen van Marie Agnès Cluts († 1748), weduwe van Servais-Henri d'Erckenteel, heer van Tenhove en advocaat aan het prinsbisschoppelijke hof in Luik.
- (5) P. SEVERIJNS; W. MOERMANS, *Willem Claes, een opkoper van domeingoederen*, in Limburg, 1985, nr. 6, p. 247-252.
- (6) Grafsteen op het kerkhof van Alken van Carlo Claes d'Erckenteel (1883-1968), Jacques Claes (1859-1927) en zijn weduwe Florence d'Erckenteel de ten Hove (1859-1949).
- (7) Id., Opmetingsschets 1856 nr. 10; 1850 nr. 2; 1859 nr. 1; 1868 nr. 2.
- (8) Id., Opmetingsschets 1879 nr. 2; 1888 nr. 10; 1894 nr. 7; 1903 nr. 1.
- (9) Op een in 1956 gesloopt gebouw stond het bouwjaar 1739 en op de 19de-eeuwse schouw met neorenaissancecetegeltjes staat het jaartal 1660.

BEZOEK: augustus 2001

ALKEN: KASTEEL GROOT PEETEREN RECHTSTRAAT

(Privé-bezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Parkje in landschappelijke stijl gekadastreerd in 1899, bij de bouw van de neo-traditionele woning met koetshuis. Gemengd moes- en bloementuintje bij het dienstgebouw en recente tuin bij de als woning herbestemde paardenstal. Samen een mooie doorsnede van tuinen, waarin men de voorkeuren van de sociale klassen afleest en ook de maatschappelijke verschuivingen.

Groot Peeteren is de plaatsnaam voor een moerassig gebied vol waterputten en bronnen, in het oostelijke gedeelte van Alken, de buurt tussen de dorpskern en de grens met Wimmertingen. De plaats heet dan ook op het kadaster 'Over het Water'. Daarmee wordt de Herk bedoeld, die ten oosten van het dorp vloeit. Op het Primitief kadasterplan door J.L. Schrijns (1), liggen er aan de 'Regtstraet' bij een langwerpige vijver (perceel nr. 601 en 602) drie gebouwtjes in los verband en meer achterin drie gebouwen in U-vorm rond een binnenplaats

(nr. 600). Er horen een boomgaard, een moestuin en een 'plaisirtuin' bij (respectievelijk nr. 603, 599 en 598), alle drie aan de straat gelegen en omhaagd. De grote percelen bos, weide en bouwland achteraan zijn doorsneden door dijken en grachten. Volgens de legger is *Pieter Delibotton*, rentenier te Alken' er eigenaar van. Vermoedelijk wordt Pierre de Libotton bedoeld: grootgrondbezitter, opkoper van Nationaal goed en onder meer ook eigenaar van verschillende grote hoeven en van het voormalige kasteel van Stevoort (Hasselt) (2). Het zou zijn jachtverblijf zijn geweest dat in zijn familie bleef tot het in 1850 verkocht werd aan Willem Jacobus Crahay (1789-1855), afkomstig van Maastricht, universiteitsprofessor fysica en astronomie te Leuven en reeds vanaf 1818 bezig met meteorologische observaties (3). Groot Peeteren wordt verder vererfd in zijn familie.

Op de kadastrale mutatieschets (4) verschijnt het huidige kasteel met een losstaand dienstgebouw, opgetrokken in 1895, pas in 1899 samen met het huidige parkperceel; het ligt ten oosten van en achter de U-vormige gebouwen, waarvan één vleugel gesloopt is. Het huis is een compacte bakstenen constructie met twee bouwlagen op een verhoogde kelderverdieping van vier traveeën. Het heeft neotraditionele elementen zoals kloosterkozijnen, verbindende kordons en puntgevels die de middenrisalieten in de voor- en achtergevel beëindigen en een gearticuleerde bedaking met een torenspits op de noordwestelijke hoek. Het dienstgebouw (nu conciergewoning), vertoont dezelfde kenmerken, maar werd verbouwd.

Het parkje ligt rond het huis, dat in al zijn authenticiteit bewaard bleef. Het loopt zonder begrenzing over in het omliggende landschap van weiden met bomengroepjes waarin bruine beuk, eik, es en paar-

dekastanje voorkomen, en oude boomgaarden met restanten van hoogstamfruit (voornamelijk perenten oosten en appel ten noorden) en meidoornhagen. Een poel als vijver is omringd met wilgen en de noordelijke begrenzing wordt gevormd door een beekje en een wal. Het grasveld is omringd door een bomengordel met enkele mooie bomen, regelmatig onderbroken voor doorzicht op het landschap.

Het is bereikbaar langs een gebogen oprijlaan in grijze steenslag, begeleid door Italiaanse populier, die overgaat in een rondweg rond het huis en een pad naar het bijgebouw. De laan voert over de beek die bij wijze van brugleuning beveiligd wordt door haagmassieven van recent geplante haagbeuk. Voorheen was deze oprijlaan naar verluidt een monumentale eikendreef. De zonnewijzer, op een vierkante sokkel van arduin met deksteen en leistenen wijzerplaat met Romeinse cijfers, de initialen JH en het jaartal 1852, komt vermoedelijk van elders. Bij het dienstgebouw (voorheen een koetshuis met koetsierskamers op zolder) werd een kleurrijk volkstuintje aangelegd, voornamelijk van éénjarige bloe-

◀ Het Primitief kadasterplan met Groot Peeteren vóór de bouw van het huidige kasteeltje (Hasselt, AK)

▼ De zilversdoorn met stamomtrek van 375 cm, op het grasveld bij het huis, ontwikkelde een mooie hoogte en blijkt in 2006 gekapt te zijn (foto 2001)

▲ Prentkaart van Groot Peeteren (Alken, Collectie Coosemans)

men, ook gekweekt in functie van de tuinvazen die langs het grasveld bij het huis zijn opgesteld.

Van de hoevegebouwen die in vakwerk en leem waren opgetrokken en naar verluidt een kwarteeuw geleden werden gesloopt, bestaat nog één vleugel, parallel met de straat. Deze vleugel is nu als woning ingericht en er werd een nieuwe tuin bij aangelegd, ondermeer een watertuin bij de oude poel aan de straat, een bloemen- en hagentuin van haagbeuk, en een omhaagd moestuintje met geschilderde houten tuinpoortjes; jonge hagen van haagbeuk begeleiden ook de oprit.

De gemengde bloem- en groentetuin bij het dienstgebouw, de nieuwe tuin met talrijke haagbeukhagen bij de gerecycleerde oude stalling, het eenvoudige park met honderdjarige bomen en mooie doorzichten, bij het huis, de over hun hoogtepunt geraakte hoogstamboomgaarden, omhaagd met meidoorn, in het omgevende landschap, maken van Groot Peeteren een mooi voorbeeld van uiteenlopende tuinen, waarin men de klassegebonden voorkeuren en de maatschappelijke ontwikkelingen kan aflezen.

BOMEN

Voorkomende soorten: gewone fijnspar (*Picea abies*), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), grove den (*Pinus sylvestris*), gewone hazelaar (*Corylus avellana*) als solitair ten zuiden van het huis, geknotte tamme kastanje (*Castanea sativa*), treurwilg (*Salix alba* 'Tristis'), zomereik (*Quercus robur*).

Opgemeten exemplaren: twee bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), één geënt exemplaar (310 cm), één vormde voorheen het perspectief van de in U-vorm opgestelde boerderijgebouwen; zilversdoorn

(*Acer saccharinum*) (375 cm) met een zeer mooi silhouet; gewone es (*Fraxinus excelsior*) (247 cm); drie witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) (252 cm) op rij en een treur-es (*Fraxinus excelsior* 'Pendula') bij het dienstgebouw.

NOTEN

- (1) Hasselt, AK., Verzamelplan van 1830, Primitief plan, s.d., legger van 1844.
- (2) Zie Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Provincie Limburg. Deel 2, Brussel, 2006.
- (3) Zie J.J. THONISSEN, *Notice nécrologique sur M. J.-G. Crahay*, s.l., s.d.
- (4) Hasselt, AK, Opmetingsschets 1899 nr. 13.

BEZOEK: 30 augustus 2001 (Kaalslag genoteerd in 2005, na de verkoop van Groot Peeteren)

ALKEN: VILLATUIN RIDDERSTRAAT NR. 12

Voortuin bij een villa uit het interbellum.

Van de oorspronkelijke tuinaanleg uit de interbellumperiode resten naast enkele planten, ondermeer *Magnolia soulangeana* en taxus (*Taxus baccata* 'Fastigiata'), het typisch tuinpad van flagstones naar de voordeur, een keermuurtje van breuksteen, het poorthek en het voetgangershekje. De vierkante stijlen en regels van de hekken vormen een geometrisch patroon van rechthoeken.

▼ Het voetgangershekje en het tuinpad naar de interbellumvilla, Ridderstraat nr. 12 (Foto Kris Vandevorst)

ALKEN: VILLA BOES

STATIONSTRAAT NR. 1

(Privé-domein, niet toegankelijk voor het publiek)

Ruime, goed bewaarde interbellumtuin bij de villa uit 1928, gebouwd voor de stichter van de Brouwerij Alken.

In 1928 bouwde Edouard Boes, samen met J. Indekeu de stichter van de brouwerij Alken, een villa tegenover de brouwerij, naar plannen van pater jezuit Louis Taeymans, die in het schuin er tegenover gelegen retraitehuis verbleef (1). Aan de bouw gingen enkele jaren voorbereiding vooraf, die men op de kadastrale mutatieschetsen kan volgen (2). Zoals uit het Primitief kadasterplan blijkt, lag er aanvankelijk op de hoek van de huidige Stationstraat en de Ridderstraat een gesloten boerderij met moestuin en bakhuisje. In 1927 wordt de sloping van de gebouwen en de samenvoeging van percelen geregistreerd, en in 1928 de komst van de villa, echter op een kleiner perceel dan vandaag het geval is. Een volgende samenvoeging van percelen, pas in 1941 geregistreerd, interpreteren we als een uitbreiding. Dat de tuin in meerdere fasen tot stand kwam is nog op het terrein en in de begrenzing afleesbaar. De oorspronkelijke tuin, een voor die tijd typische siertuin, besloeg het hoekperceel waarop het huis is gebouwd. Het perceel ernaast, uitgevend op de Stationstraat was een kersenwei die pas in de jaren 1950 als tuin werd ingericht; de eerste uitbreiding ten westen, ligt aan de Ridderstraat, waar in 1941 bij de moestuin, een serre werd geregistreerd.

Het hek uit de bouwtijd van het huis, begrenst de oorspronkelijke tuin en telt aan de Stationstraat 31 en aan de Ridderstraat 7 traveeën; daar sluit de door lisenen geritmeerde muur van baksteen op aan, die de latere uitbreiding begrenst en voor een deel ook het tennisveld.

Het hek met brede inrit (zonder poort) tegenover de brouwerij, is geritmeerd door bakstenen pijlers eindigend in zadeldakvorm en staat boven een op gelijkaardige wijze afgewerkte lage muur. Het hek bestaat uit spijlen en regels uit bandijzer die door regelmatige onderbrekingen een voor de tijd typisch geometrisch spel van vierkanten en rechthoeken vormen. In de muur, die de eerste uitbreiding van de tuin aangeeft en afgedekt is met geglazuurde pannen, staat de secundaire houten toegangspoort tussen vierkante pijlers van baksteen, ook afgewerkt in zadeldakvorm.

▲▲
De villa Boes werd
in het tijdschrift
Bâtir van 1937
gepubliceerd

▲
De zithoek in de
villatuin Boes

De eerste tuin ligt rond de villa (3), die eerder geïnspireerd is op de stijl van Muthesius dan door de modernisten. Haar geleed volume wordt bepaald door het hoog gebogen schilddak (pannen en leien), dominerende, mooi uitgewerkte schouwen en dakkapellen, een overdekt terras aan de zuidzijde, een open terras aan de noordzijde en een erker met boventerras aan de westzijde. Vanaf de Stationstraat leidt de oprit in rode steenslag naar de voordeur in de oostgevel of de garages in de noordgevel. De brede bakstenen toegangstrap wordt begeleid door in trapvorm gesnoeide hagen van achtereenvolgens liguster, taxus en schijnprincipes, overgaand in een

dubbele, getrapte haag die als groene voet de gevels scheidt van het rondpad in rode kiezel. De tuin is van de straat afgeschermd door een gemengde bomenrand en struiken als deutzia, hulst, magnolia, taxus en sering. Ten zuiden ligt een ruim, licht verzonken grasveld dat men van het zuiderterras af bereikt via brede, bakstenen trappen. Een in het tijdschrift *Bâtir* (4) gepubliceerde foto illustreert hoe er een gemetseld terras tegenover lag, met aan weerszijde trappen naar de tuin die naar verluidt een geometrische aangelegde bloementuin was. Nu is die tuin een gazon geworden en staat er in de as van het terras een brede, cirkelvormige bank van vijf travéeën met rug- en armleuningen in bleke kunststeen en een siervaas van hetzelfde, voor uitzicht op de tuin. Ze dateert uit de bouwtijd van het huis.

De oprijlaan vanaf de poort in de Ridderstraat, vormt de grens met de westelijke uitbreiding. De afsluiting van betonplaten op de westelijke grens wordt meer ten noorden een haag van taxus, waaronder één geelrandig exemplaar. De laan is overdekt met vijf metalen rozenbogen en een rij ongesnoeide taxussen schermt het er naast gelegen tennisveld af. Dit lag er al in 1937, zoals de foto getuigt. Het is licht verhoogd gelegen met een keermuurtje en enkele traptreden van breuksteen; de draadafsluiting is met een blauwe regen begroeid. Ook het zwembad, tegenover de westgevel van het huis is verhoogd gelegen, met een talud in gras en breukstenen treden. Het dienstgebouw is overschaduw door een mooie, tweestammige buxus en is afgeschermd door een halfcirkelvormige gele kornoeljehaag eindigend op twee als knotboom behandelde beuken. Ten noorden ligt er een serre (gekadastreerd in 1941) met aan de voet een bloemenperk en een brede buxushaag en op de grens met de noordelijke tuin, een taxushaag met een massief van hazelaars.

De noordelijke tuin werd pas in de jaren 1950 als grasveld in het geheel geïntegreerd. Op drie zijden werd er een bomenrand aangelegd, enkele kerselaars bleven op het grasveld over en werden aangevuld met andere als solitair geplante bomen (ondermeer voor die jaren typische berken en chamaeciparis). In de as van het huis staat een ronde tafel en een tweede, kleinere bank van hetzelfde model als in de zuidelijke tuin, eveneens van kunststeen, geflankeerd door twee gesnoeide blokken van liguster en hier geplaatst tegen een achtergrond van een geschoren taxushaag en een kring van knotwilgen. Naar verluidt was er in de jaren 1950 ook een pad-

dock voor ponnies en lag er achter het tennisveld nog een moestuin. Verschillende elementen verdwenen uit de tuin een 15-tal jaar geleden, toen de eigenaars het goed verlieten en het verhuurden. Sindsdien is er een seniorie in gevestigd en gebeurden er recente aanplantingen.

BOMEN

In de bomenrand aan de straat: gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*), bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii'), Japanse vingeresdoorn (*Acer palmatum*), Noorse esdoorn (*Acer platanoides*), ruwe berk (*Betula pendula*), vederesdoorn (*Acer negundo*), vederesdoorn met geel blad (*Acer negundo* 'Auratum'), rode bastaardpaardekastanje (*Aesculus x carnea*); in de westelijke uitbreiding: bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') (285 cm), (Californische schijnicipres (*Chamaecyparis lawsoniana*), treur-es (*Fraxinus excelsior* 'Pendula'), vederesdoorn (*Fraxinus* 'Pendula') (276 cm), vederesdoorn met geel blad (*Acer negundo* 'Auratum'), Italiaanse populier (*Populus nigra* 'Italica'), ginkgo (*Ginkgo biloba*) en witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*); in de noordelijke uitbreiding: bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') (285 cm), tamme kastanje (*Castanea sativa*), Japanse vingeresdoorn, cultivar met donkerbruin blad (*Acer palmatum* 'Atropurpureum'), okkernoot (*Juglans regia*), treurbeuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula').

NOTEN

- (1) Informatie van mevrouw Nolens, de huidige bewoonster, waarvoor dank. In de bijdrage van P.L. FLOUQUET, *L'Evolution architecturale dans le Limbourg belge* gepubliceerd in het tijdschrift *Bâtir*, van februari 1937, nr. 52, wordt een foto gepubliceerd van het huis met pas aangelegde tuin, en wordt Sylvain Brauns als architect vermeld. Bij deze toeschrijving durven we een vraagteken plaatsen, gezien de eerder 'klassieke' architectuur van de villa Boes niet aansluit bij het uitgesproken modernistische oeuvre van deze Hasseltse ontwerper. Tenzij de villa naderhand werd aangepast, wat voor het interieur gebeurde.
- (2) Hasselt, AK., Opmetingsschets 1853,25; 1927,23; 1928,42; 1941,20.
- (3) Het oorspronkelijke interieur werd, door de zoon en opvolger van de bouwheer, op de begane grond verbouwd in 'Vlaamse' stijl. Informatie van mevrouw Nolens, waarvoor dank.
- (4) *Bâtir*, nr. 52, februari 1937.

BEZOEK: augustus 2001. Sinds 2003 is het huis verbouwd en ingericht als notariaat.

ALKEN: BROUWERIJ ALKEN, VOORMALIG RETRAITE- HUIS DER JEZUIETEN STATIONSTRAAT

Enkele monumentale bomen op het terrein van de Brouwerij Alken, overblijfsels van het park van het retrainehuis van de jezuïetenorde.

De bruine beuk (*Fagus sylvatica 'Atropunicea'*) als solitair en de zeven platanen (6 *Platanus x hispanica*, 1 *Platanus orientalis*) in halve cirkel geplant, zijn de enige getuigen van het voormalige retrainehuis dat de jezuïeten hier bezaten. Het huis, waarbij een park was aangelegd, verdween in 1966 voor de uitbreiding van de brouwerij Alken. Het park is nu een geasfalteerde vlakte waarin de bruine beuk als spil fungeert waarrond de bierwagens draaien. De platanen in rij volgen de straatbocht.

Op de kadastrale mutatieschetsen kan men de komst en de verdwijning van het goed volgen. Eerst verschijnt in 1854, na de samenvoeging van percelen in de bocht van de straat die toen Wellenweg heette, een herenhuis met U-vormige boerderij, die in 1858 wordt uitgebreid. Deze uitbreiding wordt

in 1888 voor een nieuwbouw afgebroken en in 1907 realiseert men een nieuw klooster met kerk. In 1924 en 1934 gebeuren nogmaals uitbreidingen, maar dan is het hoogtepunt bereikt. De afbraak van het bakstenen complex wordt in 1974 en 1976 geregistreerd (1).

Op de ICM-kaart van 1923 ligt er tussen de brouwerijgebouwen in de hoek van beide straten, en het Jezuïetengoed in de bocht van de straat, een boomgaard en een parkje. Het parkje bestaat uit een bomengordel, een rondweg met een aftakking die rond een kleine verhevenheid leidt, een vijver ten noorden van de gebouwen en een ruim grasveld.

Het retrainehuis was sinds de tweede wereldoorlog de woonplaats van pater Louis (Ludovicus Taeymans, 1874-1937), naast kunstschilder ook als bouwmeester bedrijvig. Voor menig huis uit het interbellum in Alken tekende pater Taeymans de plannen. Hij was uit Turnhout afkomstig, zoon van provinciaal architect Pieter Jozef Taeymans (1843-1902) en broer van de architecten Jules en Xavier Taeymans (2).

BOMEN

De overblijvende bomen dateren vermoedelijk van rond 1900.

◀ De platanen op het terrein van de Brouwerij Alken, restanten van het voormalige Jezuïetenpark

Monumentale bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') (400 cm); Zes exemplaren van gewone platanen (*Platanus x hispanica*) (393 cm, 360 cm, 321 cm, 343 cm, 260 cm, 335 cm) en één oosterse plataan (*Platanus orientalis*) (333cm).

NOOT

- (1) Hasselt, AK., 1854, nr. 16; 1858, nr. 11; 1888, nr. 42; 1907, nr. 19; 1924, nr. 28; 1934 nr. 37; 1974, nr. 24 en 1976, nr. 72.
 (2) J.E. JANSSENS, *In Memoriam Z.E.P. Louis Taeymans s.j.*, in *Taxandria*, 1937, nr. 3, p. 157-161. J. SCHELLEKENS, uit *Turnhout, hoofdstad van de Kempen*, Amsterdam, 1949, p. 143. Met dank aan de heer E. Wauters voor deze informatie.

BEZOEK: mei 2002

ALKEN: KASTEEL HECHTERMANS OF DE GEUZENTEMPEL STEENWEG NR. 142

Parkje in landschappelijke stijl van het eenvoudige type, uit de tweede helft van de 19de eeuw, aangelegd bij een in 1873 uitgebreid classicistisch huis uit 1849.

Het op de stafkaart van 1962 als Hechtermanskasteel aangeduid goed ligt ten noordwesten van de dorpskern; het kasteel is achteraan op het perceel ingeplant en zichtbaar vanaf de steenweg.

Het werd gebouwd op een in 1844 (1) nog open akkerland ter plaatse genaamd Beekdistel. Het kwam in twee bouwfases tot stand, maar bezit een uniforme, witgeschilderde bepleistering met inge-

diepte voegen op de begane grond en doorlopende profiellijsten die de bouwlagen onderstrepen. Het huis verschijnt voor het eerst op het kadaster in 1849 (2), tegelijk met de samenvoeging van een aantal percelen waarmee de parkaanleg gepaard ging. Op dat ogenblik zijn Gustavius van Weddigen, rentenier in Alken, en zijn moeder, weduwe van Louis, eigenaars van het goed. Mogelijk werd het huis pas in 1854 echt bewoonbaar of permanent bewoond, want dan vermeldt het kadaster 'belastbaar geworden'. In 1856 (3) registreert men de komst van enkele bijgebouwen in los verband, ten westen van het huis, en weer een samenvoeging van percelen, respectievelijk te interpreteren als een klein neerhof en een uitbreiding van het park.

Zoals de prentkaarten (4) illustreert, heeft het bepleisterde huis aanvankelijk een begane grond van vijf traveeën op een kelder, een bovenbouw van drie traveeën en anderhalve verdieping onder een tentdak. De classicistische uitstraling wordt nog verhoogd door de acht-ruiters in de ramen, de rondbogen met muurpilasters in de bovenbouw, de rondboogvensters met straalsgewijze roeden op de mezzanina en de platte daken boven de hoektraveeën. De tweede bouwfase, die het huis zijn huidige gezicht gaf, volgde in 1873 (5). Aan de westzijde werd de zuidelijke hoektravee verhoogd tot een toren met hoge naald, en de oostelijke hoek werd verhoogd met een bouwlaag onder een half schilddak. Dit werd geregistreerd bij de verkoop van het goed aan Paulus Jan Schouterden, eigenaar te Alken, die het in 1877 naliet aan Franciscus Van Pelt, apotheker te Antwerpen. Ook de naamgeving Geuzenkasteel zou teruggaan tot de periode 1879, toen de eigenaars in de schoolstrijd partij kozen tegen de katholieken (6). Later en tot 1968 kwam het in handen van de familie Hechtermans uit Hasselt.

▼ Twee prentkaarten van het Hechtermanskasteel vóór en na de verbouwing van 1873 (Alken, Collectie Coosemans)

▲
Het parkje van het
Hechtermanskasteel
vanaf de steenweg

Het kasteelgoed, waarvan de lustgrond in 1856 1ha 62a groot was, besloeg nadien meer dan 5 ha. Zo verschijnt het ook op de kaart van het Dépôt de la guerre van 1871 (zie fig. 3 bij het kasteel Leva), met zowel voor als achter het huis een parkje met wandelpaden ten westen van het nieuwe tracé (1840) van de steenweg Sint-Truiden/Hasselt. Op de ICM-kaart (revisie 1904), is het parkje verkleind tot de zone bij de steenweg en is de achterste helft omgezet in boomgaard.

Zo bestaat het goed ook nog vandaag. Een afbuigende oprijlaan in de oostelijke hoek voert naar het kasteel, dat uitwendig onveranderd is gebleven op een kleine uitbouw als nieuwe inkom tegen de achtergevel na, kadastraal geregistreerd in 1958 (7). Het parkje is van het eenvoudigste type met een bomenrand en een ruim grasveld, achteraan overgaand in een boomgaard. De wandelpaden verdwenen. Aan de westelijke gevel van het huis ligt een klein erfje tussen bakstenen muren en achter het schuurtje werd een ommuurde moestuin ingericht.

NOTEN

- (1) Hasselt, AK., legger.
- (2) Hasselt, AK., Opmetingsschets 1849 nr. 3.
- (3) Id., Opmetingsschets 1856 nr. 13.
- (4) Gepubliceerd in *Zo was Alken*, Alken, 1978 p. 25.
- (5) Id., Opmetingsschets 1873 nr. 3.
- (6) *Zo was Alken*, o.c., p. 25.
- (7) Hasselt, AK, Opmetingsschets 1858 nr. 16.

BEZOEK: enkel vanaf de openbare weg, juli 2001.

ALKEN: VILLATUIN NICOLAÏ STEENWEG NR. 194

**In twee fasen aangelegde siertuin bij de in 1938
gebouwde en in 1957 uitgebreide fruitwekers-villa.**

In 1938 liet fruitkweker Nicolaï op een tot dan onbebouwd perceel omringd door zijn boomgaarden, naar ontwerp van architect Petermans (Sint-Truiden) een villa bouwen, die hij in 1957, het jaar waarin hij op laagstamteelt overging, liet uitbreiden. De eerste tuinaanleg eveneens door Petermans getekend, werd in 1958 aangepast en vernieuwd door tuinarchitect B. Nolens (Hasselt) (1). De eerste aanlegfase, uit de bouwperiode van het huis, bleef in de voortuin en links van het huis bewaard; de nieuwe tuinaanleg situeert zich rechts en achteraan. De villa, een 'klassiek', witgeschilderd huis met hoog pannendak en geleed volume met erkers, terrassen, balkon en vensters die de horizontaliteit beklemtonen, is ingeplant op een lichte verhoging.

Twee oprijlanen in Maasgrind, waarvan de inrit aangegeven wordt door lage, vierkante pijlers van breuksteen lopen in rechte lijn verder naar de achtergelegen fruitplantages. De beide perceelsgrenzen zijn beplant met een gevarieerde struiken- en bomenrand. Links: treurberk met gekroesd blad (*Betula pendula* 'Crispa'), gele kornoelje (*Cornus mas*), gewone moerascipres (*Taxodium distichum*), gewone trompetboom (*Catalpa bignonioides*), hulst (*Ilex aquifolium*), dwergiep (*Ulmus pumila*), veder-

▼
De bomen en de
hagen bij de villa
Nicolaï in Alken

esdoorn (*Acer negundo*), zwarte els (*Alnus glutinosa*). Rechts: Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), hulst (*Ilex aquifolium*), taxus (*Taxus baccata*), linde (*Tilia x*), vederesdoorn (*Acer negundo*) witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*). De bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en de zomereik (*Quercus robur*) werden pas in 1941 geplant. Rozen aan de voet van deze bomen en een betegeling van breukstenen van blauwe hardsteen betrekken de aanpalende linker boomgaard bij de tuin.

De voortuin, met enkele oudere bomen op de perceelgrens, is een ruim grasveld met twee rozenbedden van eenzelfde soort per bed, die van de straat gescheiden wordt door een vierkante, geschoren haag van bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'). Daarachter loopt een smal pad met ronde uitsparingen in het gras voor zes bolacacia's (*Robinia pseudoacacia*). Een breder pad scheidt het grasveld van het gevelbreed terras, toegankelijk via trappen van breuksteen; aan de voet ervan ligt een brede border beplant met struiken, voornamelijk coniferen en bloemen en met een lage keermuur van breuksteen, begroeid met muurplanten. Links van het huis, in het verlengde van de halfronde erker, ligt er een rozentuin met klimoprands en geschoren laurierhaag en een rode berberis (*Berberis thunbergii* 'Atropunicea').

De achtertuin heeft een meer uitgesproken architectuur en wordt achteraan begrensd door een paardenstal met geïntegreerde hondenren, onder plat dak, en een even hoge bakstenen muur met leipen, in het verlengde. In het gazon met omlopend pad (bakstenen, flagstones en tegels) ligt, als belangrijkste attractiepunt van de hele tuin en in de as van het huis, een lang smal waterbekken met fontein. Het is afgeboord met blauwe steen, heeft als bruggetje langwerpige stapstenen die in het gras verder worden gezet en loopt door tot de bloeiende struiken aan de voet van het met trappen toegankelijk terras van de achtergevel. Links en achteraan op het gazon zijn er drie massieven van strak geschoren struiken, respectievelijk cipres, laurier en taxus, elk met eigen lengte en hoogte, en stroken met rozen. Op de rechterzijde loopt er een smal aarden pad, tussen rododendrons, een hazelaar, twee gewone haagbeuken (*Carpinus betulus*) en twee oudere bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') (240 cm). Tenslotte wordt de verbreding die het perceel ter hoogte van de achtergevel van het huis vertoont, opgevangen door een haag van bruine beuk die het beloop volgt.

► De Primitieve kadasterkaart van 1830 met de Oude Vlieghe (Hasselt, AK) (Opname Kris Vandevorst)

NOOT

(1) Mondelinge mededeling van mevrouw Nicolai-Grisar, waarvoor dank. Op het kadaster wordt het huis in 1941 (opmetingsschets nr. 8) en de vergroting in 1961 (schets nr. 20) geregistreerd (Hasselt, AK).

BEZOEK: augustus 2001

ALKEN: DE OUDE VLEGHE SINT-TRUIDERSTEENWEG NR. 239

Klein parkje van 1 ha met een aanleg in landschappelijke stijl van rond 1900, maar ontstaan midden 19de eeuw bij een gesloten hoeve, met 17de en 18de-eeuwse kern maar uitzicht uit midden 19de eeuw.

Een oude buitenplaats

De Oude Vlieghe (1) ligt ten westen van het dorp, in de hoek van de Steenweg met de Vliegstraat. Op de Ferrariskaart (1774-1775) is het goed al aangegeven in het gehucht 'Roodt Stert', te verstaan als Rood Staert. Het is dan een gesloten hoeve met tuinen ten oosten en ten zuiden.

Op de Vóór-primitieve kadasterkaart van 1809 (2) door Groulard vormen de gebouwen een U en een L rond een vierkante binnenplaats en zijn ze omgeven door omhaagde percelen. De Primitieve kadasterkaart van 1830, door C. Vandevelde, geeft voor de gebouwen geen veranderingen, maar wel voor de omliggende percelen. Dankzij de kadastrale legger krijgt men daarover meer inlichtingen. De boerderij (perceel nr. 382) bezit ook een kleine brouwerij

(perceel nr. 383), bij de poort ligt een weide (nr. 384), zowel ten noorden als ten zuiden is er een tuin (nr. 285 en 281), ten westen een boomgaard met T-vormige vijver (nr. 386 en 387) en bij het goed hoort een groot L-vormig bouwland (nr. 380) dat aan een voetweg grenst. In 1844 is het van Thomas Putzeys, rentenier te Alken, die daar volgens het kadaster ook nog 32 ha land in eigendom heeft. In 1845 noteert het kadaster de verdwijning van de brouwerij; in 1855 de sloping van een been van de L-vormige boerderijvleugel samen met een deel van de zuidelijke stalvleugel; alle aan de boerderij grenzende percelen worden samengevoegd tot perceel nummer 386a. Mogelijk werd toen al een herenboerenparkje aangelegd. De legger vermeldt immers een verandering van aard en ook een gedeeltelijke reconstructie van de gebouwen. Tien jaar later verdwijnt de smalste vijverarm kadastraal en ontstaat er een tweede, naar het park geopend erf door de toevoeging van twee aanbouswels bij de westelijke vleugel. De kadastrale verdeling in 1870 van het perceel nr. 380 interpreteren we als de omzetting van bouwland naar boomgaard. De mutatieschets van 1888 ten slotte noteert een lichte vormverandering van de vijver en de komst van het huidige moestuinperceel (nr. 384c) op de plaats van de oude tuin (3).

Ondertussen was het goed in handen gekomen van Franciscus Farcy, eerst winkelier en 'brander' (likeurstoker) te Hasselt en later rentenier te Alken. Na erfenisdeling wordt het van Jan F.F. Farcy-Hoebaers, notaris te Hasselt. In 1910 verkoopt deze het aan Willem Stellingwerf, advocaat te Hasselt en zijn echtgenote Maria Creten. Haar verwantschap met de Hasseltse landschapontwerper Jan Hubert Creten (1830-1910), bekend van zijn plannen voor het stadspark in Sint-Truiden, voor het Hasseltse Leopoldplein, voor de tuin van het Koninklijk Atheneum, voor het kasteelpark in Bokrijk en dat in Kiewit is meer dan waarschijnlijk. Jan Huberts jongste zus, Maria Angélica Creten was weduwe van jeneverstoker Peter Jacobs, wiens familie eigenaar was van het kasteel Het Lagendal, nu bekend als Saint-Paul, in Lummen. Ze trouwde een tweede maal met advocaat Willem Stellingwerff (4). Na de dood van de laatste juffrouw Stellingwerf werd De Oude Vlieghe langs vrouwelijke lijn aan de huidige bewoners nagelaten, de familie Kleinerman de Lance. Een mondelinge overlevering schrijft de parkaanleg toe, niet aan Jan Hubert Creten, maar wel aan Georges Lambert Bernard de Lance (1765-1840). De Lance was ambtenaar bij Waterstaat in de Oranjetijd, is bekend van de aanleg van prome-

▲
De vijver
van het parkje
van De Oude Vlieghe

nades en van de bron van de Géronstère in Spa (1818), tekende voor de heraanleg in Engelse stijl van het kasteelpark van Hamal (Tongeren) en zijn naam wordt ook in verband gebracht met de aanleg van het "Engels hof" of Groot Asdonk in Tessenlo (5).

Tijdens de 19de en het grootste deel van de 20ste eeuw, deed het goed voornamelijk dienst als buitenplaats voor zijn Hasseltse eigenaars. Op de Dépot-kaart van 1871 staat het goed aangeduid als 'Smishof', het ligt dan ook ten westen van de Smisbeek. Men herkent de situatie met park, vijver, moestuin en het voetpad naar het noordoosten als zuidelijke begrenzing. Op de ICM-kaart van 1923 is het goed naamloos geworden en is de rondweg rond de vijver duidelijk herkenbaar.

Een jongere aanleg

Vandaag heeft het nu permanent bewoonde huis de uitstraling van een eenvoudig classicistisch herenhuis uit het midden van de 19de-eeuw, met aansluitende boerderijgebouwen en een vakwerkschuur rond een binnenplaats. Het wit geschilderd huis met zes traveeën, twee bouwlagen, een loden piron op de nok van het zadeldak en een met fronton afgewerkte zijpuntgevel, bezit echter een kern die tot 1635 zou opklimmen. Een pomp op de binnenkoer draagt de datum 1817 op het waterbekken (6) en op een balk in de schuur leest men het onvolledige jaartal 178.

Het goed is zowel langs de Vliegstraat als langs de Steenweg omhaagd en omgracht, maar is niet langer toegankelijk langs de Vliegstraat. De haag is een gemengde meidoornhaag waar tussen Amerikaanse

eik (*Quercus rubra*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), taxus (*Taxus baccata*), linde (*Tilia species*) en Italiaanse populier (*Populus nigra* 'Italica') groeien en op de hoek met de Vliegstraat, vlier en gele kornoelje. Een gebogen oprit vanaf de Steenweg leidt naar de op de Vliegstraat gerichte voordeur. Het smeedijzeren inrijhek uit de 19de eeuw, is recent meer achteruit geplaatst tussen nieuwe stalen buizen, maar de oude hekpijlers van kunststeen zijn behouden. Het is een eenvoudig hek van smeedijzer met vierkant stijl- en regelwerk en makelaar, ronde spijlen met sierpunt en in U-vorm uitgewerkte onderspijltjes, boven een dubbel register van in elkaar gehaakte en zich spiegelende U-motieven tussen de onder- en de tussenregels. Het park strekt zich voornamelijk uit ten oosten van de gebouwen, met ten westen en ten noorden smalle groene stroken met geboomte en struiken. Ten zuiden ligt de voormalige moestuin en de hoogstamboomgaard van kers en noot.

Centrum van de parkaanleg is de vijver, die een losere lijnvoering heeft dan ten tijde van het Primitief kadaster. Voorheen lag er een brug over de vijver die deel uit maakte van de rondweg in het park. Naar verluidt was het een gebogen ijzeren brug met houten leuning, verstevigd door sint-Andriesskruisen en stond er op een heuveltje (in de zuidoostelijke hoek van het park) ook een helaas ingestort paviljoentje (7). Deze parkingrediënten verbinden we met de jaren 1870-1880, toen zulke rustieke elementen populair waren, al ontstond het parkje minstens vijftig jaar vroeger. De huidige beplanting is recent, moet een goede honderd jaar oud zijn en mag men in verband brengen met de eigendomswissel

▼
Het labirint van
buxushaagjes in de
tuin van de
Oude Vlieg

van 1910. De mooie variatie in kleur en vorm van de bomen, de ouderdom van sommige en het labirintpatroon van het buxusparterre in de zuidoostelijke hoek, tussen de voortuin en de moestuin verwijzen inderdaad naar rond 1900. Bij de oudste bomen rekenen we onder meer een rode beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') (375 cm), een zomereik (*Quercus robur*) en een ginkgo (*Ginkgo biloba*) en bovendien ook twee oude taxussen (*Taxus baccata*) die 10 jaar geleden in de voortuin omvielen en de gesneuvelde monumentale witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) (350 cm).

De rondweg die huis, moestuin, boomgaard, park en oprit aandoet, wordt begeleid door oude massieven van buxus en taxus en als voorjaarsbloeiers komen wilde narcis en meiklokje voor. Een groot deel van de bomen zijn over hun hoogtepunt heen, ondermeer zijn een vederesdoorn (*Acer negundo*) en ook een rode bastaardpaardekastanje (*Aesculus x carnea*) bij de ingang in slechte conditie, maar ook andere bomen en struiken vragen zorgen.

De voortuin heeft tegenover de huisdeur een U-vormige taxushaag en er groeien tegen de zijgevel ook drie oude leipen. Naast het door bloemen en spalierfruit (peren) omzoomde pad naar de moestuin, ligt een mooi, door slingers van lage buxushagen gevormd labirint dat deels gevuld is met rozen. Er ligt een ronde leisteel bij, omcirkeld door breukstenen, mogelijk de sokkel voor een zonnewijzer, een tuinornament of een kuipplant.

De moestuin, nu in gras omgezet en voornamelijk als bloemen- en fruittuin in gebruik – er groeit onder meer kweepeer (*Cydonia oblonga*) –, is omhaagd met meidoorn en langs de straat met gele kornoelje; er zijn twee identieke hekjes, één naar de naastliggende pauwentuin en één naar de hoogstamboomgaard achteraan. De beide poortjes staan in meidoornhagen, bestaan uit een aan gepunte houten kepers opgehangen houten kader waardoor smeedijzeren spijlen steken. Een derde hek is een *barrier* naar de achteraan gelegen boomgaard; het heeft bandijzers als spijlen, uitlopend op gedraaide punten, op een eveneens houten kader. De toegang tot de moestuin vanuit de voortuin is in de meidoornhaag aangegeven door twee hoger gesnoeide massieven die de doorgang begeleiden.

Het voorheen gekruiste padenpatroon is slechts voor een deel behouden, en wordt begeleid door spalieren die over hun hoogtepunt heen zijn of aan verjonging toe zijn.

De pauwentuin (hier zonder glasbol waarin ze zich graag spiegelen) is slechts een grasveld naast de

moestuin, met aanleunend tegen het hoevegebouw in vakwerk, een pauwenkooi en volière, aangelegd door één van de heren Stellingwerff die pauwen kweekte (8).

BOMEN

Voorkomende soorten: Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii'), bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') (375 cm), Europese larix (*Larix decidua*), gewone hazelaar (*Corylus avellana*), ginkgo (*Ginkgo biloba*), drie linden (*Tilia* x sp), oorspronkelijk geknot maar uitgeschoten en kleinbladige linde (*Tilia cordata*), mispel (*Mespilus germanica*), Noorse esdoorn (*Acer platanoides*), rode bastaardpaardekastanje (*Aesculus x carnea*), scherpe hulst (*Ilex aquifolium*), moerbeï (*Morus*), Zomereik (*Quercus robur*);

Opgemeten exemplaren: bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') (375 cm), tamme kastanje (*Castanea sativa*) (421 cm), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) (350 cm).

NOTEN

- (1) Mogelijk een verbastering van 'Vleug', een verouderde term voor een duiventoren?
- (2) Hasselt, AK., Verzamelplan, door R. Vandeveld 'op het land geëindigd den 20 april 1830'; Vóór-primitief plan door Groulard, landmeter-ingenieur, (1809); Primitief plan door C. Vandeveld, (1830). Legger van 1844.
- (3) ID., Opmetingsschetsen respectievelijk van 1845 nr. 11, 1855 nr. 6, 1865 nr. 23, 1870 nr. 10, 1888 nr. 22.
- (4) Kroniek van Hasselt, p. 216, 219. Deze gegevens werden verstrekt door de heer Paul Leppens (Hasselt), waarvoor onze dank.
- (5) T. BOUVY COUPERY DE SAINT-GEORGES, *Het park van Hamal en de chevalier de Lance*, in *De Woonsteden door de eeuwen heen*, nr. 76, p. 24-31. Zie C. DE MAEGD (red.), *Historische Tuinen en parken van Vlaanderen. Inventaris Limburg, deel 2*, Brussel, 2006, p. 176-177 en 195.
- (6) *Bouwen ... deel 14N4*, Brussel; Turnhout, p. 39.
- (7) Mondelinge mededeling door de bewoners.
- (8) Eveneens meegedeeld door de bewoners, waarvoor dank.

PLAATSBEZOEK: november 2001

ALKEN: BARRIER

STEENWEG NAAR SINT-TRUIDEN

NR. 457

Twee neoclassicistisch geïnspireerde, 19de-eeuwse 'barriers' naar een herenboerenhuis en naar de naastliggende boomgaard.

Twee mooie, gelijkaardige barriers duiden de toegang aan, enerzijds naar de voortuin van een herenboerenhuis (nu fruitbedrijf) en anderzijds naar een in fruitplantage omgezette boomgaard. Ze zijn merkwaardig omwille van hun rijke uitwerking: ronde pijlers met vierkante sokkel, geprofileerde deksteen en acanthusknop, alles van baksteen en de knop gecementeerd. Bij de eerste, minder goed bewaarde barrier is het hek verdwenen en zijn de sokkels gecementeerd en de acanthusknop witgeschilderd. De tweede is goed bewaard, ook het smeedijzeren hek dat in functie van het centraal voetgangerspoortje uit drie traveeën is opgebouwd: vierkant stijl- en regelwerk met gepunte ronde onderspijltjes en met knoppen bekroonde spijlen waarvan de hoogte een golvend beloop vertoont, opgevangen door liggende voluten op de bovenregel.

Achter en naast het huis getuigen twee volwassen bomen, een bruine beuk en een witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) van het bestaan van een verdwenen herenboerenparkje.

▼
De 'barrier' naar de boomgaard naast het huis Steenweg naar Sint-Truiden nr. 457

Borgloon

	P.		P.
1. Borgloon: Barrier, Evaertstraat, Hoek Guldenbodenstraat	62	22. Gors Opleeuw: Kasteel Bellevue, Bellevuestraat Nr. 70	86
2. Borgloon: Voortuin, Gillebroek Nr. 30	62	23. Gors Opleeuw: Kasteel Haagsmeer, Haagsmeerstraat Nr. 40	88
3. Borgloon: Hoeve Vreven, Graethempoort Nr. 5	62	24. Gors Opleeuw: Kasteel van Gorsleeuw of de Copis, Hoogstraat Nr. 35	89
4. Borgloon: Herenboerenpark, Graethempoort Nr. 21	64	25. Gors Opleeuw: Voormalige pastorietaan, Martinusstraat Nr. 34	95
5. Borgloon: Grote Mot, Motstraat Nr. 1	65	26. Gors Opleeuw: Kasteel van Opleeuw of van Woelmont, Mettekovenstraat Nr. 2-5	96
6. Borgloon: Kapelanie, Paddonck Nr. 10	66	27. Gotem: Fonteinhof, Fonteinhof Nr. 1-2	103
7. Borgloon: Stadstuin, Paddonck Nr. 11	67	28. Gotem: Les Ramiers, Sint-Truidersteenweg Nr. 260	105
8. Borgloon: Tuinhek, Stationstraat Nr. 28	68	29. Borgloon, Haren: Kerkhof Sint-Pieterskerk, Singelstraat (<i>niet op de kaart</i>)	106
9. Borgloon: Voortuin, Stationstraat Nr. 29	68	30. Hoepertingen: Mariagaarde, Kasteelstraat Nr. 10	106
10. Borgloon: Interbellumtuin, Stationstraat Nr. 31	69	31. Jesseren: Kasteel van Jesseren, Jessenestraat Nr. 125	112
11. Borgloon: Villatuin, Stationstraat Nr. 34	70	32. Kerniel: Abdij Mariae laudes of Mariënlof, Colenstraat	113
12. Borgloon: Interbellumtuin, Stationstraat Nr. 36	71	33. Kuttehoven, Kasteelpark De Klee, Kleestraat Nr. 20	115
13. Borgloon: Tuinhek, Stationstraat Nr. 40	72	34. Rijkkel: Provinciaal domein van Rijkkel, Dionysius van Leeuwenstraat	119
14. Borgloon: Villatuin, Stationstraat Nr. 55	73	35. Rijkkel: Daalhof, Toekomstlaan Nr. 35	122
15. Borgloon: Barrier, Stationstraat Naast Nr. 55	73	36. Rullingen: Provinciaal domein van Rullingen (<i>niet op de kaart</i>)	122
16. Borgloon: Villatuin, Stationstraat Nr. 58	74	37. Voort: Kasteel van Voort, Romeinsekatei Nr. 3	126
17. Borgloon: Barriers, Tongersesteenweg tegenover Nr. 195	74		
naast Nr. 292	74		
tegenover Nr. 401	74		
18. Borgloon, Kasteel De Hulsberg, Sint-Truidensesteenweg	75		
19. Bommershoven: Kasteel Naveau de Marteau, Alfonssstraat Nr. 59	77		
20. Bommershoven: Kasteel Ter Hove, Ter Hove Nr. 141	82		
21. Broekom: Voormalige pastorietaan, Koekelbronstraat Nr. 21	85		

BORGLOON, BORGLOON: BARRIER EVAERTSTRAAT, HOEK GULDEN- BODENSTRAAT

20ste-eeuwse barrier van een grotendeels verloren boomgaard.

Barrier tussen betonpaaltjes, met stijlen, regels, schoorstukken en op geschroefde punten uitlopende stijlen van bandijzer, uit de eerste helft van de 20ste eeuw. De boomgaard, in de bocht gevormd door beide straten, verloor zijn haag en het merendeel van zijn bomen.

▼ De barrier, beeldbepalend voor twee straten

BORGLOON, BORGLOON: VOORTUIN EN HEK

GILLEBROEK NR. 30

Tuin en hek bij een boerenburgershuis met bijgebouwen, uit midden 19de eeuw.

De tuin, die de bocht in de straat volgt, is begrensd door een deels met een blauwe regen begroeid hek van giet- en smeedijzer, uit het midden van de 19de eeuw en kreeg einde 20ste eeuw een nieuwe aanleg. Hij hoort bij een fraai burgershuis met twee bouwlagen op een kelderverdieping, vijf traveeën, zadeldak en dakkapellen waaraan de ordonnantie van de rechthoekige muuropeningen met zesruiters, lateien en lekdrempels van blauwe hardsteen, samen met het houtwerk, een laat classicistische uitstraling geeft.

▲ De voortuin met hek van Gillebroek nr. 30

Het 12 traveeën lang hek staat op een gepikte bakstenen sokkel met dekstenen van blauwe hardsteen en is geritmeerd door gietijzeren zuiltjes met gecanneleerde schacht, geprofileerde sokkel en deksteen en een gepunte bolbekroning. De hekpijlers volgen het zelfde schema maar in een robuustere uitvoering. Het hek heeft vierkante onderregels en een gekruld C-motief tussen de dubbele bovenregels en de ronde spijlen met lanspunt, alles van smeedijzer. Het poorthek is opzij en achteruit geplaatst, geeft toegang tot de zijtuin en de achterliggende dienstgebouwen en volgt het schema van het tuinhek, echter op het golvend beloop van de spijlen na en de liggende volutes die hun hoogteverschil opvangen. De voortuin is in kiezel gelegd met rozen op stam, hortensia in kuipen en schijnjuncipres. In de zijtuin ontwaart men van op de straat de hagen, struiken en bomen.

BORGLOON, BORGLOON: HOEVE VREVEN

GRAETHEMPOORT NR. 5

'Barriers', tuinhekjes en recente tuinen bij een voormalige hoeve uit het midden van de 19de eeuw.

Midden 19de eeuw bouwde naar verluidt brouwer Vreeren een gesloten boerderij die na de tweede wereldoorlog vererfd werd aan de huidige bewoner (1). Hij breidde het woonhuis met een haaks bijge-

bouw uit, sloopte de achteraan op de binnenkoer gelegen schuur met dorsvloer en richtte er naar eigen smaak en inzicht een siertuin in. Het linker haakse boerderijgebouw, is sedert meer dan tien jaar van het goed gescheiden en ingericht als woning, met eigen tuin op de hoek met de Kogelstraat. De gebouwen zijn nog steeds omringd door kersenboomgaarden(2) die eertijds veel uitgestrekter waren en onder meer rechts reikten tot het huis nummer 21 van de Graethempoort en achteraan tot in Voort.

Rechts van het herenboerenhuis met neoclassicistische uitstraling (vijf traveeën, twee bouwlagen, bakstenen lijstgevel, middenrisaliet, dropmotief en kroonlijst op klossen, deuromlijsting) en inrijpoort naar het erf, bleef de mooie 'barrier' van deze boomgaard bewaard. Hij is gevat tussen vierkante, monolithische hekpijlers van blauwe hardsteen met sokkel en een afwerking met profielen. Het hek, van zwart geschilderd smeedijzer met ronde stijlen, vierkante onder- en dubbele tussen regel, ronde onderspijltjes en spijlen uitlopend op knoppen, wordt gekenmerkt door de sierlijk getekende liggende krullen die de spijlen, makelaar en stijlen bovenaan verbinden. De haag aan de straatkant verdween voor een draadafsluiting. De nieuwe tuin die rond 1950 werd aangelegd op de vroegere binnenkoer, met gras, een rondpad van silex, herge-

bruikt van de funderingen van een gesloopt vakwerkgebouwtje, gesnoeide hagen en struiken die het jaar rond een variatie van kleur geven, kreeg het advies van kwekerij Gevers uit Herk-de-stad. Ook een bomenrand werd toen aangeplant, voornamelijk op de rand van het sterk hellend terrein en langs de Kogelstraat.

Daar is het goed begrensd door een gemengde haag van buxus, taxus, boerenjasmijn en meidoorn, onderbroken door een tweede 'barrier' en een hekje dat eertijds toegang gaf tot de moestuin. Deze zeer brede 'barrier' dateert uit de 20ste eeuw en is gemaakt van bandijzer, dat de constructie en vormtaal van oudere hekken overneemt: stijl- en regelwerk, versierde makelaar, liggende krul ter versteviging van het stijgend beloop van de op gedraaide punten eindigende platte spijlen.

Het moestuinpoortje heeft vierkante stijlen en regels en ronde spijlen die bovenaan in boogvorm per twee onderling zijn verbonden. De moestuin, nu siertuin geworden, bezat voorheen een kruisend pad, buxushaagjes en een pergola.

Een vierde hekje, haaks op de Graethempoort en op de gevel van de vernieuwde vleugel, behoort stilistisch tot de 19de eeuw, en is mogelijk hergebruikt. De stijlen zijn gietijzeren zuiltjes met sokkel, met decoratie onder- en bovenaan de schacht en met een bekronend siervaasje; het stijl- en regelwerk en de ronde spijlen en spijltjes met leliepunten zijn van smeedijzer.

Het goed biedt van achter de voormalige schuur een schitterend panorama op het door boomgaarden gekenmerkt, reliëfrijk landschap.

BOMEN

Een oude gewone hazelaar (*Corylus avellana*) als solitair; Noorse esdoorn (*Acer platanoides*), jongere exemplaren van okkernoot (*Juglans regia*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), zomereik (*Quercus robur*).

NOTEN

- (1) De kadastrale archieven zijn voor dit perceel onvolledig. In 1850 (opmetingsschets 4) wordt op het onbebouwde perceel, de komst genoteerd van de hoevegebouwen. Vermoedelijk volgde in 1857 de bouw van het huis, maar de schets (nr. 19) is uit het bundel verdwenen.
- (2) Ze werden geënt op 'wildelingen' (wilde onderstammen) uit het bos van Heks; mondelinge informatie van dokter J. Crommen, waarvoor dank.

BEZOEK: augustus 2001

◀ De barrier naast het herenboerenhuis Graethempoort nr. 5

BORGLOON, BORGLOON: HERENBOERENPARK GRAETHEMPOORT NR. 21

*Relict van een herenboerenpark bij een alleenstaand herenhuis en dienstgebouw uit 1872, waarvan de krui-
nen van de overblijvende bomen de omgeving bepalen.
Belangrijke bomen, verloren parkelementen.*

▲ Het straatbeeld-
bepalend heren-
boerenparkje uit
1870-1809

Het herenboerenparkje is gelegen aan de belang-
rijkste oost/west-as van de stad, bij het kruispunt
van de steenweg Sint-Truiden/Tongeren met de
steenweg Borgloon/Wellen. Het huis, ingeplant op
het hoogste punt, bezat een park dat zich op de
zuidelijke flank uitstrekte. De aanleg, een tien jaar
geleden, van het kruispunt van de steenweg Borg-
loon/Tongeren en Borgloon/Sint-Truiden met de
weg Borgloon/Wellen, op een nieuw tracé ten zu-
iden van de stad, betekende een aanzienlijke in-
krimping van het park en het verlies van typische
parkelementen. Ook de aansluitende boomgaarden
verdwenen grotendeels. Vandaag scheidt een haag
van gele kornoelje de voortuin van de Graethem-
poort.

Het imposante huis van vijf traveeën met een ver-
hoogde begane grond, een hoge bovenverdieping
en een pannenzadeldak is een bakstenen construc-
tie die in 1872 kadastraal werd geregistreerd (1).
Het heeft een laat-classicistisch geïnspireerde lijst-
gevel bepaald door de licht uitspringende hoekpi-
lasters en het middenrisaliet, de gekloste kroonlijst
en de getoogde deur- en vensteromlijstingen van

► De erfbestrating
uit de bouwperiode
van het huis

blauwe hardsteen, uitgesproken elementen die men
de eenvoudige achtergevel (met later aangebrachte
zonnwijzer) niet waard achtte. De voordeur wordt
voorafgegaan door een mooie pui met trap. Kort na
de bouw werd tegen de westelijke huisgevel een lage
bijbouw toegevoegd.

Vanaf de beboomde voortuin voert een oprit in
kiezel naar het alleenstaande wagenhuis, dat zijn
oorspronkelijk zadeldak voor een plat dak verloor.
De verharding aan de voet van de achtergevel
bestaat uit bakstenen in een mooi visgraatverband,
gevolgd door een strook in streks verband en een
cirkel van waaruit het bakstenen pad naar het
wagenhuis vertrekt, alles uit de bouwperiode. Voor-
heen stond er een appelboom in de cirkel, nu één-
jarige bloemen. Op het erf sluit een grasveld aan,
een boomgaard en kweekserres voor planten.

Eertijds bezat het goed een meer uitgesproken park-
karakter. Daarvan getuigen het niervormige vijver-
tje van beton met brug, dat verbonden was met een
kunstmatige nu verdwenen grot van drie verdiepin-
gen; het verdwenen paviljoentje met koepel; het
ijzeren gestel voor een loverpaviljoen bij de treures
en ten slotte de betonnen stronken, die nu gebruikt
worden als sokkels voor potten met éénjarige bloe-
men. De volwassen overblijvende parkbomen vindt

men voornamelijk rechts van het huis, waar ze een bosje vormen met een onderbegroeiing van klimop, sneeuwbes en hazelaar, maar ook in de voortuin. Links van het huis, werd een okkernoot geplant bij de geboorte van de huidige eigenaar, 73 jaar geleden en andere geboortebomen volgden 20 en 17 jaar geleden toen zijn kleindochters werden geboren.

BOMEN

Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii'), bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') (340 cm), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*), gewone plataan (*Platanus x hispanica*) (onbereikbaar, ca 300-350 cm), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), tamme kastanje (*Castanea sativa*) (372 cm), Ierse taxus (*Taxus baccata* 'Fastigiata'), Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), treur-es (*Fraxinus excelsior* 'Pendula'), een mooie treurbeuk (*Gagus sylvatica* 'Pendula') (265 cm) in de verdrukking door een gewone esdoorn met purperrode bladonderzijde (*Acer pseudoplatanus* 'Purpureum'), een jongere vederesdoorn (*Acer negundo*), zilverlinde (*Tilia tomentosa*) (450 cm, getopt), grootbladige linde met drie takken op 3 meter hoogte (*Tilia platyphyllos*) (290 cm).

NOOT

(1) Hasselt, AK, opmetingsschets 1872 nr. 10; éénlaagse aanbouw tegen het huis in 1885 nr. 20. Zie ook *Bouwen ...*, deel 14N4, p. 59.

BEZOEK: augustus 2001

BORGLOON, BORGLOON: DE GROTE MOT MOTSTRAAT NR. 1

Tuinaanleg uit 1990 met hagen en wijnstokken, naar ontwerp van landschapsarchitect Jacques Wirtz, in een historisch goed uit de 17de eeuw, waarvan het gebouw, sedert 1976 vergroot en medogenloos gerestaureerd, nog weinig oorspronkelijks bezit.

De site ligt ten zuiden van de huidige stad, aan de voet van de heuvel waarop de verdwenen burcht van de graven van Loon was gebouwd. De Ferraris-

kaart (1774-1775) tekent er een rechthoekig gebouw met moestuinen te midden van boomgaarden.

▲
Het Vóór-primitief
kaderplan
uit 1809
(Hasselt, AK)

Op het Vóór-primitief kaderplan (1) van 1809 noteerde ingenieur Groulard er een Grote en een Kleine Motte, respectievelijk ten oosten en ten westen van een wijngaard. De Grote Motte – de Kleine is verdwenen – bestaat dan uit een huis met een gelede plattegrond (perceel nr. 98), met een tuin (nr. 99), een paviljoen (nr. 100 als gebouw genoteerd) en twee hoekpaviljoentjes ten zuiden. Een U-vormige gracht met een zeer brede westelijke arm, beschermde het huis en de tuin, die via een brug tussen de hoekpaviljoentjes bereikbaar waren. Samen met de omliggende boomgaard (perceel nr. 103) was het geheel, bij het opmaken van de kadas-

▼
De Grote Mot met
nieuwe tuinaanleg,
boomgaarden en
wijnstokken

trale legger in 1841 in handen van François Lambertmont, griffier te Borgloon. In 1851 werd het vererfd en de familie Wagemans, handelaars in de stad, bleven er de rest van de eeuw eigenaar van. Op de mutatieschets van 1885 werd de samenvoeging van de begrenzendende percelen tot één groot perceel (nr. 97a) genoteerd, samen met de verdwijning van het tuinhuis en het westelijke hoekpaviljoentje. Het oostelijke volgt in 1952. Verbouwingen, 'restauraties' en uitbreidingen in historiserende stijl in 1976 en in 1982 (2), ook met van elders afkomstige oude bouwmaterialen, maakten dat alle authenticiteit verloren ging, qua substantie, volume en vormgeving. In 1990 werd het domein naar ontwerp van Jacques Wirtz heraangelegd.

Vandaag strekt het goed zich uit tussen de Graaf (de oude stadswal) en de in 1959 aangelegde Sint-Truidersteenweg. Een hek in historiserende stijl tussen hekpijlers en een gekasseide en beboomde oprijlaan daalt van de steenweg door het sterk hellend terrein naar de op het diepste punt gelegen woning. De hellingen zijn aangelegd als grasvelden met hagen van buxus (*Buxus sempervirens*) en taxus (*Taxus baccata*), als boomgaarden of als wijngaarden.

NOTEN

- (1) Hasselt, AK, door ingenieur-landmeter Groulard, Verzamelplan op het terrein beëindigd op 4 november 1809, herzien in 1841 door landmeter Vandeveld; legger 1842. Opmetingsschetsen 1885 nr. 24; 1931 nr. 46; 1949 nr. 20; 1952 nr. 28; 1959 nr. 26; 1982 nr. 35.
- (2) *Bouwen ...* deel 14N4, p. 71-72.

BORGLOON, BORGLOON: KAPELANIE PADDONCK NR. 10

Erf, hek en wijngaard, bij de voormalige kapelanie, uit het midden van de 19de eeuw.

Toen landmeter-ingenieur Groulard rond 1810 het centrum van Borgloon kadastraal in kaart bracht, bestond de bebouwing ten zuiden van de kerk en het kerkhof, van west naar oost uit de pastorie (perceel nr. 284), een school (perceel nr. 286) en tenslotte een geheel van drie door twee erfjes gescheiden gebouwen met achterliggende tuin (perceel nr. 280 en 281) dat toen eigendom was van Marie Gertrude Debellefroid, rentenierster te Borg-

▲
Tuinmuur, poorthek
en erfje van de
voormalige kapelanie

loon. Op de opmetingsschetsen van 1856 en 1858 wordt het middelste van deze gebouwtjes gesloopt en door nieuwbouw vervangen, en de beide andere verbouwd (1).

Vandaag bestaat dit dienstgebouw en het L-vormig woonhuis er tegenover nog steeds, evenals het hekwerk dat vermoedelijk toen werd geplaatst als scheiding tussen het erf en de straat en tussen het erf en de dieper liggende tuin. Het ligt nog steeds in de schaduw van de kerk, op het hoogste punt van de stad. Het woonhuis, voormalige kapelanie (2), heeft twee bouwlagen, zes traveeën, gootlijst op modillons, pannen zadeldak en een ook in 1856 verbouwde éénlaagse haakse aanbouw onder schilddak.

Een muur met smeedijzeren inrijhek begrenst het erf aan de straat en de vierkante hekpijlers zijn afgedekt met een dekplaat en een natuurstenen bolbekroning. Het inrijhek heeft een dalend beloop naar de makelaar, vierkante stijlen en regels en ronde spijltjes en spijlen met lanspunten. Op de vierde zijde sluit een hek op de keermuur met steunberen het erf af. Het hek, met een nieuwe stijl van holle buis, heeft wel ronde spijlen met lanspunt, onderregel en dubbele bovenregel. Het biedt een weids uitzicht (nu helaas verstoord door een metalen garagebox) op de zuidelijke hellingen met boomgaarden en wijnstokken aan de voet van de stad. Het erf kreeg een nieuwe aanleg met kasseien en uitsparingen voor planten, bloemen en bolacacia's.

Achter het schuurtje strekt zich een voormalige tuin uit, als wijngaard aangeplant en van de straat gescheiden door een bakstenen muur met ezelsrug.

Hij bepaalt, samen met de muur aan de overzijde (Speelhof nr. 11) het hellende straatbeeld en het tracé dat de oude stadsomwalling volgt.

NOTEN

(1) Hasselt, AK, *Vóór-Primitief plan*, s.d.; Opmetingsschets 1856, 37; 1858, 34.

(2) *Bouwen ...* deel 14N4, p. 75.

BORGLOON, BORGLOON: STADSTUIN EN TUINHEK

PADDONCK NR. 11

Stadstuin bij een herenhuis uit de eerste helft van de 20ste eeuw, met voor het straatbeeld belangrijk hekwerk.

De stadswoning loodrecht ingeplant op de straat, is een dubbelhuis met vijf traveeën, twee bouwlagen, een zadeldak en een dienstgebouw en een tuin langs de Paddonck. De hoge bakstenen keermuur, waarvan het gebogen en afdalend beloop het straattracé volgt, bepaalt samen met andere tuilmuren en hun begroeiing, ook het karakter van de straat.

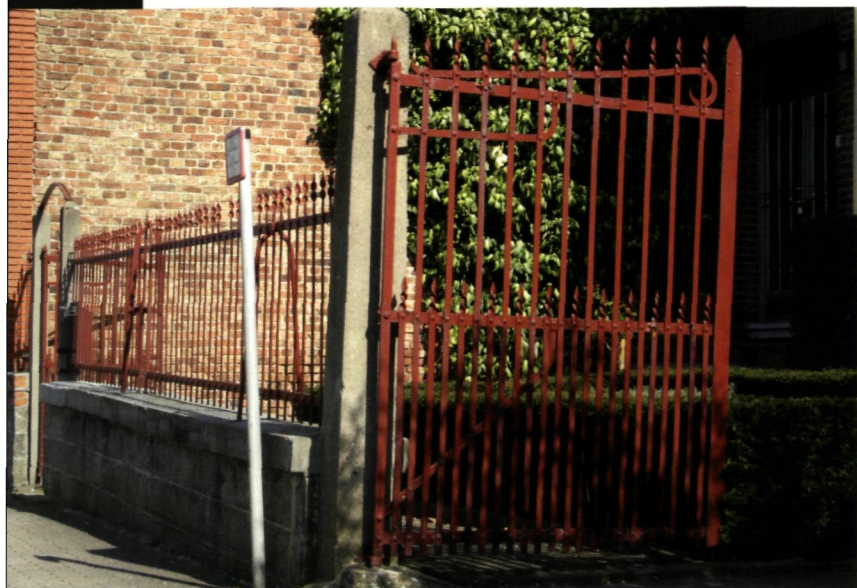
Het huis is toegankelijk via een poorthek van drie traveeën dat rechts als vast hek over vijf traveeën verder loopt. De hekpijlers en ritmerende stijlen zijn gietijzeren zuilen met geprofileerde sokkel, ringen op de schacht, kapiteel en gesteelde bolbekroning. Het poorthekje is samengesteld uit geklinknageld bandijzer. De kadastrale opmetingsschets van 1907 registreerde dit hek, maar mogelijk is het vast hekwerk deels van elders hergebruikt. Zijn makelij is verwant met het tuinhek van Gillebroek nr. 30. Het is van smeedwerk met vierkante stijlen en regels, ronde onderspijltjes met lanspunten en spijlen die doodlopen tot de sierlijke bekronende krul van de bovenregel; deze is ontdubbeld en heeft gespiegelde krullen aan weerszijde van de spijlen.

Muur en hek lopen verder als een hoge tuinmuur die beveiligd is door een 31 traveeën lange leuning, verankerd in de dekstenen van de keermuur; hij is samengesteld uit afwisselend vierkante en rechthoekige kaders van stijl- en regelwerk, met zich kruisende schoren en met een ring tussen de bovenregel en de handgreep. Dit hoort bij het kanunnikenhuis Speelhof nr. 5

De tuin van
Paddonck nr. 11
met zijn beeldbepa-
lende keermuur,
begroeiing en
leuning

▲ Het bandijzeren hekje naar de voortuin van Stationstraat nr. 28

BORGLOON, BORGLOON: TUINHEK STATIONSTRAAT NR. 28

Hek van bandijzer uit begin 20ste eeuw.

De voortuin met hek hoort bij een villa uit de aanvang van de 20ste eeuw, die door het gebruik van aluminium voor de vernieuwing van de balkonleuning, de deur en de ramen sterk aan oorspronkelijkheid heeft ingeboet. De voor- en zijtuin worden begrensd door een rood geschilderd hek met poortje naar de voordeur en een poorthek naar de achterliggende dienstgebouwen. Het in een lage muur verankerde hek is samengesteld uit geklinknageld bandijzer, in spiralen gedraaid ter beëindiging van de spijlen. De tuinaanleg werd vernieuwd.

BORGLOON, BORGLOON: VOORTUIN MET HEKWERK STATIONSTRAAT NR. 29

Voortuin en hekwerk in art nouveau, bij een alleenstaand burgershuis met dienstgebouw, uit begin 20ste eeuw.

De voortuin met hek in art nouveau hoort bij een recent uitgebreid, alleenstaand burgershuis met dienstgebouw uit begin 20ste eeuw, met uitsprin-

▲ Het voortuinhek van bandijzer in art nouveau-stijl aan de Stationstraat 29

gende erker en balkon, gebouwd van baksteen met blauwe natuursteen, ondermeer voor de plint, de speklagen, de deur- en de vensteromlijstingen. De voortuin, met twee bewaarde exemplaren van gesnoeiide hulst (*Ilex aquifolium* en *Ilex aquifolium* 'Argenteomarginata') werd nieuw aangelegd als rozentuin met buxushaagjes en is geflankeerd door twee nu gekasseide, met een poorthek afgesloten oprijlanen; één vierkante pilaster werd hermitseld. Het tuinhek staat op een lage muur van baksteenmetselwerk met lintvoegen en dekstenen van blauwe hardsteen. Het bestaat uit geklinknageld bandijzer, is geritmeerd door een dubbel cirkelmotief en gekenmerkt door de spijlen die aan beide zijden op krullen eindigen. Het hek is vermoedelijk van dezelfde werkplaats afkomstig als dat van nr. 58. Het hek op de linker perceelsgrens is een vereenvoudigde versie, met platte, geschroefd eindigende spijlen. Rechts, tussen de oude ligusterhaag op de perceelsgrens en een nieuwe haag van laurier, wordt het pad naar de achtertuin afgesloten met een vermoedelijk van elders herbruikt eenvoudig hekje.

BORGLOON, BORGLOON: INTERBELLUMTUIN

STATIONSTRAAT NR. 31

Tuin bij een villa van 1939-40, die zijn structuur uit de bouwperiode deels heeft bewaard.

De villa heeft een opvallende baksteenarchitectuur, namelijk donkere bakstenen met witte voegen voor de onderbouw, oranjekleurige baksteen met dieper liggende voegen voor het gevelparement en gelijkwaardige tegels voor de bekleding van de zuilen van het portaal en een dominerende dakpartij van zwarte pannen met hoge schouwen. Ze verdeelt het rechthoekige perceel in een voortuin, een achtertuin en een brede oprit. Op het kadaster werd de verkaveling van het terrein in 1939 en de bebouwing in 1941 genoteerd (1).

De tuin is van de straat gescheiden door een lage tuinmuur in donker metselwerk van drie traveeën

en een inrit. Mooie, ronde pijlers ritmeren de traveeën en flankeren het inrijhek en doen tegelijk dienst als bloembak; ze zijn bekleed met een laag verticaal geplaatste strekse bakstenen, afgewisseld met een laag kopse bakstenen en afgewerkt met smallere dekstenen van arduin. Tussen in zijn op de muurtjes witgeschilderde leuningën geplaatst, gevormd door gebogen holle buizen. Ook het hekje bestaat uit een lijnenspel van holle buizen, spaarzaam met bollen aan elkaar gelast en gedicht met rasterdraad.

De voortuin ligt in gras en is afgebakend door een gesnoeide ligusterhaag aan de straatkant. Hij is beschaduwde door een gele cultuurvariëteit van Californische schijnpcipres (*Chamaecyparis lawsoniana*) en het lage keermuurtje van het terras bij de voorgevel is opgebouwd uit voor de tijd typische flagstones die een muurbegroeiing toelaten.

De oprit heeft een recente strook van betonklinkers overgaand in steenslag. Ze wordt langs de perceelsgrens begeleid door een haag van liguster met aan de voet een bloemenrand. Aan de overzijde worden

▼
De voortuin van
Stationstraat 31

bouwmaterialen gecombineerd met groenelementen: rotsplanten tussen de flagstones van de trappen naar het terras en naar de voordeur; een betegeling van flagstones met uitsparingen voor planten; een bank met een in de sokkel van het huis ingewerkte betonnen zitting en een gemetselde armleuning; en tenslotte gesnoeide struiken op de hoek als overgang naar de achtertuin.

De structuur van deze tuin bleef bewaard, evenals een deel van de oude beplanting. Op de perceelsgrenzen overheersen de struiken, met vooral op de linker grens een voorliefde voor Californische schijncipres. Trapsgewijs ingeplante Californische schijncipressen, sommige in cilinder gesnoeid, vormen een versmalling van het gazon en verdelen het in twee. Mogelijk was het achterste, vierkante deel aanvankelijk een moestuintje; hier staat nog een okkernoot (*Juglans regia*). Op de rechtergrens loopt een recht tuinpad met flagstones als stapstenen, parallel met de ligusterhaag en met een strook struiken, planten en bloemen. Als oudste begroeiing gelden de schijncipressen, vier in bijenkorf gesnoeide gewone buxus (*Buxus sempervirens*), hulst (*Ilex aquifolium*) en bonte beshulst (*Ilex aquifolium* 'Argenteomarginata'). De overige planten zijn recent.

NOOT

(1) Hasselt, AK, Opmetingsschetsen respectievelijk 1939 nr. 6 en 1941 nr. 6.

BORGLOON, BORGLOON: VILLATUIN STATIONSTRAAT 34

Tuin bij een fruitkwekersvilla van 1932.

De woning met losstaand wagenhuis, werd in 1932 geregistreerd (1). Het is een L-vormig huis in eclectisch stijl van baksteen met drukgebruik van natuursteen onder meer voor de neobarokke elementen in de topgevel, de balkons, de erkers en de omlijstingen. Ook in de tuinaanleg ontbreken de voor het interbellum typische vormen en materialen en wordt terug gegrepen naar voorbije schema's, zowel uit de 19de eeuw als uit de art nouveau.

De voortuin is van de straat gescheiden door een geschoren haag van westerse levensboom (*Thuja occidentalis*) ter vervanging van een houten hek, met

een vormgeving geïnspireerd op de art nouveau stijl. Twee oprijlanen geven toegang links naar het wagenhuis, rechts naar de dienstingang van het huis. Hun houten poorten, in dezelfde stijl als het verdwenen hek, evenals hun vierkante pijlers van baksteen met sokkel, speklagen, deksteen van natuursteen en bekronende vaas van kunststeen, bleven behouden. De voortuin ligt in gras en is doorsneden door een half cirkelvormig pad in grijze steenslag dat beide oprijlanen verbindt. Op de perceelsgrenzen werden struiken geplant, onder meer gewone taxus (*Taxus baccata*), gewone hazelaar (*Corylus avellana*), hulst (*Ilex aquifolium*), bonte beshulst (*Ilex aquifolium* 'Argenteomarginata'), en ook een vederesdoorn (*Acer negundo*).

Twee houten poorten tussen pijlers naar het model in de voortuin, bakenen het tussen wagenhuis en woning gelegen, erf af. De afsluiting van het erfje achteraan, begroeid met een klimroos 'Comtesse de Paris' uit 1932, is de vertaling in beton van het model van de houten poorten. Midden op het nu betegeld erf, ligt er een cirkelvormig grasveldje met getande, betonnen boordstenen en centraal een vierkante, monolitische pijler van arduin met een geprofileerde sokkel, een deksteen en een vaas voor éénjarige van kunststeen.

De achtertuin is de voormalige fruit- en moestuin, nu grotendeels in gras omgezet, met behoud van enkele fruitbomen, onder meer de tegengelinten (*contrespaliers*) van peren langs het pad. De ijzeren poortjes van de moestuin zijn van elders afkomstig.

De zijtuin rechts van het huis vertoont elementen typisch voor landschappelijke tuinen. Tegenover de dienstingang van het huis (met gietijzeren trap en smeedijzeren leuning) leidt een tuinpaadje naar een lichte verhoging in het terrein, waar aan de voet een kring van varens groeit en een rondpad loopt. Er staat een zeshoekige ijzeren constructie op, bedoeld als groenprieel en begroeid met blauwe regen (*Wisteria sinensis*). Het tuinpad heeft een ijzeren rozenboog als ingang en rechts ervan staat een tweede arduinen sokkel met een vaas voor éénjarige bloemen, op twee getrapte schijven van beton.

NOOT

(1) Hasselt, AK, Opmetingsschets 1929 nr. 3 (verkaveling) en 1932 nr. 4 (het huis).

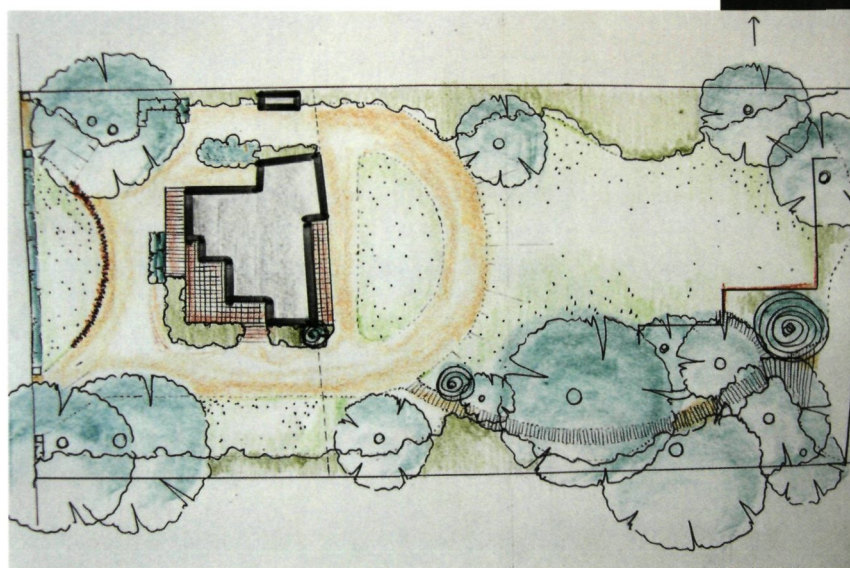
BORGLOON, BORGLOON: INTERBELLUMTUIN

STATIONSTRAAT NR. 36

Tuin bij een huis uit de jaren 1930, met modernistische kenmerken.

De villa werd in de late jaren 1930 (1) gebouwd door de eigenaar van één der plaatselijke strooofabriekjes. Het is een groot gebouw met complexe plattegrond, ondergrondse garage, hoog, zwart pannendak en bakstenen gevels met onderbouw in donkerder bakstenen, balkons en pergola en verzorgde detaillering in een voor de tijd typische vormgeving (ingangspui met leuning, verlichtingsarmatuur, deurbel, diefijzers). Het huis verdeelt het rechthoekige perceel in een voortuin, zijstroken, een achtertuin en een achteraan gelegen voormalige moestuin. De overgangszones tussen huis en tuin kregen bijzondere aandacht en zijn kenmerkend voor de tijd van ontstaan. Dit is ook het geval voor het materiaalgebruik (breuksteen, flagstones) in de tuin.

De voortuin is van de straat gescheiden door een strak geschoren ligusterhaag, links en rechts onderbroken door twee gemetselde vierkante pijlers met dunne deksteen van arduin, die de opritten aanduiden. Rond het huis loopt een rondweg afgeboord met breukstenen, die toegang geeft tot een terras dat het huis aan drie zijden omringt en zodoende de tuin sterk op het huis betreft. De oorspronkelijke betegeling van flagstones is slechts ten dele bewaard, in de trappen (met uitgespaarde plaatsen voor planten) achteraan en bezijden het huis en in het terras op de hoek met de halfondergrondse garage. Het terras bij de voordeur heeft keermuren

▲
Schema van de tuin
(tekening Myriam
Vandebroeck)

van donkere bakstenen met wit voegwerk en als beveiliging zwartgeschilderde ijzeren buizen met horizontaal karakter en grote bollen op de laspunten; deze leuningbenadrukken de horizontale lijnen in de gevels. Rechts van de arduinen trappen naar de voordeur ligt een strak geschoren haag van taxus (*Taxus baccata*) waarin drie hogere bollen uitsteken. Een kleinere, gelijkaardige haag en struiken waarin coniferen overheersen, bepalen de inspringende rechterhoek van het huis. De beide opritten flankeren een half cirkelvormig gazon met lage sierstruiken en buxusbol, als voortuin.

Een volgroeide witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) op de linker perceelsgrens, biedt met zijn brede kruin een tegengewicht voor het zware volume van het huis. Hij heeft aan zijn voet een in U-vorm geplante haag van geschoren liguster en wordt begeleid door een groenblijvende struikengrand met onder meer geel gevlekte aucuba (*Aucuba japonica* 'Variegata'). De kastanjeboom is de aanzet voor een randbegroeiing met restanten van gewone haagbeuk op rij (*Carpinus betulus*), die tot achteraan in de tuin doorloopt en de achtertuin afschermt. De gemengde groene rand is onderbroken door een U-vormig dienstgebouw met hondenkenel en duiventil, beschaduwde door een esdoorn (*Acer platanoides Globosum*). Er tegenover is, in de als bloembak behandelde keermuur naar de garage, een rij in kleur variërende hortensia's geplant.

De groene rand langs de rechter perceelsgrens bestaat uit zilverlinde (*Tilia tomentosa*), Amerikaanse gleditsia (*Gleditsia triacanthos*) en gewone esdoorn met purperrode bladonderzijde (*Acer pseudoplatanus*).

◀ De interbellumtuin met magnolia, bruine beuk en een verscheidenheid aan coniferen

nus 'Purpureum'). Ter hoogte van de achtertuin domineert de kleur en het volume van een bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'). De zijstrook ligt verder in gras.

De achtertuin is een langgestrekt, licht verzonken gazon. Cotoneaster en enkele ronde snoeivormen in een halfcirkelvormige grasstrook tussen rondweg en tuin, vormen de overgang met het huis. Op beide zijden is de tuin beschut door de vermelde groene rand en achteraan is een smalle doorkijk vrijgehouden op het landschap van voorheen fruitplantages, nu een maïsveld en nieuwe bebouwing. De bomen- en struikenrand links, heeft een bloemenborder met kronkelend verloop, achteraan eindigend op een voor de aanlegtijd kenmerkend, cirkelvormig terrasje van breuksteen met een tuinbank op bakstenen sokkel. Rechts, aan de voet van de vermelde bruine beuk, is een half cirkelvormige bank met zitting van breuksteen gemetseld, bereikbaar langs een smal wandelpad dat vanaf de rondweg vertrekt en doorloopt tot achteraan. De rechter bomenrand verbreedt trapsgewijze naar achter toe, wat wordt aangegeven door een lage keermuur van breukstenen (met uitsparingen voor plantengroei) die ook de achterste begrenzing van het gazon vormt. In de zo ontstane bredere bomenstrook in de rechterhoek, met naast taxus, buxus, Oost-Amerikaanse hemlock (*Tsuga canadensis*) en magnolia (*Magnolia grandiflora*) een dominerende Californische schijn-cipres (*Chamaecyparis lawsoniana*), loopt het pad naar de achteraan gelegen voormalige nutstuin. Deze is eveneens bereikbaar via een breukstenen trede in het muurtje. De moestuin, mogelijk een latere uitbreiding (met langsas loodrecht op die van het gazon), is nu voornamelijk in gras omgezet op een strook als rozen- en bessentuin na. Links werd een tuinierskamer gebouwd die nu de achtergrond is voor de tuin en beschaduwd wordt door een Amerikaanse amberboom (*Liquidambar styraciflua*). Het huis is architecturaal niet volledig geslaagd maar heeft niettemin waardevolle details met ontwerp-kwaliteiten en de tuin bezit een aantal tijdstypische vormen en materialen, onder meer een grote variëteit aan coniferen.

BOMEN

Naast de reeds vermelde: vederesdoorn met geel blad (*Acer negundo* 'Auratum'), Japanse vingeresdoorn (*Acer palmatum*), ruwe berk (*Betula pendula*), gewone buxus (*Buxus sempervirens*), een dwergvorm van Californische schijn-cipres (*Chamaecyparis law-*

soniana), gewone hazelaar (*Corylus avellana*), doodsbeenderenboom (*Gymnocladus dioica*), mooi exemplaar bonte beshulst (*Ilex aquifolium* 'Argenteomarginata'), compacte vorm van Kaukasische spar (*Picea orientalis* 'Gracilis'), weymouthden (*Pinus strobus*), gewone platan (*Platanus x hispanica*), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), gewone taxus (*Taxus baccata*), tamarisk (*Tamarix*).

NOOT

(1) Hasselt, AK, Opmetingsschets 1929 nr.3 (verkaveling), 1932 nr. 4 (rechttrekking van de straat) en 1939 nr. 8 (bebouwing).

BORGLOON, BORGLOON: VOORTUINHEK STATIONSTRAAT NR. 40

Voortuin met hekwerk, bij een burgershuis met aanhorigheden, uit de eerste helft van de 20ste eeuw.

De voortuin hoort bij een burgershuis met achterliggende schuur, uit de eerste helft van de 20ste eeuw, gebouwd door een vee- en graanhandelaar, getuige de ossekop boven de voordeur. De tuin is

aan de straat en op de rechterperceelsgrens afgezet met een lage bakstenen muur met ezelsrug die vermoedelijk eertijds een hek bezat, zoals het poorthek links naar de bijgebouwen. De vierkante poortpijlers zijn van blauwe hardsteen met een gestileerde bekroning. Het hek en de poort zijn van bandijzer met klinknagels. De beplanting is recenter.

▲
Voortuinhek van de
villa Stationstraat
nr. 55

BORGLOON, BORGLOON: VILLATUIN STATIONSTRAAT NR. 55

Straathek bij een villa uit 1892.

De tuin hoort bij een villa met dienstgebouw, kadastraal in 1892 geregistreerd (1). Het is een bakstenen constructie met gebruik van blauwe hardsteen, met twee bouwlagen, drie traveeën en een zadeldak en vertoont laat-classicistische invloed in de bakstenen hoekpilasters, de kordonlijsten, de geïntegreerde en van sluitstenen met diamantmotief voorziene omlijstingen van deur en vensters, de gootlijst op klosjes en het balkon met mooie, gietijzeren leuning. De tuin heeft nu een beplanting van voornamelijk kerstdennen, en onder meer een Magnolia bij de voordeur, die vermoedelijk in de jaren 1960 werd vernieuwd. Langs de straat loopt een tuinhoek op een laag muurtje met dekstenen van blauwe hardsteen. Het is een eenvoudig smeedijzeren hek met centraal poorthekje en gietijzeren zuiltjes met geprofileerde sokkel en bladmotief, gecanneleerde schacht en kapiteel met acanthusknopbekroning.

De ronde spijlen zijn gevat tussen vierkante boven- en onderregels, afwisselend gepunt of eindigend op een speerpunt en het hoogteverschil is opgevangen door een halve krul. Links van het huis geeft een smeedijzeren poorthek toegang tot de zijtuin. Het hek hangt in betonnen palen en is van een andere, recentere makelij dan het voortuinhek. Het heeft vierkante stijlen en regels, de bovenregel bestaande uit een langgerekte krul, gepunte onderspijltjes en ronde spijlen met speerpunten, de poortstijlen eindigend op vaasjes.

NOOT

(1) Hasselt, AK, Opmetingsschets 1892 nr. 8.

BORGLOON, BORGLOON: BARRIER STATIONSTRAAT, NAAST NR. 55

'Barrier' uit begin 20ste eeuw, van een omhaagde boomgaard.

De in weide omgezette voormalige boomgaard is aan de Stationstraat begrensd door een geschooren meidoornhaag onderbroken door een smeedijzeren toegangshek of 'barrier' met vierkant stijl- en regelwerk en ronde spijlen, gevat tussen vierkante bakstenen pijlers met trapsgewijze beëindiging.

▲
De begin 20ste-
eeuwse barrier van
een gerooide boom-
gaard